विक्रम दिग्विजय

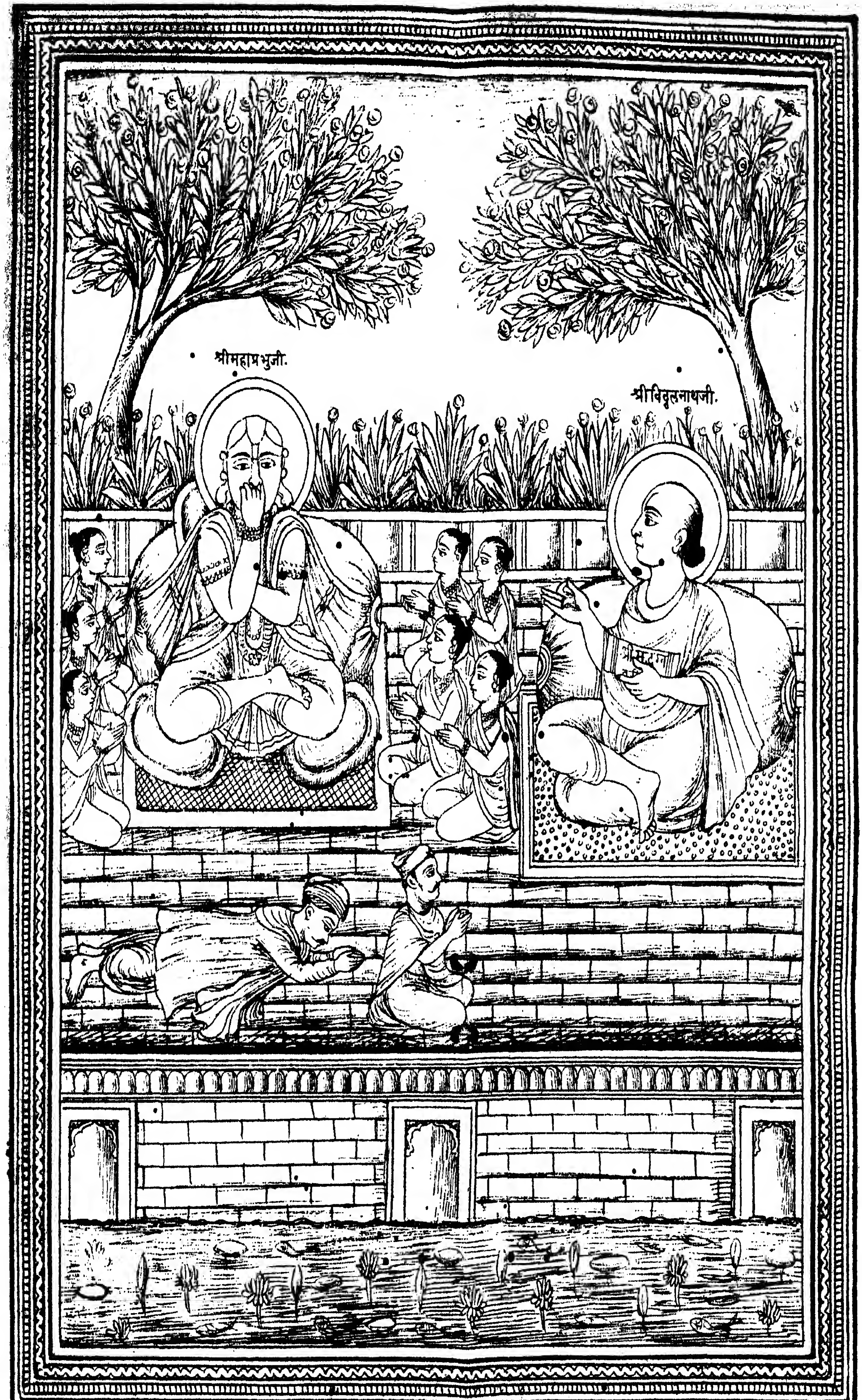
श्रीमहाप्रभुजी.
श्रीविठ्ठलनाथजी.

३२४३

॥ श्रीवल्लभ दिग्वीजय ॥

મુળ ઊપરથી ગુજરાતી ભાષાંતર

દ્વારકા પુસ્તક પ્રસારક મંડળીએ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો.

મુંબઇ.

"ગુજરાત પ્રીંટીંગ" પ્રેસમાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૩ . ઇસ્વીસન ૧૮૮૭.

નુછાવર—કાચાપુઠાં રૂ. ૧। અને પાકા રૂ. ૧॥

આ પુસ્તક છપાવવાનો હક (સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા

આક્ટ પ્રમાણે નોંધાવ્યો છે.)

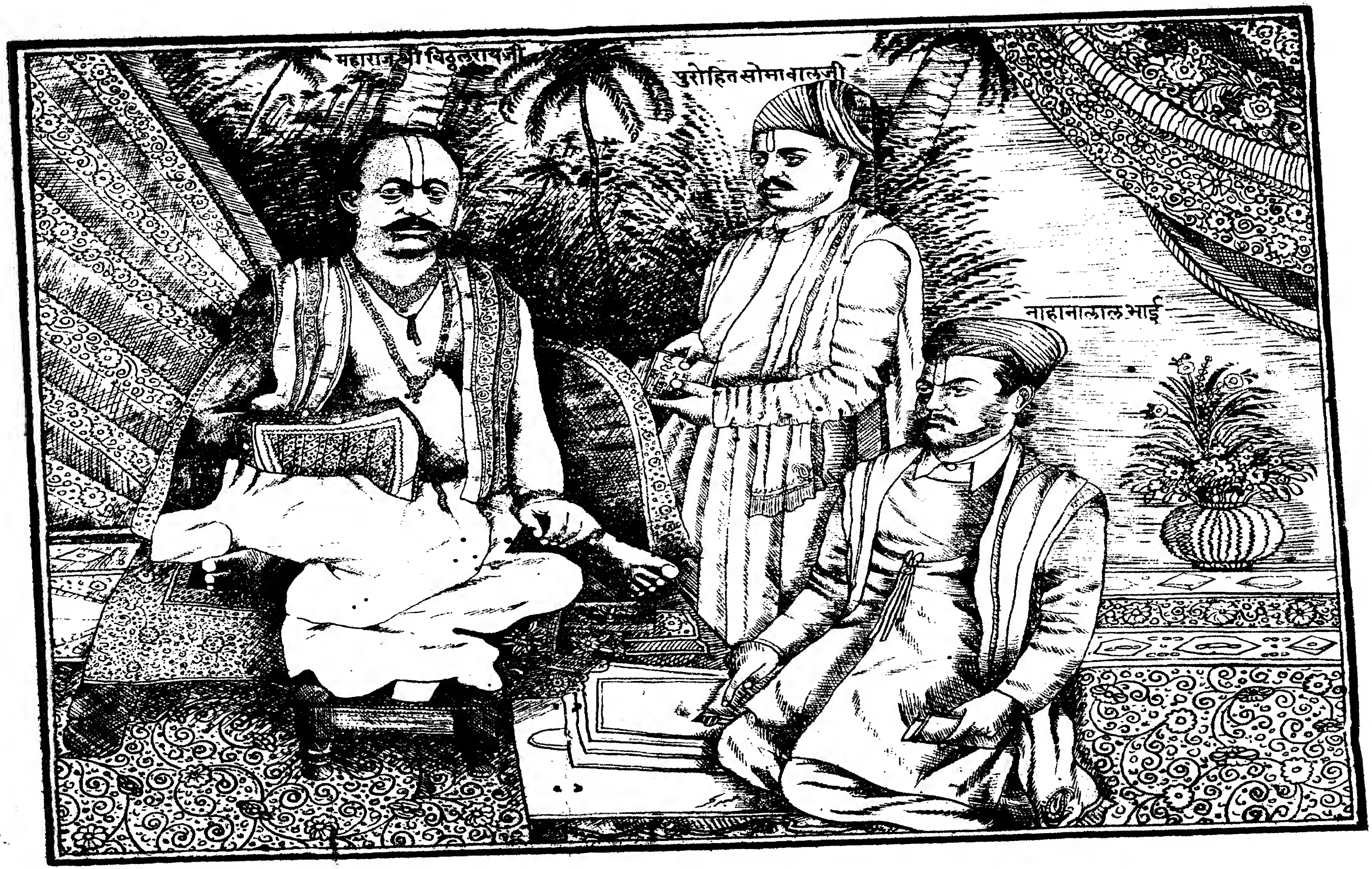
महाराजश्री विठ्ठलरायजी
पुरोहित सोमावालजी
नाहानालाल भाई

॥ श्रीगोकुलेशोजयति ॥

स्वस्तिश्रीमन्नन्दनन्दनचरणकमलामन्दमकरन्दानुरक्तचञ्चरीकानुकारिमानसेषु श्रीवेदव्यासविष्णुस्वामिमतानुवर्त्यक्षरातीतपुराणपुरुषोत्तमाखंडभूमंडलाचार्यचूडामणिमायावादध्वान्तविध्वंसप्रचंडमार्तंडमंडलभक्तजनविहंगमविश्रामकल्पपादपशरणागतवत्सलविकरालकालिकालभयरक्षकतैलङ्गकुलदीपकश्रीमद्वल्लभाचार्यवंशकुमुदाकरनिशाकरश्रीयशोदोत्सङ्गलालितमहामङ्गलस्वरूपश्रीमद्गोवर्धननाथश्रीमुखपद्मपरागानुरक्तगुरुवर्य श्रीमद्गोस्वामिश्रीश्री १०८ श्रीविठ्ठलरायजीमहाराजाधिराजानामतिकोमलचरणकमलेषु श्रीमन्मोक्षमहापुरीश्रीद्वारकानगरनिवासिजनानां नः प्रणतिपुरःसरं विनतिसहस्रं समुल्लसतात् ॥

भो भोः ! परमभागवताग्रप्रगण्यमानसमज्ञासुधाससुद्भासितजगतीत्रितयानिरपेक्षक्रितविभावरीनायकलोकजेगीयमानसौजन्यसौमनस्याः सरस्वतीसिद्धांतपारंगतव्यतीकसंसाराब्धिसत्समुद्यमजनाभिनंदनाः श्रीमंतो महाराजाः ! संसारपारावारनिमज्जदुन्मज्जदन्युठजन्युठजजनोद्धरणैकप्रयोजनावतरणानां श्रीमद्वल्लभाचार्याणां सकलभूपुत्रपवित्रीकरणेन सनाथीकृतधरित्रीवलयानां चारुचा-

रित्रानिबंधनं तत्र तत्र विकाशितभक्त्युद्रेकं हतदुर्जन-
वदनगहनवनहुताशनानुकरणं विजितदुर्जयापरिमेयजे-
यपक्षकमेतद्दिग्विजयनामधेयं पुस्तकमस्माभिर्गुर्जरसरस्व-
तीसमलंकृतं सम्यक्तया संशोध्य मुद्रापितम्। तदे-
तत्पुस्तकं परंपराचारपरिवर्धनविचारबद्धादरेषु श्रीचरणेषु
प्रणतिपुरःसरं प्रत्यर्पणंयामिति मनसिकृत्य श्रीमंतोऽस्मा-
कमभ्यर्थनां सनाथीकरिष्यतीत्याशास्महे,

द्वारका पुस्तकप्रसारक मंडळी.

શ્રી ગોકુલેશો જયતી.

કલ્યાણરૂપ અને શોભાયમાન શ્રી નંદ નંદન જે શ્રીકૃષ્ણ તેના ચરણ રૂપ કમલના ઘણા મકરંદમાં આશક્તિ વાલા ભ્રમર જેવા મન વાલા શ્રી વેદ વ્યાસ અને વિષ્ણુ સ્વામીના મતને અનુસરનાર અક્ષરાતીત પુરાણ પુરૂશોત્તમરૂપ, અખંડ ભૂમંડલના આચાર્યોમાં ચૂડામણીરૂપ, માયાવાદરૂપ, અંધકારનો નાશ કરવામાં તીક્ષ્ણ સૂર્યરૂપ, ભક્તજન રૂપી પક્ષિયોના કલ્પવૃક્ષ રૂપ શરણાગત જેને વાલા છે તેવા ભયંકર કલિકાલના ભયથી રક્ષણ કરનાર તૈલંગ કુલમાં દીપક રૂપ, એવા શ્રી વલ્લભાચાર્યના વંશરૂપી કુમુદમાં (કમલમાં) ચંદ્રરૂપ શ્રી યશોદાજીના ખોળામાં રમતા મહા મંગળસ્વરૂપ શ્રી ગોવર્ધનનાથજીના શ્રી મુખપદ્મના રંગમા આશક્તિવાલા ગુરૂવર્ય ગોસ્વામી શ્રી શ્રી ૧૦૮ શ્રી મણી લાલજીના લાલજી શ્રી ચીરંજીવી શ્રી વિઠ્ઠલરાયજી મહારાજાધીરાજનાં અતિ કોમલ ચરણકમલમાં શ્રી મહા મોક્ષપુરી દ્વારકાંના રેવાશી દ્વારકાં, પુસ્તક પ્રસારક મંડળી સહસ્ર પ્રણામ પૂર્વક વિનંતી કરીયેછીયે કે, હે! પરમ ભાગવતોમાં મુખ્ય ગણાવા લાયકછો

મન જેનું એવા બુદ્ધિરૂપી અમૃતથી પ્રકાશીત ત્રણ જગતમાં ચંદ્રમાનો અનાદર કરનાર એવા લોકમાં જેનુ સૌજંન્ય અને સૌમનસ્ય ગવાય છે એવાઓ સરસ્વતીના સિદ્ધાંતમાં પારંગતપણાને માટે ઊત્તમ ઊદ્યમ આરંભ કરવાથી જેણે મોટુ માન મેળવલ છે એવા હે! શ્રી વિઠલરાયજી મહારાજા સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં બુડતા અને ઊથલપાથલ થતા લોકોનો ઊદ્ધારં કરવા માટેજ જેણે અવતાર લીધેલ છે એ શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના સુંદર ચરિત્ર જેમાં વાર્ણેલ છે એવું ઠેકાણે ઠેકાણે ભક્તિરસ ભરેલો છે એવું દુર્જનના મુખ રૂપી વનને બાલવામાં અગ્નિ સરખુ સર્વ દુર્જય વાદીઓને જેમાં ઝીતેલ છે એવું શ્રી વલ્લભ દિગ્વીજય નામનું આ પુસ્તક અમે અસલ ઊપરથી ગુજરાતી ભાષામાં સુંદર સોભીતું છપાવ્યું છે તે પુસ્તક પરંપરાના આચારવર્યોના વિચારમાં આદર બાંધનાર આપશ્રીના ચરણ કમલમાં અનેક પ્રણામ પૂર્વક અર્પણ કરીયે છીયે તે આપ શ્રી અમારી પ્રાર્થના સફલ કરશો એવી આશા છે.

દ્વારકાં પુસ્તક પ્રસારક મંડલીના

સહસ્ત્ર પ્રણામ.

પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથ શ્રી ગુરૂ ગોવિંદ લાલજીની આજ્ઞાથી પ્રથમ બાબુ સીતારામ વર્મ્માયે વ્રજભાષામાં ગદ્ય પદ્યાત્મક કાશીમાં છપાવેલછે પરંતુ તેથી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાના જાણનારા વૈષ્ણવોને એ સમજવો ઘણો કઠીન હોવાથી મુંબઇના રહીસ ઓખાઇ ભાટીયા શેઠ પ્રાગજી હરજી તથા ધરમશી વલ્લભદાસે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છપાવવા મને ભલામણ કરેલ અને મને પણ એ ગ્રંથ ઘણો રસિક, વૈષ્ણવોને અતી ઊપયોગી લાગવાથી તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરાવીને છપાવ્યો છે. હું કંઇ બહુ વિદ્વાન નથી તેમ ગ્રંથ કરતા નથી પણ આવા કામનો હોશીલો છઊં. આ ગ્રંથમાં કોઇ જગોયે ચુક માલમ પડેતો ક્ષમા કરી મને લખી જણાવવું, બી જી આવૃત્તિમાં સુધારી લેવામાં આવે.

દ્વા૦ પુ૦ પ્ર૦ મં૦ નો

વ્યવસ્થાપક.

અનુક્રમાણિકા.

વિષય	પૃષ્ટ
શ્રીમહાપ્રભુજીનું ધ્યાન	૧
ઉપોદઘાત પ્રકરણ (શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનુ કારણ	૨
શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનુ બીજું કારણ....	૫
શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનુ ત્રીજું કારણ....	૬
શ્રીવલ્લભાચાર્યનું જન્મપ્રકરણ	૬
શ્રીમહાપ્રભુજીની જન્મકુંડલી	૧૦
પ્રમાણ પ્રકરણ	૧૧
પ્રમેય પ્રકરણ	૧૬
કૃષ્ણદાસની પેલી સ્થિતી વીશે	૧૮
ચાલતો પ્રસંગ તેમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનુ વિદ્યાધ્યયનનુ મુરત	૨૦
સાધન પ્રકરણ પ્રારંભ	૨૬
કૃષ્ણદેવ રાજાને ત્યાં પ્રથમથી બનેલું વૃત્તાંત..........	૨૭
ફલ પ્રકરણ પ્રારંભ	૩૦
વાદ પ્રકરણ પ્રારંભ	૪૫
પ્રાચીન પ્રસ્તાવ પ્રકરણ	૬૯
પૃથ્વી પરીક્રમણ પ્રકરણ તેમાં ઐશ્વર્ય ગુણની કારીકા યશગુણની કારીકા જ્ઞાનગુણની કારિકા વૈરાગ્ય ગુણની કારિકા વિર્યગુણની કારિકા	૭૭

મહાપ્રસાદનુ મહાત્મ્ય ૯૦
માનસિ સેવાનુ લક્ષણ તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની સમજણ
શ્રીમહાપ્રભુજીનો ગ્રહસ્થાશ્રમ.. ૧૪૩
શ્રીવિઠલનાથજીની જન્મકુંડલી ૧૪૮
સન્યસ્થ પ્રકરણ ૧૫૪
ગ્રંથ કર્ત્તાની ઉન્નતિ.. ૧૫૬

॥ श्रीवल्लभोजयति. ॥

શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયનું ગુજરાતી ભાષાન્તર.

પોતાના હૃદય કમળમાં શ્રીકૃષ્ણનાં બન્ને ચરણારવિંદનું ધ્યાન કરી, પોતાના શ્રીમાન્. ઊત્તમ આચાર્યને (વલ્લભાચાર્યને) તથા તેમના પુત્રને (વિઠ્ઠલનાથજીને) મસ્તકથી પ્રણામ કરી અને સર્વ ગ્રંથોનો વિચાર કરીને, માયાવાદના નાશને કરનારો વલ્લભાચાર્યનો આ અતિ અદ્ભુતઅને સુંદર દિગ્વિજય ગ્રંથ ભાષાથી રચવામાં આવે છે.

આનંદથી ભરપૂર અને જળથી ભરેલા મેઘની પેઠે શ્યામ સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણને વારંવાર પ્રણામ કરૂં છું કે જેમણે શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રગટ થઈને દૈવી જીવોને સનાથ કર્યા છે. જેમનાં ચરણની નિર્મળ રજ ચિંતાનાસમૂહનો નાશ કરે છે અને જેમની કૃપા મુંગાને પણ ઉત્તમ વક્તા બનાવે છે તેમને પ્રણામ કરૂં છું. વ્યાપક, વાણીના સ્વામી, દયાળુ અને સર્વશક્તિમાન્ જે પ્રભુએ પૃથ્વીપર પધારી પોતાનું 'વિઠ્ઠલ' નામ કેહેવરાવીને ભક્ત લોકોને પોતાના આનંદરસમાં મગ્ન કર્યા છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રીવીઠ્ઠલનાથજીના ચરણની રજને માથે ધરૂં છું અને એ વિઠ્ઠલનાથજીના વંશજોનાં ચરણોને પણ સર્વદાનમું છું. 'જેઅશકય કામ કદી થવાનું ન હોય તે પણ પ્રભુની કૃપાથી બને છે' એવો મારા ચિત્તમાં વિશ્વાસ છે તેથી મેં સમુદ્ર તરવાની આશા ધરીને ભેટ બાંધી છે. જે શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજય નામનો શુભ

ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં છે તે અત્યંત અગમ્ય છે, અપાર છે અને તેથી માણસોને સમજવો કઠણ પડે છે માટે સંસ્કૃત ભાષામાં રચાએલા સ્વમતના સઘળા ઉત્તમ ગ્રંથો જોઈ વેદમાર્ગને પ્રગટ કરવા વાસ્તે મેં આ નવીન ભાષા ગ્રંથ રચ્યો છે. પુષ્ટિમાર્ગ સંબંધી સઘળા લોકોને પ્રણામ કરી હાથ જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું કે "હું વિદ્યા રહિતછું અને કાંઈ જાણતો નથી માટે આ મારા ધૃષ્ટપણાની ક્ષમા કરજો". શ્રીવલ્લભાચાર્યનું ચરિત્ર ક્યાં અને હું કે જે બુદ્ધિ વગરનો જીવ છું તે ક્યાં. જો કે આમ છે તોપણ તેમના ચરણની રજના બળથી મેં આ સાહસ કર્યું છે.

ઉપોદ્ઘાત પ્રકરણ પ્રારંભઃ

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું કારણ.

માયાથી પર જે અક્ષર બ્રહ્મ છે તેમાં 'વ્યાપિવૈકુંઠ' નામનું ભગવદ્ધામ છે કે જેને વેદમાં તથા પુરાણાદિકમાં 'ગોલોક' નામ આપીને વર્ણવ્યું છે. એ ભગવદ્ધામમાં રમણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કરૂણારસને વશ્ય થઈ વિચાર કર્યો કે "વેદમાં તથા વેદનાં ઉપનિષદોમાં જે મારા સ્વરૂપના યથાર્થ નિરૂપણવાળો શુદ્ધાદ્વૈત મત છે તે હમણાં પૃથ્વીમાં તિરોહિત થઈ ગયો છે અને માયાવાદિ લોકોએ શ્રુતિઓના અર્થનો અનર્થ કરવાથી ભગવદ્ધર્મ પણ લુપ્ત થઈ ગયો છે તો હવે પૃથ્વીપર પ્રગટ થઈને માયાવાદ રૂપ અંધકારનું નિવારણ કરી શુદ્ધાદ્વૈત મતનો પ્રકાશ કરવો અને મારી સેવા કરનારા પુષ્ટિભક્તિના અધિકારી દૈવી જીવોનાં સમૂહો કે જેઓ અપરાધથી પૃથ્વીમાં જઇને બીજા માર્ગોમ ભમે છે તેઓને પુષ્ટિભક્તિ વિના મારી પ્રાપ્તિ થવાની

નથી માટે પુષ્ટિભક્તિ આપીને મારે તેઓનો અંગીકાર કરવો". આ વિષયમાં यमेवैषवृणुतेतेनलभ्योनमेधयानबहुनाश्रुतेन (જેને પરમાત્મા અંગીકૃત કરે તેનેજ પરમાત્મા મળે છે પણ બુદ્ધિથી કે ઘણાં શાસ્ત્રો સાંભળવાથી મળતા નથી) એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે. તથા "ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयांतिते" "भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन" "भक्तयामामाभिजानाति यावान्यश्चास्मितत्वतः" ("હું મારા ભક્તોને એવો બુદ્ધિયોગ આપુંછું કે જે બુદ્ધિયોગથી તેઓ મને પામેછે." "હે અર્જુન! એવા પ્રભાવવાળો હું અનન્ય ભક્તિથીજ મળુંછું." "ભક્ત મારા પ્રમાણને અને મારા સ્વરૂપને ભક્તિથીજ યથાર્થ રીતે જાણેછે." એ ભગવદ્ગીતામાં કહેલાં શ્રીમુખનાં વાક્યો પ્રમાણ છે. તથા 'नसाधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मउद्धव ॥ नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोयथाभक्तिर्ममोर्जिता' (હે ઉદ્ધવ! વૃદ્ધિ પામેલી મારી ભક્તિ જેવી રીતે મને વશ્ય કરેછે તેવી રીતે યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, વેદાધ્યયન, તપ કે ત્યાગ મને વશ્ય કરતાં નથી.)' એ શ્રીભાગવતનું વચન પ્રમાણ છે. હવે કોઈ એવી શંકા કરે કે "શ્રીવલ્લભાચાર્યથી પેહેલાં શ્રીરામાનુજાચાર્ય તથા શ્રી મધ્વાચાર્ય આદિએ પ્રગટ થઇને માયાવાદનું ખંડન તથા ભગવદ્ધર્મરૂપ ભક્તિ માર્ગ તો પ્રવર્તાવ્યાંજ હતાં." તો એનો ઉત્તર એછે કે "રામાનુજાચાર્યનો મત વિશિષ્ટાદ્વૈત છે તેથી તેનો અભિપ્રાય દ્વૈતમાં હોવાને લીધે માયાવાદનું યથાર્થ ખંડન થયું ન હતું અને માધ્વમત તો સ્ફુટ દ્વૈતરૂપ છે તેથી તે મત વેદ સંમત નથી એ વાત સ્પષ્ટજ છે તેમજ બીજા આચાર્યોએ પણ ઉપાસના માર્ગરૂપજ ભગવદ્ધર્મ પ્રગટ કરયો હતો. શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગ તો વ્રજ સુંદરીઓના સ્નેહરૂપ પુષ્ટિમાર્ગજ છે કે જેથી શ્રીકૃષ્ણ ભ

ગવાન વશ્ય થયા હતા તો એવા પુષ્ટિમાર્ગને કાંઇપણ આચાર્યે પ્રગટ નહી કરયો હતો. એ માર્ગનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે " भगवत्युत्तमश्लोकेभवतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिःप्रवर्तितादिष्टयामुननिामपिदुर्लभा ॥ १ ॥ दिष्टयापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानिच ॥ हित्वावृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपुरुषंपरम् ॥२॥ " (હે ગોપીઓ! ઉત્તમ કીર્ત્તિવાળા શ્રી કૃષ્ણમાં તમોએ સર્વોત્તમ ભકિત પ્રવર્ત્તાવી એ બહુ સારૂં કરયું. એવી ભકિત મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. તમેં પુત્રોને, પતિઓને, શરીરોને, સ્વજનોને તથા ઘરોને છોડી દઇને શ્રીકૃષ્ણ નામના પરમ પુરૂષને વરી એ બહુ સારૂં કરયું.) શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી હરિરાયજીએ " नवेदलोकसापेक्षासर्वथायत्रवर्त्तते ॥ सापेक्षतास्वामिसुखेपुष्टिमार्गःस कथ्यते ॥ १ ॥ लोकवेदभयाभावोयत्रभावातिरेकतः ॥ सर्वबाधकतास्फूर्त्तिःपुष्टिमार्गःसकथ्यते ॥ २ ॥ એ કારિકાઓ કરેલી છે તેઓનો અર્થ એ છે કે " જે માર્ગમાં સર્વથા વેદની કે લોકની અપેક્ષા નહી રેહેતાં સ્વામિના સુખનીજ અપેક્ષા રેહે તે પુષ્ટિમાર્ગ કેહેવાય છે. બીજા માર્ગની ભક્તિઓથી પુષ્ટિભકિતમાં એજ ભેદ છે. જે માર્ગમાં ભકિતભાવના વધારાને લીધે લોકનો કે વેદનો ભય મટી જતાં સઘળી ખટપટોનો બાધ થઈ ગયો જણાય તે પુષ્ટિમાર્ગ કેહેવાય છે. જ્યારે પ્રેમરૂપ નદી શ્રીકૃષ્ણરૂપ સમુદ્રની તરફ વેગથી ચાલેછે ત્યારે તે નદી લોકની તથા વેદની મર્યાદાઓ રૂપી પર્વતોને તોડી નાખેછે. " આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્નેહરૂપ ભકિત પ્રધાન છે અને બીજા માર્ગોમાં ભગવાનનું માહાત્મ્ય પ્રધાન છે માટે રામાનુજ આદિના માર્ગોથી પુષ્ટિમાર્ગ ગતાર્થ થતો નથી.

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું બીજું કારણ.

(કેમકે ભગવાન એક કાર્યમાં અનેક કાર્ય કરે છે)

શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં રાસલીલામાં શ્રીકૃષ્ણ અંતર્દ્ધાન થઈને જ્યારે ગોપીજનના મંડળમાં પ્રગટ થયા ત્યારે ગોપીજનનાં ઠપકાનાં વચન તથા દીનતાનાં વચન સાંભળી પોતે ભકતજનના પ્રેમરસને વશ્ય થઈને ગોપીઓને કહ્યું હતું કે "હું દેવતાઓના આયુષ્ય પર્યંત તમારૂં ભજન કરૂં તો પણ તમારો ઓશીંગણ થાઉં નહી." એ વિષયમાં શ્રી ભાગવતમાં નીચે પ્રમાણે શ્રીમુખનું વાકય છે. नपारयेहंनिरवद्यसंयुजांस्वसाधुकृत्यांविबुधायुषापिवः ॥ यामाभजन्दुर्जरगेहशृंखलाःसंवृश्चतद्वःप्रतियानुसाधुना ॥ એ પ્રમાણે કહ્યું હતું તેથી ભગવાન વચનથી તો બંધાયા હતા પણ તે પ્રમાણે પોતે ભકતજનોનું ભજન કરયું ન હતું તેથી જે શ્રીમુખે ભકતજનોને વચન આપ્યું તે શ્રીમુખ સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપથી શ્રીકૃષ્ણે પોતેજ પ્રગટ થઈને વ્રજ સુંદરીઓના ભાવથી ભજનમાર્ગ પ્રગટ કરયો, પોતે પણ તે પ્રમાણે ભજન કરયું અને આજ સુધી પણ પોતાના વંશદ્વારા ભજન કરયા કરે છે. ભજન એ, સેવાનું નામ છે. કારણ કે 'भजसेवायां' એ પાણિનીના વાકય પ્રમાણે ભજ ધાતુનો અર્થ સેવા છે.

શ્રીકૃષ્ણે પોતાના શ્રીમુખથી ભકતજનને કહ્યું હતું કે "વેદ માહારૂં રૂપ છે પણ હું વેદમાં નથી. જે મારા મનમાં છે તે વેદમાં નથી" એ વચન શ્રીકૃષ્ણે વલ્લભાચાર્યનું રૂપ ધરીને અર્વાચીન સમયમાં પાળ્યું.

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું ત્રીજું કારણ.

જેના ઘરમાં સો સોમયાગ થાય તેને ઘેર ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય એમ વેદમાં કહ્યું છે તો એ વચનને સત્ય કરવા માટે સોમયાજી યજ્ઞનારાયણભટ્ટના વંશમાં લક્ષ્મણભટને ઘેર શ્રીકૃષ્ણ વલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રગટયા હતા. કારણ કે લક્ષ્મણભટે, તેમના પિતા ગણપતિભટે તથા તેમના દાદા ગંગાધરભટે એક કુંડમાં સો સોમયાગ કર્યા હતા.

ઇત્યાદિક અનેક કારણોને લીધે, અને પાખંડમતોનું વિદારણ કરીને ભકતજનોને તારવાને વાસ્તે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીવલ્લભાચાર્ય સ્વરૂપે પૃથ્વીપર પ્રગટયા હતા, એ વિષયમાં 'मुखादग्निर जायत' (મુખમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો) એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે અને એ શ્રુતિના વલ્લભાચાર્યને લાગુ પડતા અર્થમાં અગ્નિપુરાણના ભવિષ્યોત્તરખંડનું 'अग्निरूपोद्विजाचारोभविष्यामीह भूतले ॥ वल्लभोह्यग्निरूपःस्यादविठ्लःपुरुषोत्तमः' (આ પૃથ્વીમાં હું અગ્નિરૂપ અને બ્રાહ્મણનો આચાર પાળનાર થઇશ. વલ્લભ અગ્નિરૂપ અને વિઠ્ઠલ સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમ રૂપ થશે) એવચન પ્રમાણછે.

॥ श्री वल्लभोजयति ॥

जन्मप्रकरणप्रारंभः

દક્ષિણ દેશમાં કાંકરખંભ નામના ગામમાં સોમયાજી લક્ષ્મણભટ્ટ નામના તૈલંગ બ્રાહ્મણ રેહેતા હતા અને એમની સ્ત્રીનું

નામ 'ઇલ્લમાગારૂ' હતું. એઓ બન્ને વસુદેવ તથા દેવકીના અવતાર રૂપ હતાં. લક્ષ્મણભટ્ટજીના ઘરમાં ઈલ્લમાગારૂના ગર્ભમાં પ્રભુએ પોતાનો આવેશ કરયો ત્યારથી ઈલ્લમાગારૂના શરીરમાં તેજનો પ્રકાશ વધવા લાગ્યો અને જ્યારે કોઇ શાસ્ત્ર વિષયની વાતનો પ્રસંગ ચાલે ત્યારે ઈલ્લમાગારૂ તુરતજ તેનો ઉત્તર દેવા લાગ્યાં. એ જોઈને તથા સાંભળીને સર્વે લોકો આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે "આના ગર્ભમાં કોઈ મહાપુરૂષ આવેલ છે." એ ઇલ્લમાગારૂનો રત્નતુલ્ય ગર્ભ આઠ માસનો થયો ત્યારે તે ગર્ભે અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરવાથી લક્ષ્મણભટ્ટજીને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે 'સોમયાગના અંગરૂપે સવા લાખ બ્રાહ્મણો જમાડવા છે તો તે કામ કાશીમાં થવું જોઇએ'. પછી લક્ષ્મણભટ્ટજી નાતના શિષ્ટ લોકોની સંમતિ લઈ નાતીલાઓને, શિષ્યોને તથા ચાકર નોકરોને સાથે લઇ કાશીની યાત્રા કરવા ચાલ્યા. થોડા દિવસમાં કાશીએ પોહોંચી ત્યાં હનુમાન ઘાટ ઉપર જ્યાં પોતાના નાતીલા રેહેતા હતા તે સ્થળમાં સુંદર ઘર લઇને રહ્યા અને તે પછી સારો દિવસ જોઈને તેમણે બ્રહ્મભોજરૂપી સત્રનો આરંભ કરયો. કેટલાએક દિવસ પછી દેશમાં ઉપદ્રવ ઉઠતાં ખબર આવી કે 'પશ્ચિમ દિશામાંથી એક યવનનો પાદશાહ દિલ્લી આવ્યો છે અને તે યવનોની સેના લઈને કાશી ઉપર આવે છે.' આ ખબર સાંભળી કાશીના રેહેવાશી લોકો ભયભીત થઇને બીજા દેશોમાં જવા નીકળતાં લક્ષ્મણભટ્ટજી પણ ભગવદિચ્છા જાણીને બીકને લીધે કાશીમાંથી પાછા સ્વદેશમાં જવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં અઢાર મજલ ઉપર ગયા ત્યાં ચંપારણ્ય નામના વનમાં ઈલ્લમા ગારૂને પ્રસવ થયો. ઇલ્લમાગારૂએ ચિત્તમાં કાંઇક ખેદ પામી ભગવદિચ્છા માની ગર્ભને

કાચો જાણીને ત્યાં એકાંત સ્થળમાં એક સુંદર ઝાડની નીચે મુકી દીધો. આ વૃત્તાંત જાણવામાં આવતાં મનમાં કાંઈક ખેદ પામેલા લક્ષ્મણભટ્ટજી ત્યાંથી ચાલી સમીપમાંજ એક ચૌરા નામનું શેહેર હતું ત્યાં જઇને રાત રહ્યા. સવારમાં કાશીથી કાગળ લઇને એક માણસ આવતાં તે કાગળ વાંચવાથી ખબર મળી કે "કાશીમાં અમલચેન છે, કોઈપણ ઉપદ્રવ ઉઠયો નથી અને મ્લેચ્છ લોકોની સેના કાશીમાં આવવાની નથી". આ ખબર મળતાં લક્ષ્મણભટ્ટજીના મનમાં આનંદ થયો અને પ્રથમ કાશીમાં સવા લાખ બ્રાહ્મણ જંમાડવાનો સંકલ્પ સિદ્ધ નહી થવાથી ચિત્તમાં જે ખેદ થયો હતો તે મટી ગયો. પછી સર્વ સમાજને સાથે લઈ લક્ષ્મણભટ્ટજી પાછા કાશી તરફ ચાલતાં જે સ્થળમાં પ્રસવ થયો હતો તે સ્થળમાં આવ્યા ત્યાં માતાજી ઇલ્લમાગારૂ પોતાના સ્ત્રીજાતિના સ્વભાવને વશ્ય થઇને પોતે જ્યાં ગર્ભને મુકી દીધો હતો ત્યાં જોવા ગયાં. જઈને જોય છે ત્યાં અનિર્વચનીય ચમત્કારવાળી શોભા જોવામાં આવી તે એ કે બાર હાથના વિસ્તારમાં અગ્નિની જ્વાળાઓનું મંડળ હતું તે મંડળની વચમાં બાળક પોતાના પગનો અંગુઠો મોહોડામાં લઇને ધાવતા હતા અને બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ ઉભા ઉભા તે બાળકની સ્તુતિ કરતા હતા. જેમ તાપનું હરણ કરનારો ચંદ્રમા સૂર્યના મંડળના સંબંધથી અદ્ભુત શોભાવાળો દેખાય છે તેમ બાળક પણ અગ્નિના મંડળના સંબંધથી અદ્ભુત શોભાવાળા દેખાતા હતા. ઈલ્લમાગારૂને આ પ્રકાર દૂરથી દેખવામાં આવતાં અને તેમના સ્તનમાંથી દૂધની ધારા નીકળવા લાગતાં તુરતજ બ્રહ્મા આદિ સર્વ દેવતાઓ અંતર્દ્ધાન થઈ ગયા અને અગ્નિએ પણ માર્ગ આપ્યો. આ સમયે, જાણે વાત્સલ્યરસની

નદીજ હોય એવાં માતાજી ઇલ્લમાગારૂ જેમ પોતાના વાછડાને દેખીને ગાય દોડી જાય તેમ એ બાળકને પોતાનો પુત્ર જાણી દોડીને તેમની પાસે ગયાં અને જેમ રાંક માણસ ધનના ભંડારને ખોળામાં લઈ તૃપ્ત થાય તેમ તે પુત્રને પોતાના ખોળામાં લઇને ચિત્તમાં પરમ આનંદ પામ્યાં. સંવત ૧૫૩૫ શાકે ૧૪૪૦ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ રવિવારને દિવસે મધ્યાન્હ સમયે માતાજી ઇલ્લમાગારૂએ બાળકને ખોળામાં લઈ સ્તનપાન કરાવ્યું અને પછી તે બાળકને લઇ પોતાના ઉતારામાં આવીને લક્ષ્મણ ભટજીને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.

જેમ ચંદ્રને દેખીને સમુદ્રની લેહેરો સમુદ્રમાં સમાય નહી તેમ પુત્રના મુખરૂપી ચંદ્રને જોઈને લક્ષ્મણભટજીનો આનંદ લક્ષ્મણભટજીના શરીરમાં સમાયો નહી. પુત્રનું ચરિત્ર કાનથી સાંભળીને લક્ષ્મણભટજીએ અનુમાન કર્યું કે “ આ સોમયાગનું ફળ થયું, અવશ્ય મારે ઘેર ભગવાન પ્રગટ્યા.” આ સમયે ચારે દિશાઓમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો, સર્વ લોકોનાં મનરૂપી માછલાંઓ આનંદરૂપી સમુદ્રમાં તરવા લાગ્યાં, અકસ્માત આકાશગંગામાંથી જળની વૃષ્ટિ થતાં લક્ષ્મણભટજીએ તેમાં સ્નાન કર્યું, નવીન વસ્ત્રોનું તથા અલંકારોનું ધારણ કરી પોતાની તૈતિરી શાખાના મંત્રો ભણીને વિધિપૂર્વક જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો, અનેક બ્રાહ્મણો મંગળ આપનારા સ્વસ્તિવાચન સંબંધી વેદમંત્રો ભણવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ મંગળ ગાયન કરવા લાગી, સર્વે સૂતમાગધ તથા બંદીજનો વંશાવલી વાંચીને યશનું વર્ણન કરવા લાગ્યાં, અને લક્ષ્મણભટ્ટજીએ જાતકર્મ સંસ્કાર કરીને અત્યંત ઉદાર મનથી સર્વનો યથાયોગ્ય દાન માન આદિ સત્કાર કર્યો. આ સઘળો સુખદાઈ જન્મોત્સવ ચંપારણ્યમાં થયો.

શ્રીદ્વારકેશજી મહારાજે જન્મપત્રી સહિત શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મ સમયનું જે પદ, સારંગ રાગમાં ગાવાનું કર્યું છે તેમાં લખ્યું છે કે "સંવત ૧૫૩૫ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ રવિવારે ચંપારણ્યમાં લક્ષ્મણભટજીના પુત્ર પ્રગટ થયા કે જેથી ત્રૈલોક્યમાં ચંપારણ્ય ભાગ્યશાલી ગણાયું. શ્રીમહાપ્રભુજીના જેવો બીજો કોઈ પણ અવતાર થવાનો નથી. એમનું જન્મલગ્ન વૃશ્ચિક હતું. ચોથે કુંભ રાશિમાં ચંદ્ર, શુક્ર અને કેતુ હતા. પાંચમે મીન રાશિમાં બુધ હતો. છઠે મેષ રાશિમાં (ઉંચ્ચ રાશિમાં) સૂર્ય હતા કે જેથી વૈરિઓનો નાશ થાય. સાતમે વૃષ રાશિમાં શનૈશ્ચર હતો. નવમે કર્ક રાશિમાં બૃહસ્પતિ અને મંગળ હતા. (કર્કરાશિ બૃહસ્પતિનું ઉંચ્ચ છે.) દશમે સિંહરાશિમાં રાહુ હતો કે જેથી યશનો પ્રકાશ થયો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો જન્મ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં થયો હતો.

ઉપર લખેલા કીર્ત્તન પદના અનુસારથી શ્રીમહાપ્રભુજીની

॥ जन्मकुंडली. ॥

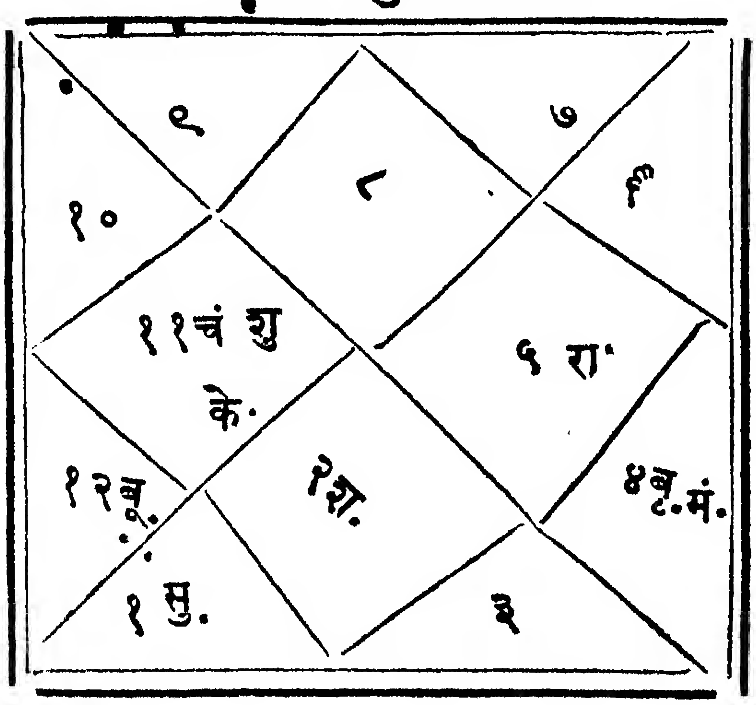

"કાશીજી કે જે ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે તેમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાનું પ્રાગટય કેમ ન કર્યું?" એવી કોઇ શંકા કરે તો તેનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે કરવું. "પુરાણાંતરમાં કાશીને મહાસ્મસાન કરી વર્ણવી છે માટે કાશી અમંગળ ભૂમી છે. કેવળ મરણને વાસ્તેજ કાશી મંગળભૂમી કહેવાય છે. માટે કાશીમાં પ્રાગટય નહી કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના પ્રાગટયમાં અલૌકિકપણું જણાવવાને વાસ્તે અને ઘર ઊપર પોતાની અરૂચિ સૂચવવાને વાસ્તે ચંપારણ્ય નામના અલૌકિક ધામમાં પોતાનું પ્રાગટય કર્યું."

ચંપારણ્ય ક્ષેત્ર, નાગપુરની પાસે રાયપુર નામનું એક મોટું ગામ છે ત્યાંથી પૂર્વમાં સાત ગાઊ ઊપર છે અને તે હમણાં ચંપાઝર કહેવાય છે. એ ક્ષેત્રમાં અદ્યાપિ સુધી ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના ગર્ભ સ્રવી જાય છે અર્થાત્ પડી જાય છે, આ વાત દક્ષિણ દેશના લોકોના જાણવામાં છે તેથી તે લોકો હજીસુધી કોઈ ગર્ભવતી સ્ત્રીને તે માર્ગે લઇ જતા કે લઈ આવતા નથી.

લક્ષ્મણભટજી ઉપર પ્રમાણે ચંપારણ્યમાં જન્મોત્સવ કરી સર્વ સમાજને સાથે લઈ આનંદપૂર્વક કાશી તરફ ચાલ્યા.

ઇતિશ્રી વલ્લભ દિગ્વિજયમાં જન્મ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

॥ श्रीवल्लभोजयति. ॥

प्रमाण प्रकरण प्रारंभः

લક્ષ્મણભટજીએ સુખપૂર્વક કાશીમાં આવી પોતાના જુના ઘરમાં નિવાસ કરીને જે બ્રહ્મભોજરૂપી સત્ર અવશેષ રહ્યો હતો

તે ચલાવવા માંડયો અને એ દંપતી પોતાના સુંદર અને આનંદના સમૂહરૂપ પુત્રનું લાલન પાલન કરીને સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ બાળલીલાના મિષથી પોતાના પ્રભાવના અનેક પ્રકારના ચમત્કાર દેખાડવા લાગ્યા. તે વિષે નિજવાર્ત્તા નામના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે. એક દિવસે ઇલ્લમાગારૂએ પોતાના પતિ લક્ષ્મણભટજીને કહ્યું કે "મને શ્રીમથુરા તથા વ્રજમંડળનાં દર્શન અને યાત્રા કરવાની ઘણી ઉત્કંઠા છે માટે આપ વ્રજયાત્રા કરો." લક્ષ્મણભટજીએ કહ્યું કે "બ્રહ્મભોજનનો સત્ર સંપૂર્ણ કર્યા પછી અને બાળકને જનોઈ દીધા પછી ચાલશું." પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના માતાજીની વ્રજમંડળનાં દર્શન કરવાની બહુ ઊત્કંઠા જાણી એક દિવસે માતાજીના ખોળામાં સ્તનપાન કરતાં કરતાં બગાસું ખાઇને પોતાના શ્રીમુખમાં સઘળા વ્રજમંડળનું દર્શન કરાવી દીધું, એ જોઈને માતાજી અત્યંત વિસ્મયથી ચકિત થઈને અનેક પ્રકારની શંકા કરવા લાગ્યાં માતાજીની એ સ્થિતિ જોઈને શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કરયો કે "હમણાં મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન દેવાનું પ્રયોજન નથી." પછી પોતે હસી પોતાની આવરણ શક્તિ પ્રગટ કરીને માતાજીને પેહેલાંની પેઠે વાત્સલ્ય રસમાં નિમગ્ન કરી દીધાં. શ્રીમહાપ્રભુજીની પાંચ વર્ષની અવસ્થા થતાં એક દિવસે લક્ષમણભટજી અગ્નિહોત્રની શાળામાં અગ્નિના કુંડમાં ઈષ્ટિ સંબંધી હોમ કરતા હતા અને સઘળા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો વેદમંત્ર ભણતા હતા તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના સહજ બાળ સ્વભાવથી અગ્નિહોત્રની શાળામાં પિતાની પાસે જઇ બીરાજી, પિતા હવન કરી રહ્યા તે સમયે પિતાજીને કહ્યું કે "હે પિતાજી! આપે સાધન કરવામાં ઘણો કાળ વ્યતીત કરયો, હવે

ફળનું ગ્રહણ કરો." એ પ્રમાણે પુત્રનાં મુગ્ધ વચન સાંભળી અત્યંત વિસ્મય પામેલા લક્ષ્મણભટ્ટજીએ પુછ્યું કે "હે પુત્ર! તમે હજીસુધી કાંઈ ભણ્યા તો નથી તે છતાં આ વાત કેમ બોલો છો." શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે "ભણાવવું તો આપના હાથમાં છે. હું તો તમારા મુખથી જે સાંભળ્યું છે તે તમારી પાસે કહું છું. હું તો બાળક છું. જે ચાર વાત સાંભળી હોય તેમાંથી એક બે વાત યાદ પણ રહી જાય." એ પ્રમાણે વળી પણ પુત્રનાં મુગ્ધા રસથી ભરેલાં અતિ સુંદર વચન સાંભળીને લક્ષ્મણભટ્ટજીએ ફરીવાર પુંછ્યું કે "હે બાળક! તમે મારા મુખથી ક્યારે અને શું સાંભળ્યું છે તે કહો." શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે "પિતાજી! આપ શ્રીભાગવતનો પાઠ કરોછો તેમાંથી મેં સાંભળ્યું છે કે:—

दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥
श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैःकृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते ॥१॥

(દાન, વ્રત, તપ, હોમ, ગાયત્રી આદિના જપ, વેદનું અધ્યયન, મન તથા ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ અને એવાજ પ્રકારનાં બીજાં સાંખ્ય યોગ આદિ સાધનોથી ભગવાનની ભક્તિને સિદ્ધ કરવી. અર્થાત્ દાન આદિ સઘળાં સાધનોછે અને પરમ પુરૂષાર્થ રૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ તે સાધનોનાં ફળ રૂપ છે.) વળી પણ—

नदानंनतपोनेज्यानशौचंनव्रतानिच ॥
प्रीयतेमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ॥ २ ॥

(શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દાનથી, તપથી, પૂજનથી, પવિત્રતાથી કે વ્રતોથી સર્વથા પ્રસન્ન થતા નથી પણ એક નિર્મળ ભ

ક્તિથીજ પ્રસન્ન થાય છે માટે ભક્તિ વિના બીજું કરવું એ પ રિશ્રમ માત્ર છે.) વળી પણ–

यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिश्रेयसेश्वरे ॥

विक्रीडतोऽमृतांभोधौकिंक्षुद्रैःखातकोदकैः ॥ ३ ॥

(મુક્તિના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણમાં જેને ભક્તિ હોય તે અમૃતના સમુદ્રમાં ક્રીડા કરે છે માટે તેને ક્ષુદ્ર ખાબોચીઆના પાણીનું શું પ્રયોજન છે. અર્થાત્ યજ્ઞાદિક સાધનો ખાબોચીઆનાં પાણી જેવાં તુચ્છ છે.) વળી હે પીતાજી! તમે શ્રીગીતાજીનો પાઠ કરો છો તેમાં મેં સાંભળ્યું છે કે—

'नाहंवेदैर्नतपसानदानेनचेज्यया ॥

भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन ॥ ४ ॥

(હે અર્જુન! હું વેદથી, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞોથી પામી શકતો નથી પણ ઉપર કહેલા સ્વરૂપવાળો હું અનન્ય ભક્તિથીજ પામી શકાઊંછું.) વળી તમે વેદના ઉપનિષદનો પાઠ કરો છો તેમાં योभजतिरसतिसआनंदीभवति (જે પ્રભુને ભજે છે અને ભજનનો રસ લે છે તે આનંદવાળો થાય છે) એ શ્રુતિ સાંભળી છે. તેમજ તમે વેદનો પાઠ કરો છો તેમાં तमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनाय (પ્રભુને જાણવાથીજ મુક્તિ મળે છે.. મુક્તિને વાસ્તે બીજો કોઇ માર્ગ નથી) એ મંત્ર સાંભળ્યોછે.'

ઇત્યાદિક વચનોથી 'સર્વ સિદ્ધાંતના સારરૂપ અને ફળરૂપ ભક્તિ માર્ગજ છે'. એ ઉપદેશ મને તમારા મુખથીજ થયો છે તે હું તમારી પાસે કહું છું."

એવાં શ્રી મહાપ્રભુજીનાં બાલ્યાવસ્થાનાં સ્નિગ્ધ અને મુ-

ગ્ધ વચનો સાંભળી લક્ષ્મણભટજીએ ગદગદકંઠ થઈને તે પુત્રને પોતાના ગળામાં લગાવીને આલિંગન કર્યું અને ત્યાં બેઠેલા બીજા બ્રાહ્મણો ચકિત થઇને લક્ષ્મણભટજીના ભાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે "ધન્ય છે લક્ષ્મણ ભટજીનાં ભાગ્યને કે જેને ઘેર આ અવતારી પુરૂષ પ્રગટેલ છે."

એઓમાં એક બ્રાહ્મણ શ્રુતી બોલ્યો કે "यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात् જીવતાં સુધી અગ્નિહોત્ર હોમવું." એ સાંભળી મહાપ્રભુજીએ તેને કહ્યું કે "તમે વિદ્વાન થઇને બાળકોને કેમ ભમાવો છો. તમારી શંકાનો ઉત્તર પ્રથમજ થઇ ગયો છે. વેદની શ્રુતિઓના અર્થ અને શાસ્ત્રાર્થ વિષય તો હું બાળક ભણ્યા વિના કેમ જાણું પણ મેં તો જે સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું છે. અગ્નિહોત્ર આદિ સઘળા ધર્મો તો દેહ સંબંધીછે માટે અનિત્ય હોવાથી ત્યાગ કરવા યોગ્યછે. વિદ્વાન લોકોને તો નિત્ય અનિત્ય તથા સાર અસાર વસ્તુનો વિચાર કરવો એજ મુખ્ય છે." એ વચન સાંભળી સર્વે વિદ્વાનો અને પંડિત લોકો લજાઇને ચુપ થઈ ગયા. લક્ષમણ ભટજીએ પુત્રની વાતો સાંભળીને મનમાં નિશ્ચયે કર્યો કે "આ પુત્ર અવસ્ય આચાર્ય થશે અને ઉત્તમ ભકિતનો વિસ્તાર કરશે."

તે દિવસથી લક્ષ્મણભટજીને ઘેર જે વિદ્વાનો, પંડિતો તથા સંન્યાસી લોકો નિત્ય ભોજનને વાસ્તે આવતા હતા તેઓ સર્વે, શ્રી મહાપ્રભુજીનાં ચરિત્ર સાંભળી મહાપ્રભુજીને પોતાની પાસે બેસાડીને વાતો કરતા હતા તે વાતોમાં જે વિષયનો પ્રસંગ ચાલતો હતો તેનો મુગ્ધભાવની મીઠાશથી ભરેલો સિદ્ધાંત ગર્ભિત ઉત્તર મહાપ્રભુજી દેતા હતા. મહાપ્રભુજીનાં એ વચનામૃત સાંભળી, સર્વે મહાત્મા લોકો બહુજ પ્રસન્ન થતા હતા અને 'ધન્યધન્ય' કહીને આશિર્વાદ આપતા હતા. એઓમા જે-

ઓ માયાવાદી હતા તેઓ પોતાના મનમાં મહાપ્રભુજીનાં વચન અસહ્ય લાગવાથી વિચાર કરતા હતા કે 'આ બાળક આ અ-વસ્થામાં અધ્યયન કર્યા વિના પણ આવા ચમત્કાર દેખાડેછે ત્યારે અધ્યયન કર્યા પછી કેવું ખંડનમંડન કરશે એ જાણવા-માં આવતું નથી.' આવા પ્રકારથી સર્વે પ્રતિવાદી લોકો શંકિત થતા હતા.

ઇતિ શ્રીવલ્લભદિગ્વિજયમાં પ્રમાણ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

॥ श्रीवल्लभोजयति ॥

प्रमेयप्रकरणप्रारंभः

પછી મહાપ્રભુજી સાત વર્ષના થયા ત્યારે લક્ષ્મણભટજી એ જનોઇ દેવાને વાસ્તે નાતના શિષ્ટ લોકોની તથા જ્યોતિષ જાણનારા પંડિતોની સંમતિ લઈ મીનાર્કમાં ચૈત્રશુદિ ૯ ને દિ વસે તે ક્રિયા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે દિવસે લક્ષ્મણભટજી એ મોટા હર્ષથી મંડપની તથા વેદીની રચના કરી નાતના સર્વ પ્રતિષ્ઠિત લોકોને તથા સર્વ પંડિત લોકોને બોલાવી આદરસત્કાર પૂર્વક યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડીને વિધિપૂર્વક જનોઇ દીધું અને જનોઇ દેવાયા પછી ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. ઉપદેશ દેવા યા પછી સભામાં એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે "सर्वेशाक्ताद्विजाजा-त्यानशैवानचवैष्णवां: ॥ यस्मादुपासतेनित्यंगायत्रींवेदमातरम् ॥ १ ॥ (સર્વે બ્રાહ્મણો જન્મથીજ શકિતના ભકત છે. કોઈ પણ વિષ્ણુ ના કે શિવના ભકત નથી. કારણકે સર્વે, વેદોની માતા ગાયત્રી

ની નિત્ય ઉપાસના કરેછે.)" આ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને કહ્યું કે " હે બ્રાહ્મણ ! આચાર્યે કરેલા ગાયત્રીના ભાષ્ય માં ગાયત્રીનો જે અર્થ લખ્યોછે તે અર્થ તેં જોયો નથી. હું હમણા અણસમજુ બાળક છું તો પણ એટલું તો જાણું છું કે પ્રથમ તું જે શ્લોક બોલ્યો તે શ્લોક માણસે કરેલો હોવાથી અપ્રમાણછે. જે ગાયત્રી છે તે પરબ્રહ્મની શકિત છે અને શકિત તથા શકિતવાળો પદાર્થ ભિન્ન હોતાંજ નથી માટે ગાયત્રી બ્રહ્મરૂપ છે. ગાયત્રીમાં સાકાર બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનુંજ ધ્યાન અને પ્રતિપાદન છે. કારણ કે योदेवःसावितास्माकंधियोधर्मादिगोचरान् ॥ प्रेरयेत्तस्यतद्भर्गतद्वरेण्यमुपास्महे (જગતને ઉત્પન્ન કરનાર જે દેવ અમારી બુદ્ધિની વૃત્તિઓને ધર્મ આદિના વિષયમાં પ્રેરેછે તે દેવના ભજવા યોગ્ય સ્વરૂપની અમો ઉપાસના કરીએ છીએ.) એ વેદની શ્રુતિમાં ગાયત્રીના અર્થનું જે વ્યાખ્યાન કરયું છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાયછે કે ગાયત્રીની ઉપાસનાથી કે જપથી કોઇ અંશમાં શાકતપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. ગાયત્રી અમને અત્યંત અભીષ્ટ છે. કારણકે ગાયત્રીથી ' સર્વ જગત બ્રહ્મરૂપ છે ' એમ સિદ્ધ થઈને ભગવદ્ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. " એ પ્રમાણે સભાના મધ્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ રોષ ભરેલી દૃષ્ટિથી ઉત્તર આપતાં તે ચમત્કાર ભરેલી વાણી સાંભળી સભામાં બેઠેલા તત્વવેત્તા સર્વે વિદ્વાનો અને પંડિતો ભારે હર્ષ પામી મહાપ્રભુજીને વાહવાહ કહીને આશિર્વાદ દેવા લાગ્યા. જેઓ તત્વને નહી જાણનારા બહિર્મુખ પંડિતો હતા તેઓના હૃદયોમાં મહાપ્રભુજીનાં વચનથી તીવ્ર ખેદ ઉત્પન્ન થયો પરંતુ તે સમયે ભયભીત થઈને કોઇએ પ્રત્યુત્તર દીધો નહી. એ સઘળાઓએ એવો વિચાર કરયો કે જો આપણે બાળકથી નિરૂત્તર થઇ જશું તો આ

પણી સઘળા દિવસની પંડિતાઈનો નાશ થઈ જશે અને કદાચ બાળકને નિરૂત્તર કરીશું તો પણ લોકો હાંસી કરશે. આવા વિચારથી તે સર્વે લોકો ચૂપ રહ્યા અને જનોઇ સંબંધી સઘળી ક્રિયા પુરી થઇ ચુકી. તે સમયમાં ત્યાં જનોઈના પ્રસ્તાવનું દર્શન કરવા સારૂ એક 'કૃષ્ણદાસ મેઘન' નામનો પરદેશી ક્ષત્રિય આવીને લોકોના સમુદાયમાં ઉભો હતો તેની સામે શ્રીમહાપ્રભુજીએ જોઇ તેનું નામ દઇ પોતાની પાસે બોલાવીને તેને પુછ્યું કે તારે શી ઇચ્છા છે? કૃષ્ણદાસે વિનતિ કરી કે 'આપ અંતર્યામી છો તેથી સઘળું જાણો છો, હવે આપ સંસારી જીવોના ઊદ્ધારને વાસ્તે પોતાના ધર્મનો પ્રકાશ કરીને મને આપની શરણે લોઓ.' એ સાંભળી તુરતજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ એ કૃષ્ણદાસ ક્ષત્રિયને પ્રથમ અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ કરી તેના ગળામાં તુળસીની માળા બાંધીને શેવક કરયો અને પોતાની ખવાસીમાં રેહેવાની તેને આજ્ઞા કરી.

પ્રસંગ આવવાને લીધે એ કૃષ્ણદાસની પેહેલી સ્થિતિ વિષે લખીએ છીએ.

એ કૃષ્ણદાસ સોરમગંગાની પાસે 'શ્રીનંદ' નામનું એક શેહેર છે તેમાં રેહેતો હતો અને ત્યાંહાં એક ત્રિકાળવેત્તા મહાપંડિત 'કેશવાનંદ' નામનો જોશી હતો તેની પાસે કાંઇ જ્યોતિષનો ગ્રંથ ભણતો હતો. એક દિવસે કેશવાનંદે પોતાના શિષ્યોની પાસે કહ્યું કે 'આવતા વૈશાખ વદી ૧૧ ને દિવસે

ભારે અપૂર્વયોગમાં પૃથ્વી ઊપર કોઈ સ્થળમાં ભગવાનનો પ્રાદુ-ર્ભાવ અવશ્ય થવો જોઈએ.' એ વાત સાંભળી કૃષ્ણદાસે પુછ્યું કે 'મહારાજ! કયા દેશમાં અને કયા વર્ણમાં થશે?' દેશવાનંદે યોગશક્તિથી વિચાર કરોને કહ્યું કે 'આર્યાવર્ત્ત નામની પવિત્ર ભૂમિમાં અને તેમાં વળી આપણના નજદીક દેશમાં ઉત્તમ બ્રા-હ્મણને ઘેર પ્રગટ થશે એમ જણાય છે, આથી અધિક બતાવવાનું મારામાં સામર્થ્ય નથી. એ પ્રમાણે ગુરૂનાં વચન સાંભળી તે વચનોપર વિશ્વાસ રાખી કૃષ્ણદાસ ઘર છોડીને ઘણી ઉત્કંઠાથી શોધ કરવાને વાસ્તે દેશાંતરોમાં ગયો. ચારે દિશાઓમાં પ્રત્યેક શેહેરમાં અને પ્રત્યેક ગામમાં છ વર્ષ સુધી બ્રાહ્મણોના ઘરોમાં તજવીજ કરી પરંતુ તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થએલો તેવાં લક્ષણ-વાળો કોઈ પણ નજરે આવ્યો નહી. દેશોદેશમાં ફરીફરીને અને ઘરોઘરમાં તજવીજ કરીને કૃષ્ણદાસ થાકી ગયો પણ ભગ-વદ્દર્શનની ઉત્કંઠાથી થાકને કાંઈપણ નહી ગણકારતો હતો. એ-ટલામાં તેણે કોઈની પાસેથી સાંભળ્યું કે 'અમુક નગરમાં રમલ જાણનારો એક જોશી છે તે જે પુછો તેનો, પાશા નાખીને યથાર્થ ઉત્તર આપે છે.' એ વાત સાંભળી કૃષ્ણદાસે તે જોશીની પાસે જઈને પુછ્યું કે 'એવો પુરૂષ કઇ દિશામાં પ્રગટયો છે.' જોશીએ રમલ ચલાવીને ઊત્તર આપ્યો કે 'દક્ષિણ દિશામાં.' વળી કૃષ્ણદાસે દક્ષિણ દિશામાં તો હું ઘણે દૂરસુધી ફરી આવ્યો એમ મનમાં વિચાર-કરીને પુછ્યું કે 'તે પુરૂષ હમણાં કયાં છે?' જોશીએ વળી રમલ ચલાવીને કહ્યું કે 'પૂર્વ દિશામાં છે.' વળી કૃષ્ણદાસે પુછ્યું કે 'કયા ગામમાં છે.' જોશીએ રમલ ચલા-વીને કહ્યું કે 'કાશીમાં છે.' એટલા પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણદાસ કાશીમાં આવ્યો ત્યાં એક વર્ષસુધી બ્રાહ્મણોના ઘરોમ

શોધ કરતાં જ્યારે લક્ષ્મણભટજીને ઘેર આવ્યો ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન થતાંજ તેનું ચિત્ત ખેંચાયું અને જન્મકાળને યોગ્ય પણ તેવોજ સઘળો મળ્યો. એ ઊપરથી કૃષ્ણદાસે વિચાર કરયો કે 'આ સાક્ષાત્ અંતર્યામી ઈશ્વર છે માટે જ્યારે મારૂં નામ લઈને મને બોલાવશે ત્યારે હું એમને શરણ થઇશ.' એવા સંકલ્પથી નિત્ય અજાણ્યા જેવો થઇ દૂરથી શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન કરી જતો હતો. તેને એક મહીના પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાને જનોઇને સંસ્કાર થયાને દિવસે આગળ કહ્યા પ્રમાણે શરણ લઈને પ્રથમ શેવક કરયો.

હવે ચાલતો પ્રસંગ લખીએ છીએ.

લક્ષ્મણભટજીએ પુત્રને જનોઈ દઈ તેને વિદ્યાધ્યયન કરાવવાને મુહૂર્ત્ત જોવરાવ્યું ત્યાં જોશીઓએ આષાઢ શુદિ ૨ ને પુષ્પ નક્ષત્રને દિવસે તે મુહૂર્ત્ત બતાવ્યું. કાશીમાં મોટા પ્રભાવ વાળા અને ચારે વેદ તથા ૭ શાસ્ત્રોને જાણનારા 'માધ્વાનંદતીર્થ' નામે એક ત્રિદંડી સન્યાસી ભણાવનાર હતા તેમની શાળામાં શ્રીમહાપ્રભુજીને આષાઢ શુદ ૨ એટલે રથયાત્રાના દિવસના શુભ સમયમાં વિદ્યાધ્યયન કરવા બેસાડયા. મહાપ્રભુજીએ તેમની પાસેથી ચાર મહીનામાં ચાર વેદ, ૭ વેદાંગ તથા બીજાં પણ સઘળાં શાસ્ત્રો ભણી લીધાં અને તે ગુરૂની શાળામાં જેઓ પંડિત વિદ્યાર્થીઓ હતા તેઓથી વાદ કરીને તેઓને પરાસ્ત કર્યા. જેઓનો પાઠ શંકરાચાર્યના શારીરીક ભાષ્ય આદિ ગ્રંથોનો ચાલતો હતો તેઓની સાથે વાદ કરીને, જે જે વેદની શ્રુતિઓના તથા વ્યાસસૂત્રોના અર્થ શંકરાચાર્યે માયાવાદ પરત્વ લગાવી

અર્થના અનર્થ કર્યા હતા તે શ્રુતિઓના અને તે સૂત્રોના અર્થ યથાર્થ બ્રહ્મવાદ પરત્વે લગાવી સર્વને નિરૂત્તર કર્યા. જેઓનો સાંખ્યશાસ્ત્રનો પાઠ ચાલતો હતો તેઓની સાથે વાદ કરીને વેદ વિરૂદ્ધ નિરીશ્વર સાંખ્યમતનું ખંડન કરયું. જેઓનો પાઠ પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રનો ચાલતો હતો તેઓની સાથે વાદ કરી, કર્મનાં ફળ દેનારા ઈશ્વરની સિદ્ધિ કરીને અને 'વેદમાં યજ્ઞાદિકનું ફળ જે સ્વર્ગ લખેલ છે તે સ્વર્ગશબ્દનો અર્થ અક્ષર બ્રહ્મજ છે' એમ यन्न दु:खेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ ઉપરથી સિદ્ધ કરીને તેઓને પરારત કર્યા. વળી નૈયાયિક લોકોથી તથા પાતંજળ (યોગશાસ્ત્ર) ના પંડિત લોકોથી વાદ કરીને સઘળા વેદબાહ્યમતોનું ખંડન કરયું. એ પ્રમાણે પ્રથમ વિદ્યાભ્યાસના સમયમાંજ સઘળા વિદ્યાર્થિ પંડિત લોકોથી વાદ કરીને ગુરૂની શાળામાંજ શુદ્ધદ્વૈત બ્રહ્મવાદનો પ્રકાશ કરયો અને જેમ પૂર્વે અર્જુને શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર સંબંધી વિદ્યા ભણી નીશાન વીંધીને દ્રોણાચાર્યને પોતાની પરીક્ષા આપી અલૌકિક સામર્થ્ય દેખાડયું હતું તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીમાધવાનંદ સ્વામીને પોતાની પરીક્ષા આપીને અલૌકિક સામર્થ્ય દેખાડયું કે જેથી ગુરૂ બહુ આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યા. જેમ ગ્રહોમાં અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રની શીઘ્ર ગતિ જોવામાં આવે છે તેમ વિદ્યા ભણનારાઓમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની શીઘ્રગતિ ગુરૂ મહારાજના જોવામાં આવી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ સઘળી વિદ્યા ભણીને શાળામાંજ સર્વ પંડિતોને પરાસ્ત કર્યા તે ઉપરથી 'આ ઈશ્વર છે' એવું ગુરૂએ અનુમાન કરયું. એ અનુમાન પૂર્વક નિશ્ચય કરીને માધવાનંદે શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "હે પ્રભુ! તમે સર્વ શક્તિવાળા છો, તમે શુદ્ધાદ્વૈત મતથી પ્રપંચના નિત્યપણાનું તથા સત્યપણાનું પ્રતિપાદન કરયું

તેથી હું બહુ પ્રસન થયોછુ, હવે મારે મારા ગુરૂનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છા છે." એ પ્રમાણે માધવાનંદનાં વચન સાંભળી ગુરૂની આજ્ઞાને સર્વથી અધિક માનીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ માધવાનંદને કહ્યું કે "આપના ગુરૂ આપના ઘરની અંદર પધાર્યા છે માટે ત્યાં જઈને દર્શન કરો." માધવાનંદ અંદર જઈને જુવે ત્યાં પોતાના ગુરૂ ઉભેલા જોવામાં આવતાં તેમણે ગુરૂને પ્રણામ કર્યા. પછી 'આ ભગવદ્વતાર (વલ્લભાચાર્ય) સર્વ શક્તિમાન્ છે' એમ કહી ગુરૂ અંતર્દ્ધાન થઈ જતાં માધવાનંદે બાહાર આવીને શ્રીમહાપ્રભુજીને વિનતિ કરી કે "આપે મારા મનોરથ સિદ્ધ કર્યા, મને સ્વરૂપના આવિર્ભાવ તિરોભાવને અનુભવ થયો." પછી માધવાનંદે અનુમાન કર્યું કે "કળિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષની અંદર શ્રીગોવર્દ્ધનપર્વતમાંથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીનું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે એવાં પુરાણાદિકમાંથી વચનો મળી આવે છે, તો તે કામ પણ આના હાથથીજ થશે." એ નિશ્ચયથી માધવાનંદે ફરી મહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "કદાપિ તમે શ્રીગોવર્ધનનાથજીને પ્રગટ કરો તો તેમની શેવા અમને આપવી." મહાપ્રભુજીએ એ વાતનો સ્વીકાર કરીને સર્વ પ્રકારથી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. મહાપ્રભુજીનો એવો પ્રભાવ જોઇને ગુરૂએ તેમને આશિર્વાદ દીધો કે 'તમે વીશ વિશ્વા અવશ્ય દિગ્વિજય કરશો.' એ પ્રમાણે ગુરૂનો આશિર્વાદ લઇ મહાપ્રભુજી કાર્ત્તિક શુદિ ૧૧ ને દિવસે પોતાનાં પિતાની પાસે આવ્યા. પિતાએ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી ગદગદ કંઠ થઈને મહાપ્રભુજીનું આલિંગન કર્યું. ત્યારથી શ્રીમ મહાપ્રભુજીના પ્રભાવની, ચમત્કારની અને પાંડિત્યની કીર્ત્તિ સઘળી કાશીપુરીમાં ફેલાતાં કાશીના રેહેવાશી સર્વે લોકો શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવવા લાગ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજી, એઓમાં જે

સાધુ, ભક્ત લોકો દર્શનની ઇચ્છાથી આવતા હતા તેઓને દર્શન દઇ મધુર વચનોથી પ્રસન કરતા હતા. જે પંડિત લોકો પંડિત પણાનો ચમત્કાર જોવાની ઇચ્છા ધરી નિર્મત્સરપણાથી આવતા હતા તેઓને સાસ્ત્રોની ચર્ચાપુર્વક સિદ્ધાંતની વાત કરીને સંતોષ આપતા હતા અને જે પંડિત લોકો વાદ કરી પરાસ્ત કરવાની ઇચ્છાથી આવતા હતા તેઓને વાદ કરીને પરાસ્ત કરતા હતા. સઘળા ભક્ત લોકો અને મત્સર વગરના પંડિત લોકો શ્રીમહાપ્રભુજીની વાત સાંભળી 'ધન્ય ધન્ય' કહીને પ્રશંસા કરતા હતા. વાદથી પરાસ્ત થએલા સઘળા વાદી લોકોનાં મનરૂપી માછલાં તે સમગે લાજરૂપી સમુદ્રમાં લીન થઇને પશ્ચાતાપ કરતાં હતાં.

આ પ્રકારની ચર્ચારૂપ નદી પ્રત્યેક દિવસે ચાલતાં જ્યારે કુટિલ અને દુરાગ્રહી લોકો દ્વેશભાવથી આવી વિતંડાવાદ (નિરર્થક જીકર) કરવા લાગતા તેઓની સાથે વાદવિવાદમાં બહુજ ક્રોધ અને ક્લેશ થવા લાગ્યો ત્યારે લક્ષ્મણભટ્ટજીએ, ભયભીત થઇને શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "નિત્યનો ક્લેશ થાય એ સારૂં નહી અને તમે બાળક છો માટે હવે તમારે સર્વથા કોઇની સાથે વાદવિવાદ ન કરવો." પિતાજીનો આગ્રહ જોઇ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "ઠીક છે, હવે હું પ્રત્યક્ષવાદ નહી કરૂં." પછી જે કોઈ વિદ્વાનો વાદ કરવાની ઈચ્છાથી આવતા તેઓને શ્રીમહાપ્રભુજી કહી દેતા હતા કે "વાદ, ચર્ચા કરવાની મને પિતાજીની આજ્ઞા નથી પણ બીજા પ્રકારથી તમો સર્વ લોકોનું સમાધાન કરવામાં આવશે." પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કરયો કે "કાશીના મૂખ્ય નામાંકિત પંડિતો અને માયાવાદી સન્યાસી લોકો કે જેઓ પંડિતપણાનું અભિમાન ધરાવનારા છે તેઓ મારી પાસે આવ્યા નથી પણ મારે તેઓને પણ સંતોષ ઉપજાવવો

જોઈએ." આવા વિચારથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ એક પત્ર લખીને પોતાના શેવક કૃષ્ણદાસ મેઘનના હાથથી શ્રીવિશ્વનાથના મંદિરના બાહારના દરવાજાપર ચોડાવ્યો. આ પ્રમાણે એક માસ પર્યંત નિત્ય એક એક પત્ર ચોડાવ્યા અને તે ત્રીશ પત્રમાં પૂર્વ મીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસા તથા માયાવાદ આદિ વિષયોમાં વાદીઓની જે જે કલ્પનાઓ હતી તેઓના ઉત્તર આપીને સિદ્ધાંત સ્થાપન શ્રીમહાપ્રભુજીએ લખ્યું હતું. શ્રૌત, સ્માર્ત્ત અને માયાવાદી સર્વે લોકોએ એ પત્રો વાંચીને વાદના ઉત્સાહ છોડી દીધા. એઓમાં જેઓ તત્વવેત્તા હતા તેઓ તો પ્રસન્ન થયા પણ જેઓ તત્વને નહી જાણનારા બહિર્મુખ હતા તેઓના હૃદયમાં દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થયો. એ ત્રીશ પત્રોનો 'પત્રાવલંબન' નામનો ગ્રંથ કે જે પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે તે ગ્રંથના છેડાના પાંચ શ્લોક આ ગ્રંથને શોભાવવાને વાસ્તે નીચે લખીએ છીએ.

श्लोकः

तत्त्वकृष्णप्रसादेनमायावादोनिराकृतः ॥
अवैदिकोमहादेवस्तत्रसाक्षीनसंशयः ॥ १ ॥
येवैदिकामहात्मानस्तेषामनुमतिस्तथा ॥
अवेदविन्नमनुतेमयाचोपेक्षितःपुनः ॥ २ ॥
स्थापितोब्रह्मवादोहिसर्ववेदांतगोचरः ॥
काशीपतिस्त्रिलोकेशोमहादेवःसतुष्यतु ॥ ३ ॥
कस्यचित्त्वथसंदेहःसमांपृच्छतुसर्वथा ॥
नभयंतेनकर्त्तव्यंब्राह्मणानामियंगतिः ॥ ४ ॥

डिंडिस्तुवादिताद्वारिविश्वेशस्यमयात्रहि ॥
विद्वद्भिःसर्वथाश्राव्यातेहिसन्मार्गरक्षकाः ॥५॥

અર્થ

મહાપ્રભુજી કેહેછે કે—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કૃપાથી મેં માયાવાદ કે જે વેદવિરૂદ્ધ છે તેનું ખંડન કર્યું છે. માયાવાદ વેદવિરૂદ્ધ છે એ વિષયમાં કોઇએ સંશય રાખવો નહી કારણકે માયાવાદના વેદવિરૂદ્ધપણામાં શ્રીમહાદેવજી સાક્ષી છે. (શ્રી મહાદેવજીએ ભગવદાજ્ઞાથી વેદવિરૂદ્ધ માયાવાદ પ્રવર્તાવ્યો છે એ કથા પુરાણાદિકમાં પ્રસિધ્ધ છે.) જેઓ વેદ ઉપર આસ્થા વાળા મહાત્મા પુરૂષો છે તેઓની આ કામમાં સંમતિ છે. વેદને નહી જાણનારો કોઇ માણસ આ વાતને નહી સ્વીકારે તેની હું ઉપેક્ષાં કરૂંછું. મેં સઘળા ઉપનિષદોથી સિધ્ધ જે બ્રહ્મવાદ છે તેનું સ્થાપન કર્યું છે તેથી કાશીના પતિ ત્રૈલોકયના નાથ મહાદેવ સર્વથા પ્રસન્ન હોજો. મારા લખેલા વિષયમાં જો કોઇને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો તેણે સઘળી રીતે મને પુછવું. પુછવા આવતાં બીવું નહી. કારણ કે સારાસાર તત્વનો વિચાર કરવો એ બ્રાહ્મણોનો ધર્મજ છે. આ શ્રી વિશ્વનાથજીના દરવાજામાં મેં જે પત્ર ચોડેલ છે તે ડંકા બજાવ્યોછે એમ સમજવું. આ ડંકો વિદ્વાનોએ સર્વથા સાંભળવો કારણ કે વિદ્વાનો વેદમાર્ગનું રક્ષણ કરનારા છે.

આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રથમ ગુરૂની માળામાં, પછી ઘરમાં અને તે પછી વળી પત્રાવલંબનદ્વારા સઘળા નગરમાં શાસ્ત્રાર્થ કરીને કાશીના સર્વે વાદીઓને જીતી લીધા ત્યારે ઉચ્છૃંખલ, ખલ અને કેહેવા માત્રના પંડિત લોકોએ દ્વેષભાવથી શત્રુ

તા કરવા માંડી. આ વૃત્તાંત સાંભળીને લક્ષ્મણભટ્ટજીએ મનમાં વિચાર કરયો કે " અહીંના લોક મારી નાખવા તૈયાર થયા છે અને મારો પુત્ર મારૂં કહ્યું નહી માનતાં વાદનો હઠ છોડતો નથી માટે હવે અંહીંથી સ્વદેશમાં જવું યોગ્ય છે. " આવો વિચાર કરી કાશીના શિષ્ટલોકોની સંમતિ લઈ લક્ષ્મણભટ્ટજી સર્વ સમાજ સહિત સુખપૂર્વક ચાલી નીકળ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીને પણ આ વાત બહુ ગમતી હતી, કારણ કે કાશીમાં જે કરવાનું હતું તે સિદ્ધ થઇ ચુકયું હતું અને પછી દેશાંતરમાં વાદી લોકોને જીતવાનું તથા દૈવી જીવોને શરણ લેવાનું કામ અવશેષ રહ્યું હતું. આ કારણથીજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પિતાજીના અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરીને કાશીથી ચાલવાનું કરાવ્યું. વાદરૂપ સંગ્રામમાં પત્રોરૂપ શસ્ત્રોથી વિદ્વાનોને જીતી લઇ તેઓની વાણીરૂપ સ્રીનું હરણ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના દેશ તરફ ચાલ્યા. કાશી નગરમાં વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા એજ પ્રથમ અદભૂત દિગ્વિજય થયો એમ સહુ લોકોએ સમજવું.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં પ્રમેય પ્રકરણ સમાપ્ત.

॥ श्रीवल्लभोजयति ॥

साधनप्रकरणप्रारंभः

માર્ગમાં ચાલતાં જે જે દેશ, નગર, ગામ અને તિર્થસ્થળ આવ્યાં ત્યાં ત્યાંના રેહેવાશી અનેક લોકોમાં કેટલાએક તો શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રભાવ સાંભળીને દર્શનની ઈચ્છાથી આવવા લાગ્યા, કેટલાએક શેવક થવાની ઈચ્છાથી આવવા લાગ્યા અને કેટલા-

એક તો પંડિતો વાદ કરવાની ઇચ્છાથી આવવા લાગ્યા. જે કોઇ આવતા હતા તે સઘળાઓના મનોરથોને શ્રીમહાપ્રભૂજી પુર્ણ કર્તા હતા. માર્ગમાં ઘણી શોભા ભરેલી રીતે ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક દિવસે લક્ષ્મણબાલાજીમાં આવી પોહોચ્યા. લક્ષ્મણભટજી પોતાને શ્રીલક્ષ્મણબાલાજીમાં સ્વરૂપાશક્તિ ભકિત હતી તેથી દર્શન કરવાને વાસ્તે તથા શેવા કરવાને વાસ્તે કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાં રહી શેવા શૃંગાર સંબંધી પોતાના મનોરથ પરિપુર્ણ કરીને એક દિવસે લક્ષ્મણબાલાજીનાં દર્શન કરતાં કરતાં તેમના સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયા. આ બનાવ બનતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભગવદિચ્છા માની પિતાજીની મરણ પછીની ક્રિયાઓ કરી લોકિક દેખાડવાને વાસ્તે પિતાજીના વિયોગ સંબંધી ખેદ પણ કરયો. પછી એક દિવસે શ્રીલક્ષ્મણબાલાજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે " હવે આપ સ્વતંત્ર થયા, માટે જે કાર્યને વાસ્તે પૃથ્વી પર પધાર્યા છોં તે કાર્ય તુરત કરો. આપના દિગ્વિજયને વાસ્તે દેશદેશાંતરના સઘળા પંડિતોને, મતવાદીઓને તથા આચાર્યોને મેં કૃષ્ણદેવ રાજાને ત્યાં એકઠા કર્યા છે અને ત્યાં આપને ઝાઝો પરિશ્રમ નહી પડે માટે તુરત ત્યાં પધારો. " એ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "તથાસ્તુ. હવે અમો વિદ્યાનગરના રાજા કૃષ્ણદેવને ત્યાં જઇએ છીએ. "

કૃષ્ણદેવ રાજાને ત્યાં પ્રથમથી બનેલું વૃત્તાંત.

વિદ્યાનગરના રાજા કૃષ્ણદેવને વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો કે " જે મત વેદપ્રતિપાદિત અને સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર હોય તે મતનું શરણ લેવું. " એ નિશ્ચયને વાસ્તે તેણે દેશદેશાં

તરમાંથી સર્વ મતના આચાર્યોને, મતવાદીઓને, પંડિતોને તથા શાસ્ત્રી લોકોને બોલાવી વાદશાળામાં વાદનો આરંભ કરાવ્યો હતો. એ પ્રસંગમાં રામાનુજ સંપ્રદાયના શ્રીહનુમંતાચાર્ય, માધ્વમતના આચાર્ય વ્યાસ, તીર્થ અને નિંબાર્ક સંપ્રદાયના કેશવ ભટ કાશ્મીરી, એઓ મુખ્ય વાદકર્ત્તા થઈને આવ્યા હતા. વિષ્ણુસ્વામીની ગાદી ઉપર તો તે સમયમાં કોઈ પણ આચાર્ય નહી હતો. બિલ્વમંગલ પછી એ ગાદી શૂન્યજ રહી હતી. એ ચાર સંપ્રદાયો સંસારી જીવોના ઉદ્ધારને વાસ્તે પ્રગટ થયા છે, તેના પ્રમાણ રૂપે પદ્મપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોકો છે.

संप्रदायविहीनायेमंत्रास्तेनिष्फलामताः ॥
अतःकलौभविष्यंतिचत्वारःसंप्रदायिनः ॥ १ ॥
श्रीब्रह्मरुद्रसनकावैष्णवाःक्षितिपावनाः ॥
चत्वारस्तेकलौभाव्याःसंप्रदायप्रवर्त्तकाः ॥ २ ॥

અર્થ--જે મંત્રો સંપ્રદાય વગરના હોયછે તેઓ નિષ્ફલ થાય છે એટલા માટે કળિયુગમાં ચાર સંપ્રદાયો થશે. કળિયુગમાં શ્રી, બ્રહ્મા, રૂદ્ર અને સનક એ ચાર વૈષ્ણવો સંપ્રદાયોને ચલાવનારા થશે અને પૃથ્વીને પવિત્ર કરશે.

કૃષ્ણદેવ રાજાને ત્યાં એ ચારે સંપ્રદાયના અનુયાયી આચાર્યો તથા પંડિતો આવ્યા હતા. જે શંકરાચાર્યના મતને અનુસરનારા માયાવાદી ઘણાઘણા વિદ્વાનો અને પંડિતો આવ્યા હતા તેઓમાં મુખ્ય વાદકર્ત્તા વિજ્ઞાનાનંદગિરિ હતા. બીજા પણ શ્રૌત, સ્માર્ત, કર્મવાદી પુર્વમીમાંસક, સાંખ્ય, પાતંજલ, નૈયાયિક તથા વૈશેષિક આદિ સર્વ મતના વિદ્વાનો વાદકર્ત્તા થઈને

આવ્યા હતા. છ માસ થયા વાદ ચર્ચા ચાલતી હતી અને છેવટ શંકરાચાર્યનો અદ્વૈતમત સહુથી પ્રબળ જણાયો હતો. એ નગર માં દાનાધ્યક્ષ 'વિદ્યાભૂષણ' નામે પંડિત હતા તે શ્રીમહાપ્રભુજીને સંબંધમાં મામા થતા. ઇલમાગારૂના એ નાહાના ભાઇ હતા. આ પ્રસંગ ચાલતો હતો તેટલામાં શ્રીમહાપ્રભુજી લક્ષ્મણબાલાજીથી ચાલીને વિદ્યાનગરમાં આવતાં મામાએ તેમને આદર પૂર્વક પોતાને ઘેર પધરાવ્યા અને કુશલ પ્રશ્ન પુછયું. લક્ષ્મણ ભટજીનો દેહાંત થયાની વાત સાંભળી વિદ્યાભૂષણને ખેદ થયો અને પછી ખેદનું સમાધાન થયું. પછી 'તમારા રાજાને ત્યાં વાદશાળામાં શો વૃત્તાંત છે' એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછતાં વિદ્યાભૂષણે કહ્યું કે "વૈષ્ણવ સંપ્રદાયી તથા બીજા મતવાદીઓ નિર્બળ છે અને શંકરાચાર્યનો અદ્વૈત મત પ્રબળ છે માટે આવતી કાલે શંકરાચાર્યના મતવાળાને જયપત્ર મળશે અને તે સમયે રાજા એ મતનો આશ્રય કરશે." એ પ્રમાણે મામાનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી હસીને બોલ્યા કે "તમે વિદ્વાન અને પંડિત થઈને એવું કેમ બોલોછો. શંકરમતમાં જે માયાવાદ છે તે વેદવિરૂદ્ધ છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાયમાં બ્રહ્મવાદ છે પણ કાળની ગતિને લીધે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોમાં માયાવાદનું ખંડન કરનારો કોઇ રહ્યો નથી. હવે હું આવતી કાલે વાદશાળામાં આવી માયાવાદનું ખંડન કરીને માયાવાદીઓને પરાસ્ત કરીશ અને બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને રાજાને શેવક કરીશ." શ્રીમહાપ્રભુજીનો એ વચનો સાંભળી બાળક જાણી હાંસી કરીને વિદ્યાભૂષણ અહંકારનાં વચન બોલ્યો કે "જ્યાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનું પણ કાંઇ ચાલતું નથી ત્યાં આ બાળક આવી શભાને જીતશે કે? આ બાળક શભામાં આવશે તો પોતાની તથા મારી પણ હાંસી ક-

રાવશે." એ ઉપરાંત એના મનમાં દ્વેષભાવ પણ આવ્યો કે "હુંજ સભાનો અધ્યક્ષ છું. હું જેને તેડી જાઉં તેજ સભામાં આવી શકે છે તે છતાં આ ભાણેજ પોતાથીજ સભામાં આવવાનું કહે છે તો હવે કેવી રીતે આવે છે તે જોઈશ.' આવા દ્વેષભાવથી હાંસીનો ડોળ કરતો વિદ્યાભૂષણ ત્યાંથી ઊઠીને બીજા સ્થળમાં જઈ બેઠો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રભાવ નહી જાણીને મામાએ હાંસીનો પ્રસંગ કરયો એટલે એવા પ્રકારથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કરયો સમજવો.

ઇતિ શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયમાં સાધન પ્રકરણ સમાપ્ત.

॥ श्री वल्लभोजयति ॥

फलप्रकरणप्रारंभः

બીજે દિવસે દાનાધ્યક્ષ વિદ્યાભૂષણ પ્રાતઃકાળમા વેહેલો ઉઠી નિત્ય નિયમ પોહોંચી લઈ સુંદર વસ્ત્રો પેહેરીને દરબારમાં ગયો અને ત્યાં દ્વારપાળને આગ્રહપૂર્વક આજ્ઞા કરી કે "ગઇ કાલે જે પંડિત બાળક બ્રાહ્મણ મારે ઘેર આવીને ઉતરેલ છે તે આજ અહીં વાદશાળામાં આવનાર છે માટે તેને અંદર નહી આવવા દેતાં બાહારજ રોકી દેવો." એ આજ્ઞા કરી પોતે અંદર જઇ કૃષ્ણદેવ રાજાની આજ્ઞા લઈ વાદશાળામાં આવીને બ્રહ્મસભાનું ઠીકઠાક કરવા લાગ્યો. આચાર્યો, મહાપંડિતો તથા શાસ્ત્રીઓ કે જેઓ વાદ કરનારા સભાસદો હતા તેઓને બોલાવીને

તેણે યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડયા અને એક દિવ્ય સિંહાસન સભાના મધ્યમાં મુકાવ્યું. ગયે દિવસે એવો નિશ્ચય થયો હતો કે 'શંકરાચાર્યના મતાનુયાઇ જીતશે ત્યારે રાજા તેમને જયપત્ર આપી આ સિંહાસન ઉપર બેસાડીને પૂજન કરશે' એટલા વાસ્તે વિજય સિંહાસન મુકાવીને વિદ્યાભૂષણે વાદનો આરંભ કરાવ્યો.

મામાવિદ્યાભૂષણને ઘેર રહેલા શ્રીમહાપ્રભુજી સવારે અરૂણોદયના સમયમાં ઉઠી શારીરકૃત્ય તથા નિત્યનિયમ પોહોંચી લઇ શેવક લોકોને તથા નોકર લોકોને સાથે લઇ ભપકા ભરેલી રીતે કૃષ્ણદેવ રાજાની સભામાં પધારવા મામાને ઘેરથી નીકળ્યા. આ સમયે તેમણે દિવ્ય પીતાંબરધોતી તથા પીતાંબરઉપરણો ધર્યાં હતાં. લલાટમાં કેસરનું વિશાળ ઉર્ધ્વપુંડ્ર કરયું હતું અને તેના મધ્યમાં સ્થાનકના નિયમ પ્રમાણે ગોપીચંદનની છ મુદ્રાઓ ધરી હતી. મંદહાસ્યથી શોભતા મુખારવિંદના સમીપમાં કેશની પંક્તિ શોભા દેતી હતી. કંઠમાં તુળસીના ઝીણાઝીણા મણકાની વિશાળ માળા પેહેરી હતી. સોનાના દોરા જેવું યજ્ઞોપવીત શોભી રહ્યું. હતું. ચરણમાં સુશોભિત પાદુકાઓ પેહેરી હતી. શેવકજનથી તથા નોકર લોકોથી વીંટાઇને માર્ગમાં હાથીના જેવી ચાલથી પધારતા હતા. પોતે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં હતા તેથી પ્રાકૃત સુવર્ણાદિકના અલંકાર નહી ધર્યા હતા પણ અલૌકિક અલંકાર ધારણ કર્યા હતા. સર્વોત્તમ ગ્રંથમાં તે સમયનું શ્રીમહાપ્રભુજીનું વર્ણન કરયું છે કે 'સઘળા અલૌકિક આભરણોથી શંણગારેલા હતા અને સ્વભાવિક રીતે સુંદર મંદહાસ્ય કરતા હતા.' સમશ્લોકીમાં પણ લખ્યું છે કે 'શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરીર ઉત્તમ મણિઓની કિરણોથી ઝળકી રહ્યું હતું.'

માર્ગમાં નગરનાં સ્ત્રી પુરૂષો આવા પ્રકારની શોભાવાળાં

દર્શન કરીને વિમોહિત થતાં હતાં. કેટલાએક કેહેતાં હતાં કે 'આ મહાપુરૂષ કયાંથી આવ્યા છે'. કેટલાએક કેહેતાં હતાં કે 'આતો સાક્ષાતૂ શ્રીકૃષ્ણ અથવા વામનજીછે, રાજાનાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે જેને ત્યાં આવા પુરૂષ પધારે છે.' નગરના રેહેવાશી લોકો પરસ્પર એવા પ્રકારની વાતો કરતા હતા અને દર્શન કરતા કરતા સાથે ચાલ્યા આવતા હતા. શ્રીમહાપ્રભુજીની રસીક ચાલ ઉપર મોહિત થએલી સ્ત્રીઓની ભારે ભીડ થઈ હતી એટલે એવા પ્રકારથી શૃંગારરસ દેખાડીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વેને અધીરાં કર્યાં હતાં.

રાજકીય લોકોએ શ્રીમહાપ્રભુજીને એવા પ્રકારથી આવતા જોઇ પોતાના નોકર લોકોને પૂછ્યું કે 'આ મહાપુરૂષ કયાંથી આવ્યા છે.' નોકર લોકોએ કહ્યું કે "આ મહાસમર્થ છે. કાશી-માં સઘળા મતવાદી પંડિતોને પરાસ્ત કરી એ કામને વાસ્તે અહીં આવ્યા છે." રાજકીય લોકોએ જઇને આ ખબર કૃષ્ણ-દેવ રાજાને આપી અને તે રાજાએ પણ પ્રથમ કાંઈક કાશીનું વૃતાંત સાંભળ્યું હતુ તે ઉપરથી કૃષ્ણદેવ રાજા તુરતજ પોતાના મેહેલથી બાહાર આવ્યો અને સામે, લોકોના સમુદાય સહિત શ્રીમહાપ્રભુજીને આવતા જોયા ત્યાં તે રાજાને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જેવુંજ અલૌકિક અને તેજના પૂંજમય શ્રીમહાપ્રભુજીનું દર્શન થયું. રાજાએ આગળ જઇ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી વિનતિ કરી કે 'મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે, મને પાવન કરવાને વાસ્તેજ આપ અહીં પધાર્યા છો.' એ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ રાજાને કહ્યું કે 'હાલના સમયમાં પૃથ્વી ઉપર વેદ વિરૂદ્ધ મત બહુ પ્રસર્યો છે તો તેનું ખંડન કરવાને વાસ્તે અને તમારો સંકલ્પ સિદ્ધ કર-વાને વાસ્તે અમારે તમારી વાદશાળામાં આવવું છે." શ્રી-

મુખનાં આ વચન સાંભળી બહુજ હર્ષ પામેલો રાજા ચરણ ધરાવવાને વાસ્તે વસ્ત્રો બીછાવતાં બીછાવતાં અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરતાં કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીને વાદશાળામાં પધરાવી ગયો. 'શ્રીમહાપ્રભુજીને જોઈ મહાત્મા પધારતાં સર્વનાં અભિમાન છુટી જાય' એ નિયમ પ્રમાણે સઘળી બ્રહ્મસભા ઝાંખી પડીને ઉભી થઈ ગઈ. શ્રીમહાપ્રભુજી શિષ્ટ લોકોની રીતીને અનુસરવા સારૂ અને શાંત રસની અસર કરાવવા સારૂ સભાના મધ્યમાં થોડીવાર ઊભા રહી સહુસહુના સ્વરૂપ પ્રમાણે સહુને નમસ્કાર, સત્કાર કરી સહુને યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડીને પોતે પોતાથીજ સિંહાસન પર જઇને બીરાજ્યા. બ્રાહ્મણોની સભા શ્રીમહાપ્રભુજીને જોઇ પક્ષીઓની પંક્તિની પેઠે સંભ્રમથી ઉભી થતાં તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શાંતરસ દેખાડીને સહુને પોતપોતાને સ્થાનકે બેસાડયા અને વાદમાં જય મેળવનાર ધણી રાજાના બેસાડવા ઊપરથી જે સિંહાસનપર બેસી શકે તે સિંહાસનપર પોતાથીજ પોતે બીરાજીને વીરરસ પણ દેખાડયો.

એ પ્રમાણે એક સમયમાં બન્ને રસ દેખાડી શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાં જે ચાર વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્ય આદિ વાદકર્ત્તાઓ બેઠા હતા તેઓની સામુ જોઈ બોલ્યા કે "તમે વાદમાં શિથિળ થઇ ગયા છો એમ અમે સાંભળ્યું છે તે કેમ છે. આપણા વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં જે બ્રહ્મવાદ છે તે સર્વ વેદાંત સંમત છે અને શંકરાચાર્ય તો માયાવાદી છે માટે તેનો વેદ વિરૂદ્ધ માયાવાદ ખંડન કરી શકાય એવો છે." શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી સર્વે બોલ્યા કે "આપ યથાર્થ કહો છો પણ આ સમયે સઘળા અમલોકોની બુદ્ધિ આસુરીમાયાને લીધે હરાઈ ગઈ છે. અમો આપનો પ્રભાવ સાંભળીને આપની વાટજ જોતા હતા તો આપ

અમારા ભાગ્યથીજ અહીં પધાર્યા છો માટે હવે આપે અહીં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડવો જોઇએ.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરૂણારસને વશ્ય થઈને કહ્યું કે “તમો અધીરા નહી થાઓ. જેમ સૂર્ય અંધારાની ભીડનો નાશ કરે છે તેમ હવે હું માયાવાદનું ખંડન કરી નાખું છું.” પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રોષરૂપી ભાથામાંથી વચનરૂપી બાણ કાહાડીને ક્રૂરદૃષ્ટિથી પ્રતિવાદીઓને કહ્યું કે “તમો સઘળા માયાવાદી હોવાથી વેદની શ્રુતિઓના અર્થના અનર્થ કરો છો. વેદમાર્ગ ઉચ્છિન્ન થવાને લીધે તમારો માયિક મત ચાલ્યો છે તો હવે અમે ભગવદિચ્છાથી માયાવાદનુ ખંડન કરીને બ્રહ્મવાદનો પ્રકાશ કરીએ છીએ.” એ પ્રકારથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રૌદ્રરસ દેખાડી પ્રતિવાદીઓને વાદથી હરાવી દેવાની સજજતા કરી.

શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચન સાંભળી સઘળા માયાવાદીઓ બોલ્યા કે “અમારો પણ બ્રહ્મવાદજ છે, અમો માયાવાદી નથી.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “તમે જો બ્રહ્મવાદી હો તો વેદની શ્રુતિઓનો અર્થને માનો ससर्वंभवति । ऐतदात्म्यमिदंसर्वं । सआत्मानंस्वयमकुरुत । पुरुषएवेदंसर्वं । सर्वंखल्विदंब्रह्म ॥ ઈત્યાદિ શ્રુતિઓનો અર્થ એ છે કે ‘પરમાત્માજ સર્વ પ્રપંચરૂપ થએલ છે માટે આ સઘળો પ્રપંચ બ્રહ્મરૂપ છે. પરમાત્માએ પોતેજ પોતાના વ્યાપક સ્વરૂપના એક દેશમાં પોતાને પ્રપંચરૂપ કરેલ છે.’ સૈકડો શ્રુતિઓ દેખવામાં આવતાં સઘળા જગતના બ્રહ્મરૂપપણાનું નિરૂપણ કરે છે તે છતાં તમો ધૃષ્ટતા કરીને જગતને મિથ્યા માયારૂપ કહો છો. શ્રુતિઓનો યથાર્થ અર્થને માનતા નથી, વળી માયાને બ્રહ્મથી જુદી માનો છો તેથી તમો માયાવાદી છો.” આ પ્રમાણે જગત વિષે, બ્રહ્મ વિષે, જીવ વિષે અને બીજા પણ જે

જે વાદ પ્રતિવાદના વિષયો હતા તેઓ વિષે ચાર ઘડી સુધી વાદ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ સઘળા માયાવાદિઓને પરાસ્ત કર્યા. જેમ પરશુરામે સહસ્રાર્જુન રાજાની ભુજાઓ કાપી હતી તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓની કોટીઓ કાપી. જેમ ઇંદ્રે પર્વતોની પાંખ્યોનું છેદન કરયું ત્યારથી પર્વતો ઊડી શકયા નહી તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓની કોટીઓનું ખંડન કરતાં ત્યારથી માયાવાદીઓ સબળ થઇ શકયાંજ નહી. માયાવાદીઓનું ખંડન કર્યા પછી નિરીશ્વરસાંખ્ય તથા શ્રૌતસ્માર્ત્ત પૂર્વ મીમાંસક આદિ મતવાદીઓને પણ પરાસ્ત કર્યા. આ સમગે કણાદ અને ગૌતમના મતવાળા નૈયાયીક લોકોએ 'આપણે સઘળા એકી વખતે આના બ્રહ્મવાદરૂપ શુદ્ધાદ્વૈત ઊપર કોટીઓ કરી આન વિભ્રમમાં નાખી દઇએ' એમ વિચાર કરી એકદમ હલ્લો કરી બોલવા માંડયું ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतो मुखः એ શ્રુતિનું અવલંબન કરી એકદમ સઘળાઓને નિરૂતર કરી દઇને સઘળા વેદબાહ્યમતોનું નિરાકરણ કરૂયું, એકલા શ્રીમહાપ્રભુજીએ સઘળા વાદીઓની સાથે એકદમ વાદ કરયો, એ અદ્‌ભુત રસ જોઇ સઘળા લોકો મળીને તેમના ચરણનું પૂજન કરવા લાગ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીનો એવો પ્રભાવ જોઈ સઘળા સભાસદ લોકો ચકિત થઈને પરસ્પર કેહેવા લાગ્યા કે 'આમાં અલૌકિક ઇશ્વરી સામર્થ્ય છે.' એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ વાદ શાળામાં માયાવાદિઓને તથા બીજા સઘળા વેદવિરૂદ્ધ મતવાદીઓને પરાસ્ત કરી માયાવાદના ખંડન પૂર્વક બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરયું, સર્વ વેદાંતના અનુસારથી પોતાનો જુદો શુદ્ધાદ્વૈતમત પ્રકાશિત કરયો અને કૃષ્ણદેવ રાજાનો મનોરથ સિદ્ધ કરયો. આ વાત જોઇને રાજા, ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્યો તથા સંત

મહાંત અને સાધુઓ પરમ હર્ષ પામ્યા અને માયાવાદીઓનાં મન ઉત્સાહનો ભંગ થવાથી ખેદ પામ્યાં. આ વિષયમાં નીચે લખેલો શરદ્ઋતુના વર્ણનનો શ્લોક દૃષ્ટાંતરૂપે લાગુ પડે છે.

उदहृष्यनवारिजानिसूर्योत्थानेकुमुद्दिना ॥
राज्ञातुनिर्भयालोकायथादस्यूनविनानृप ॥ १ ॥

અર્થ—જેમ સારા રાજાનો ઉદય થતાં ચોર વિના સઘળા લોકો રાજી થાય તેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં કુમુદની જાત વિના બાકીનાં સઘળાં કમળો પ્રફુલ્લિત થયાં.

એ સમયમાં કૃષ્ણદેવ રાજાને જે હર્ષ પ્રાપ્ત થયો તેમાં નીચે લખેલો શ્લોક દૃષ્ટાંત રૂપે લાગુ પડેછે.

सुतस्यापुत्राणांबहुकनकवृष्टेरधनिनां
महारण्येदावानलकदनहृत्याःस्थितिजुषाम् ॥
यथाऽकस्माल्लब्धिर्भवतिपरमानंदजननी
तथाघोषस्थानांपुनरपिहरेःसंगतिरभूत् ॥ २ ॥

અર્થ—જેમ વાંઝણી સ્ત્રીઓને અકસ્માત્ પુત્રની પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ આપે, જેમ નિર્ધન લોકોને અકસ્માત્ ઘણા સુવર્ણની વૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ આપે અને જેમ જેમ મોટા અરણ્યમાં રેહેનારાઓને દાવાનળના પરિતાપને મટાડનારા વરસાદની અકસ્માત્ પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ આપે તેમ વ્રજવાસી લોકોને ફરીવાર અકસ્માત્ થએલી શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ આપનાર થઈ.

માયાવાદી લોકોનો ઊત્સાહ નષ્ટ થઇ ગયો તેમાં નીચે લખેલો શ્લોક દૃષ્ટાંતરૂપે લાગુ પડેછે.

उत्थायहृदिलीयंतेदरिद्राणांमनोरथाः ॥
बालवैधव्यदग्धानांकुलस्त्रीणांकुचाविव ॥ ३ ॥

અર્થ—જેમ બાળરંડપણાથી બળી ગએલી સારા કુળની સ્ત્રીઓનાં સ્તન ઊઠીને પાછાં હૃદયમાંજ લીન થઇ જાયછે તેમ દરિદ્ર માણસોના મનોરથો ઊઠીને પાછા હૃદયમાંજ લીન થઈ જાય છે.

કૃષ્ણદેવ રાજાએ તે સમયમાં વિચાર કરયો તેમાં નીચે લખેલા શ્લોકો દૃષ્ટાંત રૂપે લાગુ પડેછે.

खद्योतोद्योततेतावद्यावन्नोदयतेशशी ॥
उदितेतुसहस्त्रांशौनखद्योतोनचंद्रमाः ॥ ४ ॥
रवेरेवोदयःश्लाघ्योनपरोन्यग्रहोदयः ॥
नतमांसिप्रदृश्यंतेयस्मिन्नभ्युदितेसति ॥ ५ ॥
तस्यैवाभ्युदयोभूयाद्भानोर्यस्योदयेसति ॥
विकाशभावाजायंतेगुणिनःकमलाकराः ॥ ६ ॥

અર્થ—જ્યાં સુધી ચંદ્ર ન ઉગ્યો હોય ત્યાં સુધી પતંગીઓ પ્રકાશેછે પણ સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે તો પતંગીઓ કે ચંદ્ર કોઇપણ પ્રકાશતા નથી. સુર્યનો ઉદયજ અત્યંત વખાણવા યોગ્ય છે પણ બીજા કોઇ ગ્રહનો ઉદય અત્યંત વખાણવા યોગ્ય નથી. કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થતાં જરાપણ અંધકાર જોવામાં આવે નહી. ઉદય થાય તો સૂર્યનોજ થજો કે. જે ઉદય થવાથી સદ્‌ગુણવાળાં કમળોનાં વનો પ્રફુલ્લિત થાયછે.

કૃષ્ણદેવ રાજાએ મોટા ઉત્સાહથી શ્રીમહાપ્રભુજીની ઉપર

પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી અને સભામાં ' જય જય ' તથા ' ધન્ય ધન્ય ' શબ્દનો કોલાહલ મચી રહ્યો. પછી રાજાએ પોતાના દાનાધ્યક્ષ વિદ્યાભૂષણના હાથથી વિજયપત્ર લખાવી તેના ઉપર સર્વ આચાર્યોની તથા સર્વ મતવાદીઓની સહીઓ કરાવીને તે વિજયપત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીને આપ્યું. એ વિજયપત્ર લઈ શ્રી મહાપ્રભુજી ઊતારે પધારવાને તૈયાર થતાં રાજાએ વિનતિ કરી કે 'આપ પાલખી પર બીરાજીને પધારો.' શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે " અમને બ્રહ્મચર્ય છે તેથી પાલખીપર નહી બેસીશું. " પછી શ્રીમહાપ્રભુજી ભપકા ભરેલી રીતે પગપાળાજ ઉતારે પધારતાં કૃષ્ણદેવ રાજા, અને ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યો આદિ સઘળા શિષ્ટ લોકો તેમની સાથે ગયા. શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વસ્થચિત્ત થઈને બીરાજ્યા ત્યારે રાજાએ વિનતિ કરી કે ' આવતી કાલ હું આપના ઉપર કનકાભિષેક કરાવીશ તો એ મારો મનોરથ આપે પરિપૂર્ણ કરવો.' ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યો આદિએ પણ કહ્યુ કે ' આપનો પ્રભાવ અપાર છે અને આપે આચાર્યનું કામ કરયું છે તેથી અમો સઘળા આવતી કાલે આપને આચાર્ય તિલક કરીશું.' એ પ્રમાણે રાજાનાં અને આચાર્યોનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે " ઠીક છે. પરંતુ જે જુના ચાર સંપ્રદાયો છે તેઓમાં અમે અંતર્ગત રહીશું. વિષ્ણુસ્વામીનો સંપ્રદાય હમણાં ઊચ્છિન્ન થયા જેવો થઈ ગયો છે તો તે સંપ્રદાયનો પ્રકાશ કરવાની અમને પ્રભુની આજ્ઞા છે. વિષ્ણુ સ્વામી પણ આ કારણને વાસ્તેજ પોતાના શિષ્ય બિલ્વમંગળને પૃથ્વીપર રાખી ગયા હતા. એ બિલ્વમંગળ હમણાં સુધી વાયુસ્વરૂપે રહ્યા હતા અને તે, અમને ઉપદેશ કરીને પરમધામમાં પધાર્યા છે માટે અમે વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયને પ્રતિનિ

ધિપણાથી પ્રવર્ત્તાવીશું." એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચનો સાંભળી સઘળાઓએ 'બહુ સારૂં' એમ કહ્યું. આ પ્રમાણે દૃઢ વિચાર કરીને સર્વે આચાર્યો પોતપોતાના સ્થાનકો પર આવ્યા અને રાજા પોતાની રાજસભામાં આવ્યો. રાજાએ ત્યાં આવી પોતાના કારભારીઓને તથા નોકરલોકોને હુકમ કરયો કે "આવતી કાલે શ્રીમહાપ્રભુજીને કનકાભિષેક કરવાનો ઉત્સવ કરવો છે માટે નગરમાં ડંકો વગડાવીને પ્રજાને સૂચના આપો કે સહુ લોકો પોતપોતાના ઘરના દ્વાર ઉપર કેળના સ્થંભોનું, તોરણોનું, ધ્વજાઓનું અને મંગળ કળશોનું સ્થાપન કરે. રાજમાર્ગમાં પણ એવાજ પ્રકારની રચના કરાવવી" આ ઉપરથી રાજકીય લોકોએ નગરમાં સૂચના આપતાં તે પ્રમાણે જ નગરને શણગારવામાં આવ્યું. કૃષ્ણદેવ રાજાએ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી નિત્ય નિયમ પોહોચી લઇ ઊત્તમ વસ્રોનું તથા ઊત્તમ અલંકારોનું ધારણ કરી બ્રાહ્મણ મંડળીને તથા મંત્રી આદિ લોકોને સાથે લેઇ રાજવૈભવના ભપકાથી શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે જઇ કનકાભિષેકની વિનતિ કરીને તેમને પધરાવી ગયો. શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રથમ કનકાભિષેકની શાળામાં બીરાજમાન કરી પછી સો[1]ભાર સોનાની પાટ ઉપર પધરાવી સહસ્ર છિદ્રથી સુશોભિત કરેલા સુવર્ણના પાત્રમાં અભિષેકનું જળ ભરીને કૃષ્ણદેવ રાજાએ શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપર અભિષેક કરયો. તે સમયે બ્રાહ્મણો ચારે વેદના મંત્રો ભણવા લાગ્યા, સ્રીઓ મંગળ ગાયન કરવા લાગી, સઘળા પ્રકારના વાજીંત્રો વાગવા લાગ્યાં અને સર્વે લોકો 'જયજય' શબ્દ બોલવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે અભિષેક કરી દિ

---

૧ ચારસો રૂપીઆભારની એક તુલા થાય અને વીશ તુલાનો એક ભાર થાય છે.

વ્ય વસ્ત્રોનું તથા દિવ્ય અલંકારોનું ધારણ કરાવી કૃષ્ણદેવરાજા એ શ્રીમહાપ્રભુજીને સુંદર ઊંચા સિંહાસન ઉપર બીરાજમાન કરયા તે સમયે ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યોએ શ્રીમહાપ્રભુજીને જુદાં જુદાં આચાર્ય તિલક કર્યાં. આ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીનું ' વલ્લભાચાર્ય ' એ નામ પ્રગટ થયું. કારણ કે ' વલ્લભ ' એ પ્રિય વસ્તુનું નામ છે તો શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાં વાદવિવાદ કરી બ્રહ્મસભાને જીત્યા તેથી રાજાને તથા સર્વ લોકોને બહુ પ્યારા લાગ્યા. અથવા એ કનકાભિષેકનો ઉત્સવ સર્વને અતિ પ્રિય લાગ્યો તે ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજી વલ્લભાચાર્ય કેહેવાયા. ' વલ્લભ ' એ નામના બીજા પણ અનેક અર્થો સ્વમાર્ગી ગ્રંથોમાં લખ્યાછે. તિલક થયા પછી કૃષ્ણદેવ રાજાએ ઘણા વિસ્તારથી પૂજન કરી સોનાના થાળમાં એક હજાર સોના મોહોર લાવી શ્રી મહાપ્રભુજીની આગળ ભેટ કરી ' મને મારા કુટુંબ સહિત શરણે લઇને શેવક કરો ' એવી વિનતિ કરી. એ ઉપરથી શ્રી મહાપ્રભુજીએ સહકુટુંબ રાજાને વૈષ્ણવી દીક્ષારૂપ શરણ મંત્રોપદેશ કરીને શેવક કરયો. પછી ભેટના થાળમાં જે સાત મોહોર દૈવીદ્રવ્યરૂપ હતી તેઓનો અંગીકાર કરતાં બાકીની મોહોરોનો રાજદ્રવ્ય રૂપ જાણીને છોડી દીધી, એ વાત મૂળપુરૂષ નામના ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ફકત સાત મોહોરોને સ્વીકાર કરવામાં અનેક અભિપ્રાયો સૂચવ્યા છે તે એક ભરપૂર થાળમાં સાત મોહોર જે દૈવી હતી તેને ઓળખી લીધી તેથી પોતાના ઐશ્વર્ય આદિ છ ધર્મોમાંનો જ્ઞાનરૂપ ધર્મ પ્રકાશિત કરયો અથવા ઐશ્વર્ય આદિ છ ગુણોવાળું પોતાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું અથવા શરણ મંત્રનો ઉપદેશ થવાથી રાજાને નવ પ્રકારની ભકિતમાં શ્રવણ, કીર્ત્તન, સ્મરણ, પાદશેવન, અર્ચન, વંદન

અને દાસ્ય એ સાત પ્રકારની ભક્તિનો અધિકાર દેવામાં આવ્યો છે પણ સખ્ય અને આત્મનિવેદનરૂપ બાકીના બે પ્રકાર તો નિવેદન મંત્રોપદેશને આધીન છે માટે રાજા જ્યારે નિવેદન કરાવશે ત્યારે દેવામાં આવશે એમ સૂચવ્યું. રાજાને જો નિવેદન કરાવ્યું હોત તો સઘળું દ્રવ્ય ભગવદીય થઈ જાત પણ રાજા શરણમંત્રનોજ અર્થી હતો અથવા શ્રીમહાપ્રભુજીને ત્યાંસુધી નિવેદન કરાવવાની ભગવદાજ્ઞા થઈ ન હતી તેથી તેમણે રાજાને નિવેદન મંત્રનો ઉપદેશ નહી કર્યો હતો. જ્યારે શ્રીમહાપ્રભુજી વ્રજમાં પધારશે ત્યારે નિવેદન કરાવવાની ભગવદાજ્ઞા થશે એટલે ત્યારથી જીવોને નિવેદન મંત્રનો ઉપદેશ કરીને બ્રહ્મસંબંધ કરાવશે. એ વાત વાર્ત્તાગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે. જો કે સુવર્ણ આદિના અલંકારો ધરવાનો બ્રહ્મચારીને નિષેધ છે તો પણ શ્રી મહાપ્રભુજી પોતે ભક્તોની ઈચ્છાને પુરનાર હતા તેથી આ પ્રસંગમાં રાજાની ઈચ્છાને અનુસરીને અલંકાર ધર્યા હતા. શ્રી ગીતાજીમાં શ્રીમુખનાં વચન છે કે येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहं (જેઓ જે રીતે મને ભજવાને ઇચ્છેછે તેઓને હું તે રીતે જ અનુસરૂં છું.)

આ પ્રમાણે કૃષ્ણદેવ રાજાના સઘળા મનોરથ સિદ્ધ થતાં તેણે દીનભાવથી હાથ જોડીને નીચે પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરી.

આપ કે જે ભક્તોના પાળક છો, કાચા યોગીઓને વારંવાર જેની દિશા પણ દૂર છે એવા છો અને જેની બરાબર પણ કોઇ નથી તથા જેથી અધિક પણ કોઇ નથી એવા પ્રકાશથી પરબ્રહ્મરૂપ નિજધામમાં રમણ કરોછો તેમને વારંવાર પ્રણામ કરૂં છું. આપ કે જે માયારૂપી અંધકારને મટાડનાર, ગોથી

(કિરણોથી અને વાણીથી) સર્વ વિષયોને દેખાડનારા અને સર્વદા પ્રભુના મનમાં રેહેનારા દ્વિજરાજ (ચંદ્ર અને બ્રાહ્મણોના રાજા) છો તેમને પ્રણામ કરૂં છું. તૈલંગના વંશના ભૂષણ, વિદ્વાનોના સમૂહના સુશોભિત શિરોમણિરૂપ, વેદાંતને રક્ષણ કરવાના ધરરૂપ, ઉપનિષદોરૂપી રત્નોના હારોથી સુશોભિત, માયાવાદરૂપી મોટા અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યરૂપ અને પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરવાને અવતરેલા શ્રીવલ્લભાચાર્ય રક્ષણ કરો. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જે પ્રભુના મુખારવિંદમાંથી ઉત્પન્ન થએલા ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરવા સારૂ પ્રગટયા છે અને પ્રભુના જેવીજ લીલા કરે છે તેમનો આશ્રય કરીએ છીએ. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જેનાં બે ચરણારવિંદમાં કમળ, વજ્ર, ધનુષ, કૌમોદકી ગદા, તોરણ, પતાકા, મત્સ્ય, અંકુશ, ધ્વજ અને કુંભના રેખાત્મક ચિન્હો છે તેમનો આશ્રય લઈએ છીએ. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જે ચક્ર, શંખ, ગદા તથા કમળથી અંગમાં શોભી રહ્યા છે, જનોઈથી તથા ઊર્ધ્વપુંદ્રથી દીપી રહ્યા છે, પીળાં વસ્ત્ર વાળા છે, તુળસીનાં આભરણોવાળા છે અને અત્યંત મહાત્મા છે તેમનો આશ્રય કરીએ છીએ. વર્ણાશ્રમની પદ્ધતિ પ્રમાણે કરવામાં આવેલા સ્વધર્મોથી, દાનોથી, વ્રતોથી, યજ્ઞોથી અને ઉગ્ર તપોથી મહાત્મા પુરૂષો જેનાં ચરણારવિંદનેજ પામવા ઈચ્છે છે પણ ચરણારવિંદને છોડીને બીજા સંસાર સંબંધી સુખોને ઈચ્છતા નથી તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય કરીએ છીએ. દીન, સઘળાં શાસ્ત્રોરૂપી સાધનોથી રહિત, પાપોના સમુહોથી પુષ્ટ થએલ અને બુદ્ધિ વગરનો માણસ પણ જેના ચરણારવિંદમાં મન રાખે તો તેને પોતાની મેળેજ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય કરીએ છીએ. જેણે પોતાના આશ્રિતોનો ઉદ્ધાર

કરવાને વાસ્તે અવતાર ધરેલ છે, જે આચાર્યરૂપથી ભકિતમાર્ગોનો ઉપદેશ કરે છે અને જેણે પ્રભુને વશ્ય કરેલ છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય લઈએ છીએ. સાધનો વગરનો છતાં પણ જે ભકત ચરણારવિંદનો આશ્રય કરે તેને પવિત્ર કરીને પરમધામ દેનારા અને જેથી અધિક બીજો કોઇ પણ કરૂણાના સમુદ્રરૂપ નથી, એવા તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનું શરણ લઇએ છીએ. હે કેવળ આનંદ રૂપ! હે સર્વ અવયવોમાં સુંદર ! હે પોતાના એકાંતી ભકતોના મનને આનંદ આપનારા! હે ખેદને બાળવાને લીધે વિદ્વાનો જેને અગ્નિ સ્વરૂપ કહે છે એવા! હે પોતાના વસ્ત્રના છેડાની સુગંધીથી સર્વ જગતને સુગંધમય કરનારા! હે લક્ષ્મણભટ્ટજીના પુત્ર ! હે રાક્ષસજેવા માયાવાદીઓનાં વચનોનો વિધ્વંશ કરનારા! હે વેદનો અભિપ્રાય શોધવામાં ચિત્ત દેનારા ! હે સર્વ સદેહોને ટાળનારા! જય જય. શ્રીવલ્લભાચાર્ય કે જેમણે અત્યંત પ્રબળ અને પ્રચંડ માંયાવાદના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા, જેમના ભારે પ્રદીપ્ત પ્રતાપને જોઈ જોઇ ડરને લીધે વિતંડાવાદ કરનારા પંડિતો રૂપી મદોન્મત્ત હાથીઓ ભાગી ભાગીને દૂર દૂર પ્રદેશમાં છુપી જાય છે તથા જેમણે કૃપાપૂર્વક ભકિતનો ઉદય કરીને જીવોનાં કલ્યાણ કર્યાં છે એવા, આનંદના સમૂહરૂપ અને કરોડ ચંદ્ર સરખા અપૂર્વ તેજવાળા શ્રીવલ્લભાચાર્ય અમારી સઘળી વિપત્તિઓ ટાળીને સુખ સંપત્તિ આપો.'[1]

એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને કૃષ્ણદેવ રાજાએ ફરી વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'આ અભિષેકના સઘળા સુવર્ણનો આપ અંગીકાર કરો.

૧ આ સ્તુતિ અમુક ભાગમાં શ્રીભાગવતનાં એક શ્લોકને, અમુક ભાગમાં પ્રાચિન ગોસ્વામીની કવિતાને, અમુક ભાગમાં શાંડિલ્ય સંહિતામાંના ગુરૂ સ્તોત્રને, અમુક ભાગમાં પ્રાચીન છપ્પાને અને અમુક ભાગમાં શ્રીજીવણજી મહારાજે કરેલા કવિત્તને મળતી છે.

આ દ્રવ્ય આપનું છે.' શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે 'આ દ્રવ્ય નાહાવાના ઉચ્છિષ્ટ સરખું છે તેથી અમારે લેવા યોગ્ય નથી. જે બીજા બ્રાહ્મણો આ દ્રવ્યને લિયે તેઓને વિભાગ કરીને આપી દીઓ.' શ્રીમહાપ્રભુજીએ અભિષેકના સુવર્ણનો ત્યાગ કરીને 'આ ઉચ્છિષ્ટ જેવું છે' એમ કહ્યું એટલે તે વાકયમાં બીભત્સ ઉત્પન્ન કરી દેખાડયો.

એ પ્રમાણે કૃષ્ણદેવરાજાના સર્વ મનોરથ સિદ્ધ કર્યા પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉતારે પધારવાની ઇચ્છા કરતાં રાજાએ સઘળી બ્રહ્મસભા સહિત રાજવૈભવનો ભપકો લઈને તેમની સાથે ચાલ્યો, શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન કરવાને વાસ્તે માર્ગમાં બન્ને બાજુએ લોકોની ભારે ભીડ જામી અને સર્વે લોકો દર્શન કરી ગદગદ કંઠ થઈને જય જય શબ્દના મધુર ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રકારથી શ્રીમહાપ્રભુજી ઘેર પધારતાં એમનો મામો દાનાધ્યક્ષ વિદ્યાભૂષણ મનમાં ચિંતા કરવા લાગ્યો કે "પ્રથમ મને એમના સ્વરૂપના પ્રભાવનો બોધ ન હતો તેથી મોટી મુર્ખતા કરીને વાતચીતમાં મેં એમની હાંસી કરી અને દ્વારપાળને પણ કહ્યું કે એને અંદર બ્રહ્મસભામાં આવવા દેવો નહી. જો રાજા આ વાત સાંભળશે તો મને મોટી-શિક્ષા કરશે અને એ પણ સાંભળશે તો પરસ્પર દ્વેષભાવ થશે તથા સર્વે લોકો મારી નિંદા કરશે." શ્રીમહાપ્રભુજીની પ્રભુતા જોઈને મામો ભયભીત થયો એ ભયાનક રસ થયો સમજવો. વિદ્યાભૂષણ પંડિત એ રીતે મનમાં ખંડિત અને લજ્જિત થઇ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને બોલ્યો કે "મને પ્રથમ આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હતું માટે મારાથી આપની કાંઈક અવજ્ઞા થઈ ગઇછે પણ આપ સર્વજ્ઞ છો માટે ક્ષમા કરશો અને રાજાના મનમાં મારા પર કાંઈ

દ્વેષ આવે તો તેનું પણ સમાધાન કરશો." એ પ્રમાણે મામાનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "હું સઘળું જાણું છું. તમે વૃદ્ધ છો અને હું બાળક છું. મેં તો મારી વિદ્યાની પરીક્ષા દીધીછે એમ તમારે સમજવું. મારા મનમાં કાંઈ પણ દ્વેષભાવ નથી." શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી મામો નિર્ભય થયો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો એવો રીતનો અપ્રમેવ પ્રભાવના સમુહરૂપ ચંદ્રમા ચારે દિશાઓમાં પ્રકાશિત થયો અને તેથી સજ્જન દૈવી જીવોનાં મનઅત્યંત હર્ષયુકત થયાં. જે વૈદિક સંપ્રદાય પ્રાચીન હતો તેમાંજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રવૃત્તિ કરી અને તેથી દૈવી જીવો મનમાં હર્ષિત થઇને નિર્ભયપદને જાણવા લાગ્યા.

આ ફળ પ્રકરણમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે ઐશ્વર્યાદિક છ ધર્મનો અને શૃંગાર આદિ નવ રસનો સર્વલોકોને અનુભવ કરાવ્યો તેનું વર્ણન પણ કર્યું છે.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં ફળપ્રકરણ સમાપ્ત.

॥ श्रीवल्लभोजयति. ॥

હવે વાદ પ્રકરણનો આરંભ કરવામાં આવેછે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદનું ખંડન કરીને શુદ્ધાદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું તેથી જોકે મારે આ પ્રસંગમાં માયાવાદીઓના વાદનો પ્રકાર, તેના ખંડનનો પ્રકાર અને શુદ્ધાદ્વૈતનું સ્વરૂપ સવિસ્તર લખવાં જોઇએ પણ શાસ્ત્રાર્થના યથાસ્થિત વિષયો ભાષામાં લખી શકાય નહી અને મારામાં તેવું સામર્થ્ય પણ નથી માટે વિશેષ જીજ્ઞા

સુઓને વિનતિ કરૂંછું કે "ભાષ્ય, વિદ્વન્મંડન, પ્રહસ્ત, પંડિત કરત્રિંદિપાલ અને દિગ્વિજય આદિ સૈકડો સંસ્કૃત ગ્રંથોકે તેઓ ઉપરથી એ વિષયો જોઈ લેવા. હું તો નમુનો દેખાડવાને વાસ્તે મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે થોડોક વાદવિવાદનો વિષય આ ગ્રંથમાં લખુંછું."

પ્રથમ બ્રહ્મ વિષયમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓને કહ્યું કે " તમો બ્રહ્મને નિર્વિશેષ[1] અને નિર્ધર્મક[2] માનો છો પરંતુ સઘળો વેદતો બ્રહ્મને નિર્વિશેષ પણ કેહે છે અને [3]સવિશેષ પણ કેહે છે તેમજ નિર્ધર્મક પણ કેહેછે અને સધર્મક[4] પણ કેહે છે. अथात[5] आदेशोनेति ॥ एत[6]दक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनएमन्हस्वमदीर्यमलोहितमस्नेहमच्छायमतमोवाद्यनाकाशमसंगमस्पर्शमगंधमरसमचक्षुष्कमश्रोत्रमवाङ्नोतेजस्कमप्राणममुखमनामागोत्रमजरममरमभयममृतमरजोशब्दमवृतमसंवृतमपूर्वमनपरमनंतरमुबाह्यं ॥ ઈત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મને નિર્વિશેષ અને નિર્ધર્મક કેહે છે. અને

---

૧ નિરાકાર. ૨ કર્ત્તાપણાં, નિયંતાપણાં, તથા દ્રષ્ટાપણાં વગેરે ધર્મોથી રહિત. ૩ સાકાર. ૪ કર્ત્તાપણા વગેરે ધર્મોથી યુક્ત. ૫ બ્રહ્મમાં શરીર અને ઈંદ્રિયાદિક છે નહી એવો ઉપદેશ છે. ૬ યાજ્ઞવલ્કય રૂષિ પોતાની ગાર્ગી નામની સ્ત્રીને કેહેછે કે હે ગાર્ગી! જે બ્રહ્મ છે તે જાડું નથી, ઝીણું નથી, ટુંકું નથી, લાંબું નથી, લોહી વગરનું છે, ચીકાશ વગરનું છે, છાયા વગરનું છે, અંધકાર વગરનું છે, વાયુથી તથા આકાશથી રહિત છે, સંગ રહિત છે, સ્પર્શ રહિત છે, ગંધ રહિત છે, રસ. રહિત છે, શ્રોત્ર રહિત છે, વાણીથી તથા મનથી રહિત છે, તેજ રહિત છે, પ્રાણ રહિત છે, મુખ રહિત છે, નામ રહિત છે, ગોત્ર રહિત છે, જરા રહિત છે, મરણ રહિત છે, ભય રહિત છે, ચિંતા રહિત છે, રજ રહિત છે, શબ્દ રહિત છે, કોઈએ લેવાય એવું નથી, ઢંકાએલું નથી, તેનાથી કોઈ પૂર્વ નથી, કોઇ પર નથી, એની અંદર કોઈ નથી અને બાહાર પણ કોઈ નથી એમ બ્રહ્મવેત્તાઓએ કહ્યું છે.

[1]आनंदाठ्येवखल्विमानिनूतानिजायंते ॥ [2]सईक्षांचक्रे ॥ [3]सआत्मानमेवावैदहंब्रह्मास्मि [4]सर्वस्यवशीसर्वस्येशानः ॥ यः[5]सर्वज्ञः सर्वशक्तिःसर्वकामःसर्वगंधःसर्वरसः॥ [6]विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहुरुतविश्वत स्यातसबाहुभ्यांधमाति॥ ઈત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મને સવિશેષ અને સધર્મ કેહે છે. [7]निर्दोषपूर्णगुणविग्रहआत्मतंत्रोनिश्चेतनात्मकशरीरगुणैश्चहीनः ॥ आनंददमात्रकरपादमुखोदरादिःसर्वत्रचस्वगतभेदविवर्जितात्मा ॥ ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ પણ બ્રહ્મને સવિશેષ અને સધર્મ કેહે છે. [8]यथासैंधवघनः॥ એ શ્રુતિ જણાવે છે કે જેમ ખાંડની પુતળી ખાંડમયજ હોય છે તેમ સાકારબ્રહ્મ આનંદમયજ છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને વ્યાસસૂત્ર આદિ સર્વ ગ્રંથોએ બ્રહ્મને સાકાર તથા નિરાકાર પણ અને સધર્મક તથા નિર્ધર્મક પણ કહેલ છે તે છતાં તમો, વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મ નિર્વિશેષ છે અને નિર્ધર્મકજ છે એમ કેમ કહો છો."

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—બ્રહ્મ વાસ્તવિક રીતે નિર્વિશેષ અને નિર્ધર્મકજ છે. સવિશેષપણું અને સધર્મકપણું વગેરે ધર્મો તો બ્રહ્મમાં આરોપિત છે. શ્રુતિઓ બે પ્રકારનું જે

---

૧ બ્રહ્મમાંથીજ સઘળા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાયછે. ૨ પરમાત્માએ વિચાર કરયો. ૩ તેણે પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું કે, હુંજ બ્રહ્મછું. ૪ પરમાત્મા સર્વને વશ્ય કરનાર છે અને સર્વના સ્વામી છે. ૫ પરમાત્મા, સર્વને જાણનાર છે, સઘળી શકિતઓવાળા છે, સઘળા વિષયોવાળા છે, સઘળા ગંધોવાળા છે અને સઘળા રસોવાળા છે. ૬ એનાં નેત્ર ચારેકોર છે, મુખ ચારેકોર છે, હાથ ચારેકોર છે અને પગ ચારેકોર છે. એ પોતાના હાથવતે ક્રિયાઓ કરેછે. ૭ પરમાત્મા નિર્દોષ અને પરિપૂર્ણ ગુણમય શરીરવાળા છે, સ્વતંત્રછે, પ્રાકૃત શરીરથી અને પ્રાકૃત ગુણોથી રહિત છે. આનંદ માત્ર હાથ પગ મુખ અને ઉદર આદવાળા છે અને સર્વ શરીરમાં સ્વગત ભેદથી રહિત છે. ૮ જેમ સીંધાલુણનો ગાંગડો ખારા રસમયજ છે.

વર્ણન કરે છે તે તો ' ઉપજીવ્યોપજીવક ' (આશ્રય અને આશ્રયી) ભાવથી કરે છે. પ્રથમ જો આરોપ ન કરયો હોય તો પછી અપવાદ થઈ શકે નહી એટલા માટે આરોપ આશ્રય છે અને અપવાદ આશ્રયીછે. બ્રહ્મમાં સવિશેષપણાનો આરોપ કરીને પછી તેઓનો અપવાદ (નિષેધ) કરયો છે માટે શ્રુતિઓએ એક પ્રકારનુંજ એટલે નિર્વિશેષપણાનું તથા નિર્ધર્મકપણાનુંજ નિરૂપણ કરયું છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યાકે—તમારા કહ્યાથી વેદોક્ત ધર્મોનો બાધ થઇ શકે નહી. શ્રુતિઓમાં અમુકને આશ્રયપણું અને અમુકને આશ્રયીપણું છેજ નહી માટે એકનો બાધ થાય નહી અને બાધ થશે તો પરસ્પરનો થશે. આશ્રય અને આશ્રયીપણું માનવું એ તમારી કલ્પનાજ છે. તમે નિર્વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓને આશ્રયી માનીનેસવિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓનું ખંડન કરોછો તેમ અમો પણ સવિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓને આશ્રયી માનીને નિર્વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓનું ખંડન કરીશુ તો પછી બ્રહ્મની હાનીરૂપ મોટા અનર્થ પ્રાપ્ત થશે. જે વસ્તુને વાસ્તે તમારી અમારી લડાઈ છે તે વસ્તુજ ગુમાવી અથવા વીંછીના ભયથી કાળોતરા નાગના મોહોડામાં જઇ પડયા એવું થાયછે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—શુદ્ધ નિરાકાર બ્રહ્મ જાણવું ઘણું કઠણ છે. જ્યારે સાકાર બ્રહ્મની ઉપાસના કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થશે ત્યારે શુદ્ધબ્રહ્મનો બોધ થશે માટે તેવા બ્રહ્મનો બોધ કરવા સારૂ શ્રુતિ બ્રહ્મમાં કર્ત્તાપણાં વગેરે ધર્મોનો આરોપ કરેછે. બીજનો ચંદ્રમા અતિસૂક્ષ્મ હોય છે તેને દેખાડવાને

વાસ્તે વૃક્ષની શાખાના અગ્રભાગમાં બતાવવામાં આવેછે અને પછી ચંદ્રમા જોવામાં આવેછે ત્યારે શાખાનું ફરી પ્રયોજન રે હેતું નથી તેમ શ્રુતિઓ પ્રથમ વિશેષોનો અધ્યારોપ કરીને પછી અપવાદપૂર્વક શુદ્ધબ્રહ્મનું નિરૂપણ કરેછે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારૂં જે કાંઈ બોલવું છે તે સઘળું અસંબદ્ધ છે. કારણ કે જે ઉપાસના કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરોછો તેજ ઉપાસનાને અવિદ્યાકલ્પિત માનોછો. સંપૂર્ણ વેદના સર્વ ભાગોમાં એક બ્રહ્મની ઉપાસના છે અને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ પણ એકજ છે તો વેદોકત સઘળા ધર્મોનું આરોપિત કહીને ખંડન કરવું એ સર્વથા અસંગત છે. સંપૂર્ણ ઉપનિષદોથી બ્રહ્મના સ્વરૂપનો બોધ થાયછે પણ તેના અમુક ભાગથીજ થાયછે એમ નથી. सर्वेवेदायत्पदमामनंति[1] એ શ્રુતિમાં તથા वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यः[2] એ સ્મૃતિમાં પણ એમજ કહ્યુંછે. માટે વેદમાં કહેલી ઉપાસનાને અવિદ્યાકલ્પિત માનવી એ કેવળ ધૃષ્ટતા છે. એક શ્રુતિ અધ્યારોપની છે અને બીજી શ્રુતિ અપવાદની છે એવો શ્રુતિઓમાં ભેદ છેજ નહી. કોઈપણ શ્રુતિ પોતાને મોહોડે કેહેતી નથી કે અમો (શ્રુતિઓ) અધ્યારોપ તથા અપવાદ કરીને બ્રહ્મનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. વેદ કે જે સાક્ષાત શબ્દબ્રહ્મ હોવાથી યથાર્થ કેહેનાર છે અને સ્મૃતિ પણ જેને वेदोनारायणःसाक्षात्[3] એમ કેહેછે તે વેદ પોતાનાં વચનોજ બાધ કરે એ સર્વથા અસંભવિતછે. કોઇ અજ્ઞાની માણસ પણ પોતાનાં વચનનો બાધ પોતાના મોહોડાથી ન કરે ત્યારે વેદ તો કેમજ કરે. વેદ પોતે સધર્મક સાકાર બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થઇને તેજ

---

૧ સર્વે વેદો જેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરેછે. ૨ સઘળા વેદોથી હુંજ જણાઉંછું. ૩ વેદ એ સાક્ષાત નારાયણ છે.

બ્રહ્મનો બાધ કરે એ ઘટતુંજ નથી. કોઇ માણસ કેહે કે 'મારી મા વાંઝણી છે' તો એનું કેહેવું કોઇ માનેજ નહી તેમ વેદપણ પોતાના જનકને મિથ્યા કહે તો તેનું મનાયજ કેમ ? જે શાખા ઉપર બેસે તે શાખાનેજ કેમ કાપે ? મૂર્ખ માણસ પણ કાદવમાં પડીને કાદવને ધોઇ નાખવા કરતાં કાદવથી દૂર રેહેવું એજ સારૂં છે એમ સમજેછે ત્યારે અધ્યારોપ કરીને પછી અધ્યારોપ ને ટાળવા કરતાં અધ્યારોપ નહીજ કરવો એ સારૂં છે એમ વેદ કેમ ન સમજે. આ કારણોથી અધ્યારોપ અને અપવાદ કોઇ પ્રકારથી શ્રુતિસિદ્ધ નથી એમ સિદ્ધ થાયછે. જેમ કાચો ઘડો પ્રથમ શ્યામ રહેછે અને પાકયા પછી રાતો કેહેવાય છે પણ એક કાળમાંજ શ્યામ અને રાતો કેહેવાતો નથી તેમ એક કાળમાંજ અધ્યારોપ અને અપવાદ કરવા સંભવતા નથી. તમોએ શાખાચંદ્રનું જે દૃષ્ટાંત આપ્યું તે મળતું આવતું નથી. કારણકે ચંદ્ર સવિશેષ છે તથા દૃશ્ય છે અને તમારા મત પ્રમાણે બ્રહ્મનિર્વિશેષ છે અને અદૃશ્ય છે. એ દૃષ્ટ તથી તો તમારે પણ બ્રહ્મને સવિશેષ અને દૃશ્ય માનવું પડશે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—વેદ બે પ્રકારનું નિરૂપણ કેમ કરે છે?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—વેદની શ્રુતિઓએ બ્રહ્મમાં જે ધર્માદિકનું પ્રતિપાદન કરયું છે તે અપ્રાકૃત અને સ્વરૂપભૂત નિત્ય ધર્માદિકનું પ્રતિપાદન કરયું છે અને શ્રુતિઓએ બ્રહ્મમાં જે ધર્મોનો તથા આકારનો નિષેધ કરયો છે તે જીવના જેવા પ્રાકૃત ધર્મોનો અને પ્રાકૃત આકારનો નિષેધ કરયો છે એ સિદ્ધાંત પક્ષ છે. જો બ્રહ્મ સર્વથા નિર્ધર્મક હોય તો વેદથી પણ તેનું નિરૂપણ થઇ શકે નહી. કારણ કે લક્ષણ વિના નિરૂપણ કરવું અ-

શક્યજ છે. તમો જો બ્રહ્મને સર્વથા નિર્ધર્મક માનશો તો વ્યાપક પણારૂપ ધર્મ કે જેથી બ્રહ્મ સિદ્ધ થાય છે તેને નહી માનવાથી બ્રહ્મત્વની હાનીનો પ્રસંગ તમારા ગળામાં આવી પડશે. કદાચ તમો કહેશો કે 'વ્યાપકપણારૂપ ધર્મને તો અમો બ્રહ્મના સ્વરૂપ ભૂત માનીએ છીએ' ત્યારે તો બહુ ઠીકજ થયું. તમોએ વ્યાપકપણારૂપ એક ધર્મને સ્વરૂપભૂત માન્યો ત્યારે વેદના કહેલા કર્ત્તાપણા અને નિયંતાપણા આદિ ધર્મોને સ્વરૂપભૂત માનવામાં તમારી શી ક્ષતિ છે ? આંખ ઉઘાડીને જુવો કે જે શ્રુતિ ધર્મોનો નિષેધ કરે છે તેજ શ્રુતિ ધર્મોનું વિધાન કરે છે. अपाणिपादोजवनो गृहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः ॥ सवेत्तिवेद्यंनचतस्यवेत्तातमाहुर ग्र्यंपुरुषंपुराणम् ॥ એ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે 'બ્રહ્મને હાથ, પગ, નેત્ર કે કાન નથી પણ તે બ્રહ્મ, લીએ છે, ચાલે છે, દેખે છે અને સાંભળે છે. બ્રહ્મ સઘળા પદાર્થોને જાણે છે પણ કોઇ પદાર્થ બ્રહ્મને જાણતો નથી. એ બ્રહ્મનેજ તત્વવેત્તાઓ સર્વોત્તમ પુરાણ પુરૂષ કહે છે.' આ પ્રમાણે બ્રહ્મ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય રૂપ છે તે વિષયને अणोरणीयान्महतोमहीयान् (બ્રહ્મ નાહાનાથી પણ નાહાનું છે અને મોટાથી પણ મોટું છે) એ શ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ બતાવે છે.

માયાવાદીઓએ પુછયું કે—એ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવુ છે?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—આનંદ રસમય સ્વરૂપ છે કે જેનું વર્ણન ઉપર કહેલા 'निर्दोषपूर्णगुणाविग्रह' એ શ્લોકમાં કર્યું છે. પરમાત્માનું હાથ, પગ, મુખ અને ઉદર આદિ સઘળું આનંદ માત્રજ છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે आनंदब्रह्मणोरुपं (બ્રહ્મનું સ્વરૂપ આનંદજ છે.) સર્વત્ર 'આનંદ' પદ આકારને બતાવનારૂં છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—यतोवाचोनिवर्त्ततेअप्राप्यमनसा सह (મન અને ઇંદ્રિઓ બ્રહ્મને નહીં પોહોંચીને પાછાં વળે છે) એ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણથી જણાય છે કે બ્રહ્મ અગમ્ય છે એટલે કોઈ ઇંદ્રિયથી જણાય એમ નથી. એ અગમ્યપણું બ્રહ્મ જો નિર્વિ-શેષ હોય તો ઘટે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે— એ તમ લોકોનું કેહેવું, તો માનીએ કે જો બીજી કોઈ શ્રુતિ બ્રહ્મને મનના તથા વાણીના વિષયરૂપ ન જણાવતી હોય. आत्मावारेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्यः॥ आनंदंब्रह्मणोविद्वान्नबिभेतिकुतश्चन ॥ (આત્માનો વિચાર કરવો, શ્રવણ કરવું અને મનન કરવું. બ્રહ્મના આનંદને જાણનારો પુ-રૂષ કોઈથી બીતો નથી.) ઈત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મ ઇંદ્રિ ઓથી ગમ્ય છે એમ જણાવે છે. कश्चिद्धीरआत्मानंपश्यति (કોઇ ધીર, જ્ઞાની અથવા ભકતજન પરમાત્માને દેખે છે) એ શ્રુતિ પણ બ્રહ્મનું ઈંદ્રિયોથી ગમ્યપણું બતાવે છે. હવે તમોએ કહેલી શ્રુતિ અગમ્યપણું બતાવે છે અને આ શ્રુતિઓ ગમ્યપણું બતા-વે છે ત્યારે समानबलविरोधेव्यवस्थाकार्या સમાન બળવાળાં વાકયો નો વિરોધ આવે ત્યાં વ્યવસ્થા કરવી એ ન્યાય પ્રમાણે શ્રુતિ-ઓની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થાય છે.

શ્રુતિઓનો અભિપ્રાય એ છે કે પરમાત્મા ભગવાન પ્રાકૃત દેહના તથા પ્રાકૃત ઈંદ્રિયોના વિષય નથી પણ પોતે અનુગ્રહ કરી જ્ઞાનીઓનાં અથવા ભકતજનોનાં સઘળાં દેહેંદ્રિયાદિકને અ-લૌકિક અને દિવ્ય કરીને તેઓના વિષયરૂપ થાય છે અર્થાત્ પો-તાના સ્વરૂપાનંદનો તથા પોતાની લીલાનો અનુભવ કરાવે છે. આ વાતમાં, શ્રીગીતાજીમાં दिव्यंददामितेचक्षुः पश्यमेयोगमैश्वरम् (હું તમને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું માટે તે ચક્ષુથી મારૂં અલૌકિક

સ્વરૂપ જુવો) એ શ્રીમુખનું વાક્ય પ્રમાણ છે.

માયાવાદી બોલ્યા કે—એવો પરમાત્મા કોણ છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—પરાકાષ્ટાને પામેલ, પરબ્રહ્મ, પુરૂષોત્તમ શબ્દથી કહેવાતા અને યશોદાજીએ ખોળામાં લઇને રમાડેલા જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે પરમાત્મા છે. આ વિષયમાં શ્રુતિઓનાં, સ્મૃતિઓનાં, શ્રીભાગવતનાં તથા ગીતાજી આદિનાં ઘણાં ઘણાં વાકયો સ્પષ્ટ પ્રમાણ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—પરબ્રહ્મને તો કોઇ નામ કે રૂપ નહીં હોવાં જોઇએ.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જો પરબ્રહ્મને નામ ન હોય ત્યારે બ્રહ્મ અને પરમાત્મા આદિ નામોથી તમલોકોને બ્રહ્મનો બોધ કેમ થાય છે. એટલા માટે નામ માન્યા વિના તમારી પણ ગતિ નથી અને બ્રહ્મનારૂપનું નિરૂપણ તો અમે આગળ કરી ચુકયા છીએ.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જે બ્રહ્મ હોય તેતો સ્વયંપ્રકાશ જોઈએ અને શ્રીકૃષ્ણ તો પરપ્રકાશ છે તેનું કેમ ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમો સાક્ષર છો પણ તમારી કલ્પના હૃદયાંધના જેવી છે માટે ઉત્તર સાંભળો. ભગવદ્ગિતામાં કહ્યું છે કે यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकम् ॥ (સૂર્યમાં, ચંદ્રમાં અને અગ્નિમાં રહેલુંજ તેજ સઘળા જગતનો પ્રકાશ કરે છે તે તેજ મારૂં જાણવું.) વળી શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધના ઉત્તરાર્દ્ધમાં મુચુકુંદ રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે કે मन्येत्वांदेवदेवानांत्रयाणांपुरुषर्षभम् ॥ यद्बाधसेगुहाध्वांतंप्रदीपःप्रभयायथा ॥ (હે દેવ ! હું તમને ત્રણ દેવતાઓમાંના વિષ્ણુ ધારૂંછું. કારણ કે જેમ દીવો પોતાની

કાંતીથી અંધકારને મટાડે તેમ તમે પોતાની કાંતિથી આ ગુફાના અંધકારને મટાડો છો.) ઈત્યાદિક વચનો ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણનું સ્વયંપ્રકાશપણું સ્પષ્ટજ જણાય છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે— પરબ્રહ્મ તો પૂર્ણકામ અખંડ જ્ઞાન અને આનંદઘન છે અને શ્રીકૃષ્ણે તો ગોપીઓની સાથે ક્રીડા કરી છે અને ગોપીઓના વિયોગથી ખેદ પણ કર્યો છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમોને પરબ્રહ્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો બોધ નથી તેથી આવી શંકા કરોછો. પરમાત્મા સર્વ રસરૂપ પણ છે અને સર્વ રસોના ભોકતા પણ છે એ વિષયમાં रसोवैसः सर्वरसः सर्मकामः सर्वरसः ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ પ્રમાણ છે. પરમેશ્વર પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત આગળ અમે સિદ્ધ પણ કરી છે, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના ભકતજનની જેવી ઇચ્છા હોય તેવી લીલા કરીને તેના મનોરથ પરિપૂર્ણ કરે છે કારણ કે પોતે ભકતોને વશ્ય છે. શ્રીભાગવતના નવમસ્કંધમાં દુર્વાસાને શ્રીમુખે કહેલું अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्र इवाद्विज ॥ (હે બ્રાહ્મણ! હું ભકતોને પરાધીન છું તેથી અસ્વતંત્ર જેવો છું. એ વાકય તથા શ્રીગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહેલું येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहम्॥ (જેઓ જે પ્રકારથી મને શરણાગત થાય છે તે પ્રકારથીજ હું તેઓને ભજું છુ) એ વાકય આ વિષયમાં પ્રમાણછે. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાવતાર છે તે જો એ પ્રકારથી ભક્તજનની ઇચ્છાને પરિપૂર્ણ ન કરે તો ભકતવશ્યપણું, સર્વ રસપણું, સર્વકામપણું અને વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રયપણું ઈત્યાદિક પોતાના ધર્મોની હાનિ થાય અને ભક્તજનોને તેવા સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ ન થાય. એટલા માટેજ શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધની પંચાધ્યાયીમાં શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યુ છે કે आत्मारा

मोप्यरीरमत् (પોતે આત્મારામ છતાં પણ ગોપીઓને રમાડી) આ સ્થળમાં કોઇ કેહેછે કે 'રમણ આદિરૂપ ભગવદ્લીલા દેખાડવા માત્ર હતી' પણ જો તેમ હોય તો સર્વ કામરૂપાનો, સર્વ રસરૂપપણાનો તથા સર્વ રસોના ભોકતાપણાનો ભંગ થાય અને ભકતજનોને તેવી રસોત્પત્તિ ન થાય માટે સઘળી ભગવદ્લીલા નિત્ય છે અને સ્વરૂપભૂતજ છે. (ભગવાનના દ્વેષી માયાવાદી લોકોનાં આ ઉપરાંત પણ જેજે કુતર્કો, અસંભાવના (કહેલાને સંભવિત ન માનવું) અને વિપરીત ભાવના (કહ્યાથી ઊલટી કલ્પના) વગેરે છે તેઓનું ખંડન વિદ્વન્મંડન આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સ્ફુટછે માટે તે ગ્રંથો જોઇને સમજી લેવું.) અક્ષરબ્રહ્મ-અથવા ગોલોક એ શ્રીકૃષ્ણનુંજ ધામછે અને તે ધામ શ્રીકૃષ્ણે પોતાની ઇચ્છાથી પ્રગટ કરયું છે. આ વિષયમાં ऐकोहंबहुस्याम् (હું એકજ ઘણા પ્રકારનો થાઉં) એ શ્રુતિ તથા तदाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम् ॥ विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः (સઘળાં કારણોના પણ રૂપ એ અક્ષરબ્રહ્મને સાક્ષાત્ મહાપુરૂષ વિષ્ણુંનું પરમ ધામ કહે છે) એ સ્મૃતિ પ્રમાણ છે. એ અક્ષરબ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, ગુણાતીત છે, તેજોમય છે, સઘળાં કારણોનું કારણ છે, દેશથી તથા કાળથી મપાય એવું નથી અને સઘળા યોગીઓને તથા જ્ઞાનીઓને મોક્ષનું સ્થાનક છે. આ વિષયમાં ગીતાજીમાં શ્રીમુખે કહેલાં अव्यक्तोक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिम् (જે લોક અવ્યક્ત અને અક્ષર કેહેવાય છે તેજ પરમગતિરૂપ છે એમ તત્વવેતાઓ કેહેછે) તથા यत्प्राप्यननिवर्त्ततेतद्धामपरमंमम । (જેને પામ્યા પછી પાછો સંસારમાં ફેરો રેહેતો નથી તે મારૂં પરમધામ છે.) એ વચનો પ્રમાણ છે. શ્રી ભાગવતના દશમસ્કંધમાં ગોવાળીઆઓને શ્રીકૃષ્ણે એ ગોલોક દેખાડયો હતો એ કથા સ્ફુ

ટછે. એ કથામાં શ્લોકછે કે दर्शयामासलोकंस्वंगोपानांतमसःपरम् ॥ सत्यंज्ञानमनंतंयद्ब्रह्मज्योतिःसनातनम् ॥ (સત્યરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, અંત વગરનો અને જ્યોતિર્મય સનાતન બ્રહ્મરૂપ પોતાનો લોક ગોવાળીઆઓને દેખાડયો.) વેદની શ્રુતિઓએ પણ અનિર્દેશિય, અનકર્ય અને અચિંત્ય આદિ વિશેષણોથી વર્ણવેલું એ અક્ષર બ્રહ્મ (ગોલોક) જ્ઞાની લોકોને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, ગુણાતીત અને સ્વયંપ્રકાશ ભાસેછે અને ભકતલોકોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધામ ભાસેછે. વેદપુરાણાદિકમાં ગોલોક, ધામ અને વ્યાપિ વૈકુંઠ આદિ શબ્દોથી એ લોકનું વર્ણન કરયું છે. શ્રીકૃષ્ણ, એવા અક્ષરબ્રહ્મના એક દેશમાં પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ જગત રૂપ થયાછે. આ પ્રમાણે સર્વ જગત બ્રહ્મરૂપ છે એવું નિરૂપણ થવાથી અમારો બ્રહ્મવાદ શુદ્ધ છે. કારણરૂપ બ્રહ્મ કાર્યરૂપે પ્રગટ થએલ છે તેથી સઘળો પ્રપંચ કાર્યરૂપ કેહેવાય છે. आत्मकृतेः परिणामात्पटवच्च એ વ્યાસસૂત્રનો અભિપ્રાય પણ એજ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જગત કે જે ઉત્પત્તિ વિનાશવાળું છે તેને બ્રહ્મરૂપ કેમ કહોછો.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે— અમે નથી કેહેતા પણ [1]सआत्मानंस्वयमकुरत । [2]ऐतदात्म्यमिदं । [3]सहैतावानास । [4]पुरुष एवेदंसर्वे । અને [5]सर्वंखल्विदंब्रह्म ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ કેહે છે.—આ સઘળું બ્રહ્મરૂપ જગત અવિનાશી છે અને નિત્યછે. જગતના જે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ જોવામાં આવે છે તે ભ્રાંતિ માત્રજ છે. જડ અને જીવ એ બન્નેરૂપ જગતના ભગવદિચ્છાથી

---

૧ પરમાત્માએ પોતેજ પોતાના સ્વરૂપને કાર્યરૂપ કરયું. ૨ આ સઘળું જગત બ્રહ્મરૂપજ છે. ૩ પરમાત્મા જગતરૂપે થએલછે. ૪ આ સઘળું જગત પરમાત્માજ છે. ૫ આ સઘળું જગત બ્રહ્મજ છે.

આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થાય છે અર્થાત્ પ્રભુ જ્યારે જગતને પ્રગટ કરવાની ઈચ્છા કરે છે ત્યારે જગત પ્રગટ થાય છે અને તિરોહિત કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે પોતામાં તિરોહિત કરી લેછે. જગતના જડજીવાત્મક સઘળા પદાર્થો પોતપોતાના દેશ-કાળમાં તે તે પ્રકારની ભગવદિચ્છા પ્રમાણે આવિર્ભાવને અને તિરોભાવને પામ્યા કરે છે. આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ એ બન્ને, ભગવાનની શક્તિઓ છે. કહ્યું છે કે "[1]आविर्भावतिरोभावौशक्तीवै मुरवैरिणः" ॥ વિષ્ણુપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે "[2]सदेतदक्षयंनित्यं जगन्मुनिवराखिलम् ॥ आविर्भावतिरोभावजन्मनाशविकल्पवत्."

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—બ્રહ્મનું કાર્ય જગત બ્રહ્મરૂપ છે એમ કહો છો ત્યારે 'જે કાર્ય થાય તે કારણ જેવુંજ થાય' એ નિયમ પ્રમાણે સચ્ચિદાનંદરૂપ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થએલું જગત પણ સચ્ચિદાનંદરૂપ હોવું જોઇએ. પણ એમ નહી હોતાં કયાંક જડપણું અને કયાંક ચેતનપણું દેખાય છે તે કેમ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—અક્ષરબ્રહ્મ કે જે જગતનું કારણ છે તેમાં 'विज्ञानमानंदंब्रह्म' એ શ્રુતિ પ્રમાણે સત્, ચિત્ અને આનંદ એ ત્રણ અંશ છે તેઓમાં સત્ (છે) એ અંશ તો સ્થાવર જંગમ સઘળા પદાર્થોમાં સ્પષ્ટ છે અને ચિત્ તથા આનંદ એ બે અંશો જડપદાર્થોમાં તિરોહિત છે. તેમાં '[3]सदेवसौम्येदमग्रआसीत्' એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે. જગતની અંદરના જીવોમાં સત્ તથા ચિત્ એ બે અંશ સ્પષ્ટ છે અને એક આનંદ અંશ

---

૧ આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ એઓ પ્રભુની શક્તિઓ છે. ૨ હે મુનિઓમાં ઉત્તમ ! આ સઘળું જગત સત્ય છે અને નિત્ય છે. જગતના જન્મ અને નાશ દેખાય છે તેઓ તો આવિર્ભાવ તિરોભાવ માત્ર છે. ૩ આ જગત હમણાં સત છે તેમ આગળ પણ સતજ હતું.

તિરોહિત છે તે જ્યારે જ્ઞાન કે ભક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી બ્રહ્મપણું પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પ્રગટ થશે. પોતાના કાર્યને ન કરનારપણું એજ તિરોભાવનું લક્ષણ છે એમ સર્વે સ્થળોમાં સમજવું. સર્વત્ર ભગવદિચ્છા પ્રધાન છે. (આથી વિશેષ સમાધાન જોવું હોય તો સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જુવો.) તમો આ બ્રહ્માત્મક જગતને અજ્ઞાન કલ્પિત મિથ્યા કહો છો પણ જે મિથ્યા વસ્તુ હોય તે દેખવામાં આવે નહી અને હાથમાં પણ આવે નહી. આકાશનું ફુલ અને સસલાનું શીંગડું મિથ્યા છે તો તેઓ દેખવામાં આવતાં નથી કે હાથમાં પણ આવતાં નથી. જગત તો દેખવામાં આવે છે અને તેના અંદરની વસ્તુઓ હાથમાં પણ આવે છે તે છતાં જગત મિથ્યા કેમ સંભવે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જેમ રજ્જુમાં સર્પની ભ્રાંતિ થાય છે ત્યાં રજ્જુ તો સત્ય છે અને સર્પ મિથ્યા છે તેમ બ્રહ્મમાં જગતરૂપ ભ્રમ થયોછે એટલે બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—હવે તમો ચુપ થઈને સાંભળો. તમારી વાતને તો જેને પોતાની બુદ્ધિ નહી હોય તે માનશે. જેમ આંધળાને અરીશો નકામો છે તેમ પોતાની બુદ્ધિ વગરના માણસને શાસ્ત્ર પણ નકામું છે. પ્રથમ તો રજ્જુ સર્પના દૃષ્ટાંતથી બ્રહ્મમાં જગતરૂપ ભ્રમ સર્વથા સિદ્ધ થતો નથી. કારણ કે સાકારમાં સાકારનો ભ્રમ થાય છે એટલે દૃષ્ટાંતમાં તો ઠીક છે કે રજ્જુનો આકાર છે અને સર્પનો પણ આકાર છે તેથી મંદ અંધકારમાં સર્પ જેવી રજ્જુમાં સર્પનો ભ્રમ થાય છે પણ તમારા મતમાં અધિષ્ટાન બ્રહ્મ નિરાકાર છે અને જગત સાકાર છે તેથી બ્રહ્મમાં જગતનો ભ્રમ થવો સંભવતો નથી.

ભ્રમમાં અધિષ્ટાન બ્રહ્મનિરાકાર છે અને જગત સાકાર છે તેથી બ્રહ્મમાં જગતનો ભ્રમ થવો સંભવતો નથી. ભ્રમમાં અધિષ્ટાનનું જ્ઞાન મુખ્ય કારણછે અને તે જ્ઞાન ઇંદ્રિયજન્યછે પણ તમારા મતમાં અધિષ્ટાન બ્રહ્મ [1]'पराांचिखानि' એ શ્રુતિ પ્રમાણે કોઈ ઇંદ્રિયનો વિષય નથી માટે બ્રહ્મમાં જગતનો ભ્રમ થવો સંભવતો નથી. બીજું—જે વસ્તુ પ્રથમ સાચેસાચી દીઠી કે સાંભળી હોય તેનો તેના જેવી બીજી વસ્તુમાં મિથ્યાભ્રમ થાયછે તે પ્રમાણે તમો, કોઈ જગતને પ્રથમ સાચેસાચું દીઠેલું કે સાંભળેલું માનો તો પછી જગતનો ભ્રમ સિદ્ધ થઈ શકે પણ તે પ્રમાણે માનતા નથી એટલે ભ્રમ થવો સંભવતો નથી. ત્રીજું—બ્રહ્મમાં જે ભ્રમ છે તે કોનો થયો છે? જીવ કે જે દ્રષ્ટા છે તેને ભ્રમ થયો. કહેશો તો જીવતો જગતમાંનો પદાર્થ હોવાથી પોતે ભ્રમરૂપ છે માટે ભ્રમને ભ્રમ થવો કોઈ પ્રકારે સંભવતો નથી. અને જો બ્રહ્મને ભ્રમ થયો કહેશો તો તમારા શુદ્ધ અને નિર્વિકાર બ્રહ્મમાં ભ્રાંતપણારૂપ દોષ આવે છે, માટે તમને આ દોરીની બન્ને તરફથી ફાંસી આવે છે.

वेदोनारायणःसाक्षात्। वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यः। એ સ્મૃતિઓ પ્રમાણે વેદ કે જે સાક્ષાત્ નારાયણરૂપ છે અને નારાયણને જાણવાના સાધનરૂપ છે તે વેદને પણ તમે મિથ્યા માનો છો. કારણ કે વેદ પણ જગતમાંનો પદાર્થ છે. તેમજ વેદોકત જ્ઞાન, યોગ, ભકિતનાં સાધન અને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનાર ગુરૂ એઓમાં પણ તમે મિથ્યા બુદ્ધિ કરોછો તો એ તમારી મોટી ધૃષ્ટતા છે. જો એ સઘળા પદાર્થો મિથ્યા હોય તો શિષ્ટલોકો આ લોક તથા પરલોકના ભોગને વાસ્તે તથા મોક્ષને વાસ્તે યજ્ઞ, યાગ, શમ, દમ,

---

૧ ઇંદ્રિયો બ્રહ્મને જાણતી નથી.

તપ, યોગાભ્યાસ અને સન્યાસ શા માટે કરે છે. જળાદિકમાં પ્રતિબિંબિત વૃક્ષને ફળિત દેખી તેનાં ફળ લેવાને વાસ્તે કોઈ મૂઢજન પણ પ્રવૃત થાયજ નહી. તમે કહેશો કે "જેમ સ્વપ્નનો દ્રષ્ટા સ્વપ્નમાં ફલિત વૃક્ષને દેખીને તેના ફળનું ગ્રહણ કરે છે તેમ જગતમાં પણ ઐહિક પારલૌકિક વ્યવહાર ચાલે છે" તો તેનો ઉત્તર સાંભળો. સ્વપ્નનો દ્રષ્ટા નથી જાણતો કે "હું સ્વપ્નમાં છું અને આ સઘળા સ્વપ્નના પદાર્થો મિથ્યા છે" પણ શિષ્ટ લોકો તો વેદાદિકને મિથ્યા જાણ્યા પછી વેદાંકત સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ કેમજ કરશે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જે માયાવાદ ખોટો હોય તો શિષ્ટ લોકો એ મતનો આદર કેમ કરે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તત્વવેત્તાઓ અને ભક્ત લોકો કદી પણ એ મતનો આદર કરતા નથી. ભગવાનથી બહિર્મુખ લોકો પોતાની બુદ્ધિ ભગવાનની માયાથી વિમોહિત હોવાને લીધે તેનો આદર કરે છે. માર્કંડેય પુરાણમાં કહ્યું છે કે ज्ञानिनामपिचेतांसिदेवीभगवतीहिसा ॥ बळादाकृष्यमोहायमहामायाप्रयच्छति ॥ (એ ભગવતી દેવી મહામાયા જ્ઞાની લોકોના ચિત્તોને પણ મહાબળાત્કારથી ખેંચીને મોહમાં નાખી દે છે.) જેઓ ભગવજ્જન છે તેઓ સર્વ પ્રપંચને ભગવદ્રૂપ સમજે છે તેથી તેઓને માયા બાધ કરતી નથી. ગીતાજીમાં શ્રીમુખનાં વચન છે કે वासुदेवःसर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभः ॥ मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतिते ॥ (આ સઘળું જગત્ ભગવદ્રૂપ છે એમ જાણનારો મહાત્મા બહુજ દુર્લભ છે. જેઓ મનેજ શરણાગત થાય છે તેઓ એ માયાને તરે છે.) યજ્ઞ અને સમાધિ આદિ મિથ્યા હોય તો પછી સંસારમાંથી તારશે કોણ? ભ્રમથી ઉત્પન્ન થએલો રજ્જુ સર્પ કર-

કવાનું કામ કરેજ નહી તેમ મિથ્યા સાધનો સંસારમાંથી પાર કરી શકેજ નહી.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—તમે જીવનું સ્વરૂપ કેવું માનો છો?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે અને અણુ છે. જેમ અગ્નિમાંથી તણખાઓ નિકળે છે તેમ સઘળા બ્રહ્મમાંથી નીકળીને અલગ થાય છે. यथासुदीप्तात्पावकात्क्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवंतस्मादात्मनः सर्वेप्राणाःसर्वेलोकाःसर्वेजीवाव्युच्चरंति એ છાંદોગ્યઉપનિષદની શ્રુતિમાં એ પ્રમાણેજ કહ્યું છે. આમ હોવાને લીધે જીવનું બ્રહ્મપણું છે અને તેમ હોવામાં 'तत्मासि' એ બીજી શ્રુતિ પણ પ્રમાણ છે. આ શ્રુતિથી ગુરૂએ શિષ્યને ઉપદેશ કર્યો છે કે તું (જીવ) બ્રહ્મ છો. આ ઉપદેશ કયાં છે અને કેવી રીતે છે એ જણાવવાને વાસ્તે તે સંબંધી પ્રકરણ સંક્ષેપથી કહીએ છીએ. સામવેદના છાંદોગ્યઉપનિષદમાં ઊદ્દાલક ઋષિ પોતાના શિષ્ય શ્વેતકેતુને ઉપદેશ કરે છે તેમાં પ્રથમ ऐतदात्म्यमिदंसर्वं એ શ્રુતિથી લઇને तत्त्वमासि એ શ્રુતિ પર્યંત ઊપદેશ ભાગ છે. એ ભાગમાં પ્રથમતો જડજીવાત્મક સર્વ પ્રપંચને બ્રહ્મના કાર્યરૂપ કહ્યો છે અને તે પછી એ વાતને દૃઢ કરવાને વાસ્તે દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે. જેમ સુવર્ણના એક કટકાનું જ્ઞાન થવાથી સુવર્ણનાં કાર્યરૂપ સઘળા ભૂષણાદિક પદાર્થોમાં સુવર્ણનું જ્ઞાન થાય છે તેમ બ્રહ્મના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી બ્રહ્મના કાર્યરૂપ સઘળા પ્રપંચમાં બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે ઈત્યાદિક અનેક દૃષ્ટાંતો આપી પ્રતિજ્ઞાપુર્વક સર્વ પ્રપંચનાં બ્રહ્મરૂપપણાનો ઉપદેશ કરી વળી તે વાતને શ્વેતકેતુના મનમાં દૃઢ બેસાડવાને વાસ્તે 'तत्त्वमासि' એ વાકયથી કહ્યું છે કે 'તું પોતાને જીવ માનીને બ્રહ્મથી ભીન્ન

સમજજે માં, તું બ્રહ્મછો.' આ પ્રકારે સઘળો પ્રપાઠક ઉપદેશ રૂપ છે. એકલું तत्त्वमसि એ વાકય ઉપદેશ નથી. જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે તેથી તેમાં બ્રહ્મપણું ઘટે છે. अंशोनानाव्यपदेशात् એ વ્યાસસૂત્ર તથા ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः એ શ્રીગીતાજીનું વાકય જીવના અંશપણામાં પ્રમાણ છે. એવાંજ બીજાં પણ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ આદિનાં અનેક વાકયો ઉપરથી જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે અને અણુછે એવો સિદ્ધાંત છે. तत्त्वमसि એ શ્રુતિનો વાસ્તવિક અર્થ અને જીવનું સ્વરૂપ અમે તમને સંભળાવ્યું પણ તમો તેમ નહી માનતાં જીવને બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ બનાવી તેઓની એકતાને વાસ્તે तत्त्वमसि એ ખંડવાકયને મહાવાકય માનીને અર્થ કરોછો કે "તું (જીવ) શુદ્ધ નિરાકાર નિર્વિકાર બ્રહ્મ છો." એ અર્થને સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે વળી तत्त्वमसि એ શ્રુતિમાં ભાગત્યાગલક્ષણા કરોછો. કાંઈક અંશોનો ત્યાગ કરીને જોઈતા મુખ્ય અંશનું ગ્રહણ કરવું એ ભાગત્યાગલક્ષણાનું સ્વરૂપ છે. तत्त्वमसि એ શ્રુતિમાં तत् પદના અર્થ રૂપ ઇશ્વરમાં જે ઐશ્વર્ય, સર્વજ્ઞતા તથા નિયંતૃત્વ આદિ ધર્મો છે તથા त्वं પદના અર્થ રૂપ જીવમાં જે દુઃખિતત્વ, અલ્પજ્ઞત્વ તથા નિયમ્યત્વ આદિ ધર્મો છે તે સઘળાઓને મિથ્યા સમજી છોડી દેતાં એક, શુદ્ધ, ચિદાકાર અને નિર્વિકાર સ્વરૂપભૂતબ્રહ્મનું ગ્રહણ કરી જીવના અને બ્રહ્મના અભેદને સિદ્ધ કરોછો અને તેમાં '[1]सोयंदेवदत्तः'

[1] દેવદત્ત નામનો કોઇ પુરૂષ પ્રથમ મથુરા આદિદેશમાં જોવામાં આવેલ ત્યારે તો સર્વ ઐશ્વર્ય સંયુકત અને હાથીપર બેઠેલો જોવામાં આવ્યો હતો. ફરી કોઈ સમયમાં તેજ દેવદત્ત કાશીઆદિ દેશમાં જોવામાં આવ્યો ત્યારે દરિદ્ર અને ભીખ માગતો જોવામાં આવ્યો. ત્યાં પહેલાનું ઐશ્વર્ય તથા હાથીપર બેસવું અને પછીનું દારિદ્રય અને ભિક્ષાટન એ ધર્મોનો ત્યાગ કરી દેવદત્ત નામના શરીરનો અભેદ માનવામાં આવેછે એ આ દ્રષ્ટાંતનું સ્વરૂપ છે.

એ દૃષ્ટાંત આપોછો. એ પ્રમાણે ભાગત્યાગલક્ષણાની યુક્તિ કરીને જીવ તથા બ્રહ્મના અભેદનો ઉપદેશ કરોછો તે તમારાં નેત્રોમાં માયિકમતનાં ચશ્માં લાગ્યાં છે તેથી કરોછો અને એમાં દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તેને દેખતા નથી. सोयंदेवदत्तः એ તમારૂં દૃષ્ટાંતજ વિષમ છે. કારણ કે પ્રથમ તથા પછી દેખવામાં આવેલો દેવદત્તનો દેહ ભિન્ન નથી પણ એકજ છે અને દાર્ષ્ટાંતિકમાં જીવ તથા ઈશ્વરના પિંડ જુદાજુદા છે. છાંદોગ્યઉપનિષદમાં જ્યાં એ ઉપદેશ છે ત્યાં तत्त्वमासि એ એકજ શ્રુતિરૂપ ઉપદેશ નથી પણ ऐतदात्म्यमिदं એ શ્રુતિથી લઇને तत्त्वमासि એ શ્રુતિ પર્યંત ઉપદેશ ભાગ છે. એ સઘળો ભાગ મહાવાકય છે તે છતાં તમો ખંડ વાકયનેજ મહાવાકય માની જીવની તથા બ્રહ્મની એકતા કરોછો અને જડ પ્રપંચની તથા બ્રહ્મની એકતા છોડી દીયોછો એ મોટો અનર્થ કરોછો. એક શરીરમાંથી અરધો ભાગ કાપી નાખી અરધા ભાગને રાખવાના જેવી મૂર્ખતા તમોને પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપદેશ કરનાર ગુરૂ અને ઉપદેશ કરવા યોગ્ય શિષ્ય એ બન્ને પ્રતિબિંબરૂપ હોવાથી બન્ને મિથ્યા ઠરે છે માટે તમારો જેટલો વાદ છે તે સઘળો માયિકજ છે. તમો કહોછો કે "જેમ નાહાના મોહોટા ઘડા વગેરે જળના પાત્રમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ અંતઃકરણરૂપ અવિદ્યામાં બ્રહ્મનું જે પ્રતિબિંબ પડયું છે તે જીવ છે." આ તમારો બિંબ પ્રતિબિંબ વાદ કોઈ રીતે ઘટતો નથી. કારણ કે અવિદ્યા એ કોઇ વસ્તુ નથી પણ મિથ્યા છે માટે મિંથ્યા પદાર્થમાં પ્રતિબિંબજ કેમ પડે. વળી જે પ્રતિબંબ પડે તે સાકાર પદાર્થનુંજ પડે પણ નિરાકાર પદાર્થનું પડે નહી તે છતાં તમો નિરાકાર બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડયું માનોછો એ તમારી ભારે ભૂલ છે. જો રૂપરહિત પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પડતું હોયતો વાયુનું પ્રતિબિંબ પણ દર્પણ આદિમાં પડવું જોઈએ. વળી તમારે બિંબ

પ્રતિબિંબવાદમાં બ્રહ્મને તથા અવિદ્યાને સંબંધ માનવો પડશે. કેમકે જેમ મુખને દર્પણનો સંબંધ થયા વિના દર્પણમાં મુખનું પ્રતિબિંબ પડે નહી તેમ બ્રહ્મને અવિદ્યાનો સંબંધ થયા વિના તેમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડવું સંભવિત નથી.

આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓના બિંબ પ્રતિબિંબવાદનું ખંડન કરી નાખતાં તેઓમાંનો એક મોહોટો પંડિત બોલ્યો કે—નહી નહી, અમારા મતમાં આભાસવાદ છે. જેમ આંગળીથી આંખને દબાવીને જોઈએ ત્યારે એક ચંદ્રના અનેક ચંદ્ર દેખવામાં આવે છે તેમ અવિદ્યાના સંબંધથી એક બ્રહ્મ અનેકરૂપે ભાસે છે અને તે રૂપો જીવ કેહેવાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારૂં બુદ્ધિમાનપણું ઠીક છે પણ આ વિષયમાં અમો પુછીએ છીએ કે અવિદ્યાના સંબંધથી એક બ્રહ્મ કોને અનેક ભાસે છે? જો કેહેશો કે 'બ્રહ્મને ભાસે છે' તો એ તમારા શુદ્ધબ્રહ્મમાં અવિદ્યાના સંબંધરૂપ અથવા ભ્રાંતપણારૂપ દોષ આવે છે અને જો કેહેશો કે 'જીવને ભાસે છે' તો તમારા મતમાં જીવ પોતે આભાસનો વિષય છે તેને ભાસવું નહી જોઇએ. [1]પ્રતિબિંબવાદ અથવા આભાસવાદ માનશો તો તમને જીવન્મુકતદશા પ્રાપ્ત થવાનોજ સંભવ નથી. કારણ કે બ્રહ્મજ્ઞાની જીવન્મુકત થઈ જાય છે અને તે બ્રહ્મજ્ઞાન સંપૂર્ણ અવિદ્યાનો નાશ કરનાર છે તો બ્રહ્મજ્ઞાનથી અવિદ્યાનો નાશ થતાં અવિદ્યાધિષ્ઠિત પ્રતિબિંબરૂપ અથવા આભાસરૂપ જીવના સ્વરૂપનો પણ નાશ થાય એટલે જીવન્મુક્તનો દેહજ પડી જવો જોઈએ. જેમકે રજ્જુમાં થએલો સર્પનો ભ્રમ નિવૃત થઈને

---

૧ પ્રતિબિંબવાદના તથા આભાસવાદના વિશેષ ખંડનની યુક્તિઓ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં ઘણી છે તે જોઈ લેવી.

રજ્જુનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તે શર્પથી થએલો ભય પણ કોઈ અંશથી નથી રેહેતો.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જીવન્મુકતની સંચિતકર્મરૂપ અને ક્રિયમાણ કર્મરૂપ અવિદ્યા નષ્ટ થઈ જાય છે પણ અવશેષ રહેલાં પ્રારબ્ધરૂપ અવિદ્યા નષ્ટ થતી નથી તેથી જીવન્મુકતનો દેહપાત થતો નથી. જેમ રજ્જુનું જ્ઞાન થયા પછી પણ થોડી વાર સર્પના ભયથી કંપાદિક રેહે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી પણ પ્રારબ્ધ પુરૂં થતાં સુધી દેહની સ્થિતિ રેહેશે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારા આ દૃષ્ટાંતથી જીવન્મુક્તના દેહની સ્થિતિ માની લેશું પરંતુ ચાલવુ, ફરવું, બેસવું, ઉઠવું ઈત્યાદિક દેહનાં કાર્ય થવા નહી માનીએ. કારણ કે રજ્જુનું જ્ઞાન થયાપછી સર્પના ભયથી થોડીકવારસુધી કંપમાત્ર રેહે છે પણ સર્પનું કાર્ય કરડવા વગેરે સર્વથા રેહેતું નથી. વળી તમારૂં બ્રહ્મજ્ઞાન સઘળા પ્રકારની અવિદ્યાનું નાશક ન થયું તેથી પ્રારબ્ધરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરવાને વાસ્તે તમારે બીજું બ્રહ્મ જ્ઞાન બનાવવું પડશે. વળી જીવ અવિદ્યાધિષ્ઠિત છે અને કર્મ જીવાધિષ્ઠિત છે તો જ્યારે અવિદ્યાનો નાશ થાય ત્યારે જીવ અને કર્મ રેહેજ કયાં. વળી તમારી વિદેહમુકિતમાં અવિદ્યાના નાશની સાથે પ્રતિબિંબરૂપ જીવનો પણ નાશ માનવો પડે છે માટે મોક્ષમાં જીવના સ્વરૂપનીજ હાની થાય છે. સ્વરૂપની હાનિ અપુરૂષાર્થ છે અને મોક્ષ તો પુરૂષાર્થ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—તમારા મતમાં જીવ અણુ છે માટે દેહના એક દેશમાં રહ્યો છે તો એ એક દેશમાં રહેલો છતાં સઘળા દેહમાં ચૈતન્ય કેમ દેખાય છે?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જીવનો ચૈતન્ય ગુણ વિસર્પિ

(ફેલાવવાળો) છે તેથી સર્વ દેહમાં ચૈતન્ય વ્યાપ્ત રહે છે.-हृत्स्थो गुणात्सचैतन्यांसंपूर्णांतनुतेतनुं॥ कोणस्थितोयथादीपोऽखिलेगेहेप्रकाशते॥ (બ્રહ્મનો અંશ અણુ જીવ હૃદયરૂપ એક દેશમાં રહ્યો છે તે, જેમ એક ખુણામાં રહેલો દીવો સઘળા ઘરને પ્રકાશિત કરે છે તેમ સંપૂર્ણ દેહમાં ચૈતન્ય કરે છે.) જેમ ચંપક પુષ્પ અને કસ્તુરી આદિ પદાર્થ એક દેશમાં રહેલ છતાં દૂર દેશ પર્યંત. પોતાની સુગંધીને ફેલાવે છે તેમ જીવ દેહના એક દેશમાં રહેલો છતાં સઘળા દેહમાં ચૈતન્યને ફેલાવે છે. વ્યાસજીએ પણ व्यातिरेकोगंधवच्च એ સૂત્રમાં એ દૃષ્ટાંતથીજ એ વાતને સિદ્ધ કરી છે.

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શંકરાચાર્યના માયિક અદ્વૈત મતનું ખંડન કરી બ્રહ્મવાદ કરીને સર્વ વેદ સંમત શુદ્ધઅદ્વૈત મતનો પ્રકાશ કરયો તે સમયે માયાવાદીઓ બોલ્યા કે--શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમતને તમે શા કારણથી માયિક કહો છો?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—એક બ્રહ્મનું અને બીજું માયાનું ગ્રહણ કર્યું છે તથા માયાને પણ અનાદિ અને અનિર્વચનીય કહી છે તેથી શંકરાચાર્યના દ્વૈતાભાસરૂપ મતને અમો માયિક કહીએ છીએ. અમારો મત તો શર્વ વેદ સંમત શુદ્ધાદ્વૈત છે. શુદ્ધાદ્વૈતનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે. જેમ સર્પ પોતાનાજ શરીરમાં કુંડળાકાર થાય છે તેમ સર્વોત્તમ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ઈચ્છાથી પોતાના રૂપાંતર અક્ષરબ્રહ્મમાં જગતરૂપ થયા છે. અમે સિદ્ધાંત મુકતાવલી નામના ગ્રંથમાં શ્રીગંગાજીના દૃષ્ટાંતથી એ પ્રમાણેજ બ્રહ્મનિરૂપણ કરયું છે. જેમ શ્રીગંગાજીનું જે સાકાર અલૌકિક સ્વરૂપ છે તે કેવળ ભકતગમ્ય છે તેમ શ્રી કૃષ્ણનું સાકાર મુખ્ય સ્વરૂપ કેવળ ભકતગમ્ય છે. જેમ શ્રીગંગાજીનું બીજું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તિર્થમાં ભુકિત મુકિત આ-

મનારૂં છે તેમ અક્ષરબ્રહ્મ છે અને જેમ શ્રીગંગાજીનું ત્રીજું તીર્થમાં વ્યવહાર યોગ્ય આધિભૌતિક જળપ્રવાહરૂપ છે તેમ આ સઘળું જગત છે. અક્ષર બ્રહ્મ સઘળાં કારણોના કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણની જેમ ઇચ્છા આદિ બીજી અનેક શકિતઓ છે તેમ એક માયાશકિત પણ છે. परास्यशक्तिर्विविधैवश्रुयतेस्वाभाविकीज्ञान बलाक्रियांच ॥ એ શ્રુતિમાં એ પ્રમાણેજ નિરૂપણ કર્યું છે. શ્રીકૃષ્ણનું જે સઘળી રીતનું સામર્થ્ય છે તે માયા કેહેવાય છે. વિચિત્ર પરિણામોને કરનારી એ માયા શ્રીકૃષ્ણની શકિત છે માટે શ્રીકૃષ્ણથી ભિન્ન નથી. જેમ કરોળીઓ પોતાના હૃદયમાંથી મુખદ્વારા લારનો વિસ્તાર કરી તે લારથી રમીને પાછી તેને સમેટી લે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ પોતામાંથી માયાનો વિસ્તાર કરી તે માયાથી રમીને પાછી તેને સમેટી લે છે. બ્રહ્મમાં [1]સજાતીય, [2]વીજાતીય કે [3]સ્વગત એઓમાંના કોઈ પણ પ્રકારનું દ્વૈત નથી. અમે એવા બ્રહ્મ શિવાય બીજું કાંઇ માન્યુંજ નથી માટે અમારા સિદ્ધાંતમાં દ્વૈતનો લેશ પણ નથી. અમે શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધની સુબોધિની કરતાં પ્રથમ મંગળાચરણમાંજ લખ્યું છે કે "અદ્ભુત કર્મો કરનારા તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રણામ હોજો કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નામરૂપના ભેદથી જગતરૂપ થઇને જગતથી ક્રીડા કરે છે."

વાદીઓ બોલ્યા કે—તમારા શુદ્ધઅદ્વૈતમતમાં.. શેવ્ય શેવકભાવ કેમ ઘટે ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણે પોતાની

---

૧ એક વૃક્ષનો બીજા વૃક્ષથી જે ભેદ છે તે સજાતીય ભેદ છે. ૨ વૃક્ષનો પાષાણથી જે ભેદ છે તે વિજાતીય ભેદ છે. ૩ વૃક્ષમાં પત્ર પુષ્પાદિકનો જે પોતામાંજ ભેદ છે તે સ્વગત ભેદ છે.

શેવાને વાસ્તે પોતાના અંશરૂપ સર્વ જીવોને પ્રગટ કરી પોતાના અચિંત્ય ઐશ્વર્યનો પ્રકાશ કરયો છે તેથી, દાસભાવથી શેવા કરવી એજ જીવોનો મુખ્ય ધર્મ છે. योयदंशःसतंभजेत् (જે જેનો અંશ હોય તે તેને ભજે) એ શ્રુતિ એ વિષયમાં પ્રમાણ છે. પદ્મપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે [1]दास्यमेवपरोधर्मोदास्यमेवपरंहितं ॥ दास्यैनेवभवेन्मुक्तिरन्यथानरकंव्रजेत् ॥ શ્રીભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે [2]मधुद्विट्सेवानुरक्तमनसामभवोपिफल्गुः ॥

વાદીઓ બોલ્યા કે—જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનથી દ્વૈતભાવ નષ્ટ થઈને સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે પછી શેવા કયાં રહી ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે— નિરાવરણ માનસી શેવા તો સર્વાત્મભાવની દશામાં પણ સિદ્ધ થાય છે તેમાં [3]ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति ॥ समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपराम् એ શ્રી ગીતાજીનું વાકય તથા [4]आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथाअप्युरुक्रमे ॥ कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगुणोहारिः॥ એ શ્રીભાગવતનું વાકય પ્રમાણછે. ભકિતના પ્રકારોમાં પણ જે શુદ્ધ સ્નેહાત્મક પુષ્ટિભકિત છે તે તો માત્ર વ્રજસુંદરીઓનેજ પ્રાપ્ત થઈ હતી. શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધમાં ઉદ્ધવજીએ વ્રજસુંદરીઓને કહ્યું છે કે

---

૧ દાસપણું એજ ઉત્તમ ધર્મ છે. દાસપણું એજ પરમ હિત છે. દાસપણાથીજ મુકિત પ્રાપ્ત થાય છે. દાસપણાવિના નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨ શ્રીકૃષ્ણની શેવામાં અભિરૂચી ધરાવનારાઓ મોક્ષને પણ તુચ્છ ગણે છે. ૩ બ્રહ્મરૂપ થએલો, નિર્મળ મનવાળો અને સર્વ પ્રાણીઓમાં સમદ્રષ્ટિ રાખનારો પુરૂષ મારી પરમ ભકિતને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પુરૂષ ચિંતા કરતો નથી અને કશી વસ્તુને ઇચ્છતો નથી. ૪ આત્મારામ અને દેહાભિમાનથી રહિત થએલા મુનિઓ પણ ભગવાનની નિષ્કામ ભકિત કરે છે. કારણ કે ભગવાનના ગુણો એવાજ છે.

[1]भगवत्युत्तमश्लोके भवतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिःप्रवर्त्तितादिष्टयामुनीनामपिदुर्लभा ॥ વ્રજસુંદરીઓએ વિરહદશામાં ભગવન્મય થઈને કહ્યું છે કે [2]कृष्णोहंपश्यतगतिंललितामिति॥ આવી પુષ્ટિભક્તિ બીજા જીવોને અધિકાર પ્રમાણે વ્રજસુંદરીઓનાં ચરણની રજની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાય છે. [3]પ્રભુ એક છે પણ તેમણે અનેક પ્રકારે જગતનો વિસ્તાર કરયો છે. નામરૂપના ભેદનો પાર શેષનાગને પણ પ્રાપ્ત થયો નથી. જેમ એક સુવર્ણમાંથી અનેક રૂપવાળાં આભરણો થાય છે અને તેઓનાં કંકણ, ઝાંઝર અને ઘુઘરીઓ આદિ અનેક નામો થાય છે તેમ પ્રભુમાંથી જડજીવાત્મક જગત ઉત્પન્ન થયું છે અને તેમાં અનેક નામો થયાં છે.

ઇતિશ્રી વલ્લભ દિગ્વિજયમાં વાદ [4]પ્રકરણ સમાપ્ત.

॥ श्रीवल्लभोजयति ॥

પ્રાચીન પ્રસ્તાવ પ્રકરણ.

હવે કોઇ શંકા કરશે કે " शंकरः शंकरः साक्षात् એ વચન પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્ય તો સદાશિવનો અવતાર છે તો તેમ છતાં તેમણે વેદવિરૂદ્ધ માયિકમત કેમ ચલાવ્યો અને તે મતને શિષ્ટ

૧ ઉત્તમ કીર્તીવાળા શ્રીકૃષ્ણમાં મુનિઓને પણ ન મળે એવી ભક્તિ તમોએ કરી એ બહુ સારૂં થયું. ૨ હું કૃષ્ણ છું મારી સુંદર ગતિ જુવો. ૩ શ્રીવલ્લભાચાર્યનાં ચરણનો આશ્રય કરવાથી પણ પુષ્ટિ ભક્તિ મળે છે. ૪ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતમાં અવિકૃત પરિણામ વાદ છે એટલે પ્રભુ પોતે કોઈ જાતનો વિકાર નહી પામ્યા છતાં જીવરૂપે તથા જગતરૂપે થયાં છે એવો નિર્ણય છે.

લોકો કેમ માનેછે ? " આ શંકાના નિવારણને વાસ્તે જુની પૌ રાણિક આખ્યાયિકા લખીએ છીએ.

પદ્મપુરાણ તથા હરિવંશ આદિમાં પ્રસિદ્ધ કથા છે કે આસુરી સૃષ્ટિના સર્વ લોકો મોક્ષનાં સાધન કરવા લાગ્યા ત્યારે સૃષ્ટિને રાખવા સારૂ પ્રભુએ શ્રીશિવજીને આજ્ઞા કરી કે स्वागमैः कल्पितैस्त्वंचजनान्मद्विमुखान्कुरु ॥ मांचगोपययेनस्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरा ॥ (તમે કપોલકલ્પિત ગ્રંથો ઉભા કરીને લોકોને મારાથી વિમુખ કરો અને મારા સ્વરૂપને ગુપ્ત કરી નાખો કે જેથી આ સૃષ્ટિ ઉત્તરોત્તર ચાલી જાય.) એવીજ રીતે પ્રભુએ પોતાની માયાને પણ આજ્ઞા કરેલ કે જેને સૂચવનારૂં વચન નીચે પ્રમાણે માર્કંડેય પુરાણમાં છે. ज्ञानिनामपिचेतांसिदेवीभगवतीहिसा ॥ बलादाकृष्यमोहायमहामायाप्रयच्छति ॥ (એ ભગવતી દેવી મહામાયા જ્ઞાની લોકોનાં ચિત્તોને પણ બળાત્કારથી ખેંચીને મોહમાર્ગમાં નાખેછે.) સદાશિવ તથા માયાશક્તિ તેઓ ગુણપ્રધાન છે તેથી આવું કામ એઓનેજ કરવાનું હતું.

વળી— એક સમયે પ્રથમ સ્વાયંભુવમન્વંતરમાં નમુચિ અને જંત્ર આદિ સઘળા દૈત્યો સન્માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખીને યજ્ઞ યાગ કરવા લાગ્યા અને એ યજ્ઞયાગના પ્રભાવથી તથા પોતાનાં બળપ્રાક્રમથી ઇંદ્રાદિક દેવતાઓને જીતીને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઈંદ્રાદિક સર્વ દેવતાઓએ બ્રહ્માની પાસે જઇ નિવેદન કરતાં બ્રહ્માએ સર્વ દેવતાઓને તથા સદાશિવને પણ સાથે લઈ શ્રીકૃષ્ણભગવાનની પાસે જઇ દેવતાઓના દુઃખનું નિવારણ કરવાને વાસ્તે પ્રાર્થના કરી. એ પ્રાર્થના સાંભળી શ્રીકૃષ્ણભગવાને શિવજીને આજ્ઞા કરી કે " તમે માયાવાદમય પાખંડશાસ્ત્ર પ્રગટ કરી તથા તેવું આચરણ દેખાડી તામસી સ્વભા

વના ઋષિઓમાં એવા ધર્મનું સ્થાપન કરીને આસુરી સૃષ્ટિના દૈત્યોને મોહિત કરો કે જેથી તે સૃષ્ટિના સર્વ લોકો પોતાના સ્વભાવને અનુસરશે અને દેવતાઓનું દુઃખ મટશે. જેવું પાત્ર હોય તેવું દાન કરવું ઉચિત છે. " આ વિષયમાં નીચે લખેલું પુરાણનું વચન પ્રમાણ છે. त्वंचरुद्रमहाबाहोमोहनार्थंसुरद्विषाम् ॥ पाखंडाचरणंधर्मंत्वंकुरुष्वमहामते ॥ (હે મહાબાહુ ! હે મોટી મતિવાળા રૂદ્ર ! તમે દૈત્યોને મોહ ઉપજાવવા સારૂ પાખંડી આચરણવાળો ધર્મ ચલાવો.) એ આજ્ઞા સાંભળી શિવજી બોલ્યા કે " મારે જીવોને આપથી બહિર્મુખ કરવા પડશે તો તેમાં મને મારૂં અકલ્યાણ ભાસેછે. " સદાશિવનાં વચન સાંભળી પ્રભુએ સમાધાન પૂર્વક કહ્યું કે " એ વાતની ચિંતા નહી કરો. તમે મારાં સહસ્ર નામોનો [1]પાઠ કરોછો તથા ષડક્ષરતારક મંત્રનો જપ કરોછો તેથી તમારૂં અકલ્યાણ કદી નહી થાય. તમે સર્વદા કલ્યાણરૂપજ છો. વળી તમે જેઓને ષડક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ કરશો તેઓને મુકિત પ્રાપ્ત થશે. " એ પ્રમાણે પ્રભુનાં વચન સાંભળી ' તથાસ્તુ ' એમ કહીને પાખંડશાસ્ત્રોની તથા પાખંડ મતની પ્રવૃત્તિ કરી અને તેમ કરી સઘળા આસુરી સૃષ્ટિના દૈત્યોને મોહ ઉપજાવીને તેઓના સ્વભાવભૂત તમો ગુણમાંજ રાખ્યા.

તે પછી જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પૃથ્વી ઉપરથી સ્વધામમાં પધાર્યા ત્યારે વળી પૃથ્વી ઉપર આસુરી સૃષ્ટિના સઘળા જીવો સન્માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખીને યજ્ઞયાગ આદિ શ્રૌતસ્માર્ત્ત ધર્મો બહુ કરવા લાગ્યા, હિંસા બહુ થવા લાગી અને તે લોકો સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા. આમ થતાં વળી ઈંદ્રાદિક દેવતાઓએ શ્રીકૃષ્ણભગવાનની પાસે જઇ એ વૃત્તાંતનું નિવેદન કરતાં શ્રીકૃ-

૧ વિષ્ણુના સહસ્ર નામ ઉપર શંકરાચાર્યે ભાષ્ય પણ કરવુંછે.

ષ્ણે બુદ્ધાવતાર ધરી વેદની તથા હિંસાની નિંદા કરી કરૂણારસ દેખાડી આસુરી સૃષ્ટિના જીવોને સન્માર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કરવાસારૂ કાર્યોપયોગી બૌદ્ધમતને પ્રવર્ત્તાવ્યો. એટલું કામ કરી શ્રીકૃષ્ણ પાછા સ્વધામમાં પધાર્યા પછી બૌદ્ધમતને અનુસરનારા લોકો એ નાસ્તિક પાખંડમતનો બહુ પ્રચાર કર્યો અને બૌદ્ધમતના જેવાજ જૈન તથા ચાર્વાક આદિના મતો પણ પૃથ્વી ઉપર વ્યાપ્ત થઈ ગયા. આમ થતાં દૈવી સૃષ્ટિના સઘળા જીવો પણ નાસ્તિક મતમાં ભળવા લાગતાં અને શ્રૌતસ્માર્ત્ત ધર્મોનો લોપ થતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના વચનનું સ્મરણ કર્યું કે यदायदाहि धर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहम् ॥ (હે અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાની થાય છે અને અધર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધરૂં છું.) એ વચનનું સ્મરણ કરી નાસ્તિક મતરૂપી અંધકારને મટાડવાને વાસ્તે તથા ભગવદ્ધર્મોનો પ્રકાશ કરવાને વાસ્તે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સુદર્શન ચક્રને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યું તે નિંબાચાર્ય થયા. વળી શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે " નાસ્તિક મતના ખંડનમાં ન્યાયશાસ્ત્રનો અને પૂર્વમીમાંસાનો પણ ખપ છે. " આવા વિચારથી સૂર્યને અને બ્રહ્માને પણ પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા તેથી સૂર્ય સુરેશ્વરાચાર્ય થયા અને બ્રહ્માદેવ પ્રબોધાચાર્ય થયા. એ ન્યાયનાં તથા પૂર્વમીમાંસાના બે આચાર્યોએ નાસ્તિકમતનું ખંડન કર્યું અને નિંબાચાર્યે ભેદાભેદ મત પ્રવર્ત્તાવીને ભગવદ્ધર્મોનો પ્રચાર કર્યો પણ માયાવાદનું જેવું જોઈએ તેવું ખંડન ન થયું અને વેદશાસ્ત્રોના અર્થની યથાર્થ યોજના થઇ નહી. આ કારણથી વળી શ્રીકૃષ્ણે વેદવ્યાસને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા તે વિષ્ણુસ્વામી રૂપે અવતર્યા. ભવિષ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે " भविताद्राविडे

देशोविष्णुस्वामीमहानाद्विजः ॥ (વેદવ્યાસ દ્રાવિડ દેશમાં વિષ્ણુસ્વામી નામના ઉત્તમ બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે.)" એ વિષ્ણુસ્વામીએ વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણ આદિમાં જ્યાં જ્યાં માયાવાદનો આભાસ પડતો ત્યાં ત્યાં તે પ્રકરણોના અર્થની યથાર્થ યોજના કરી શુદ્ધબ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને શેવ્યશેવક ભાવરૂપ મુખ્ય ભગવદ્ધર્મને પ્રવૃત્ત કરયો.

. આ સઘળી કૃતિનું શ્રીમહાદેવજીથી સહન નહી થતાં મહાદેવજીએ દશરથ રાજાના પુત્ર શ્રીરામચંદ્રજીની પાસે જઇ કહ્યું કે " મેં તો આપની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર માયાવાદ પ્રવૃત્ત કરયો હતો પણ તે હમણાં પૃથ્વી ઉપરથી ઉછિન્ન થઇ ગયો, હવે મારે શું કરવું." સદાશિવનાં એ વચન સાંભળી શ્રીરામચંદ્રજી વિચાર કરવા લાગ્યા તેટલામાં હનુમાનજી કે જે રામચંદ્રજીની શેવા કરતા હતા તેમણે મહાદેવજીને કહ્યું કે " તમે માયાવાદનો આગ્રહ રાખોછો તેથી હું તમને પણ માયાવી સમજું છું. તમારા માયાવાદમાં સ્વામીની શેવા કપટ ભરેલી છે અને અમે તો નિષ્કપટભાવથી સ્વામીની શેવા કરીએ છીએ." હનુમાનજીનાં એ વચનો સાંભળી મહાદેવજીએ ક્રોધ ચડાવીને હનુમાનજીને કહ્યું કે " તમે મારો તિરસ્કાર કરયો માટે હું હવે પોતે પૃથ્વીપર પ્રગટ થઇને તમારા શેવ્યશેવકભાવને મટાડી નાખીશ અને માયાવાદને ફરીવાર પ્રવર્ત્તાવીશ." આ પ્રમાણે બોલીને શ્રીમહાદેવજીએ અંશાવતાર ધરયો તે શંકરાચાર્ય થયા. આ વિષયમાં નીચે લખેલું પદ્મપુરાણનું વચન પ્રમાણ છે. मायावादमसच्छास्त्रंप्रच्छन्नंबौद्धमुच्यते ॥ मयैवकथितंदेविकलौब्राह्मणरूपिणा ॥ (હે પાર્વતી! જે માયાવાદના ગ્રંથો છે તેઓ દુષ્ટશાસ્ત્ર છે અને ગુપ્ત રીતે બૌધમતને અનુસરતાછે એમ કહેવાય

છે. મેંજ (શિવેજ) કળિયુગમાં બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને એ ગ્રંથો કહેલા છે.) એ શંકરાચાર્યે ભાષ્ય આદિ માયાવાદના ગ્રંથોમાં વેદની શ્રુતિઓના અર્થોને માયાવાદપર લગાવી દઇ શેવ્યશેવક ભાવનું નિરાકરણ કરીને સર્વે લોકોને મોહિત કરી નાખ્યા. એ જોઇ તે વાત હનુમાનજીથી સહન નહી થઇ શકતાં હનુમાનજી પોતે શંકરાચાર્યની હયાતીના સમયમાંજ શ્રીરામચંદ્રની આજ્ઞા લઇ પૃથ્વીપર પ્રગટ થયા તે માધ્વાચાર્ય થયા. એ માધ્વાચાર્ય માયાવાદનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાથી પોતાનું સ્વરૂપ છુપાવી એકદંડી સન્યાસીનો વેષ લઇ શંકરાચાર્યની પાસે માયાવાદના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. અભ્યાસ કરતાં કરતાં ઘણો કાળ વ્યતીત થઇ ગયો ત્યારે શ્રીરામચંદ્રજીએ પોતાના નાહાના ભાઈ લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે "તમે પૃથ્વીપર જઇને જુવો કે શંકરાચાર્ય અને માધ્વાચાર્ય પરસ્પરમાં શું કરે છે." એ પ્રમાણે શ્રીરામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણજી પૃથ્વીમાં અવતર્યા તે શ્રી રામાનુજાચાર્ય કેહેવાયા. એમને પણ એમના પિતાએ વિદ્યાધ્યયનને વાસ્તે શંકરાચાર્યની પાસે મોકલતાં તે ત્યાં જઇને વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યા. એક દિવસે શંકરાચાર્યે પ્રસન્ન થઇ શ્રીરામાનુજાચાર્યને પોતાનો વાંસો ખંજોરવાની શેવા બતાવતાં શ્રીરામાનુજાચાર્ય તેમનો વાંસો ખંજોરવા લાગ્યા. વાંસો ખંજોરતાં ખંજોરતાં પાછળથી જોવામાં આવ્યું કે "શંકરાચાર્ય આ સમયમાં વેદની શ્રુતિઓના અર્થને માયાવાદમાં લાગુ પાડે છે અને તેમાં શેવ્યશેવકભાવનું ખંડન કરે છે." એ કૃતિ જોઇ શ્રીરામાનુજાચાર્ય કંપાયમાન થઈ ક્રોધાવિષ્ટ થતાં તેમના નેત્રમાંથી ઉનાં આંસુના છાંટા શંકરાચાર્યના વાંસા ઉપર પડયા. એ પડતાં શંકરાચાર્યે પાછળ ફરીને જોયું ત્યાં રામાનુજાચાર્યનું શરીર

શેષનાગરૂપ જોવામાં આવ્યું. શંકરાચાર્યને જણાવ્યું કે 'આમાં કાંઈક કારણ છે' તેટલીવારમાં માધ્વાચાર્ય કે જે શિષ્યભાવથી રહ્યા હતા તેમનું સ્વરૂપ પણ જાણવામાં આવ્યું. 'આ લોકોથી શેષ્યશેવકભાવની હાનિનું સહન થયું નથી તેથી બન્ને જણા પૃથ્વીપર આવ્યા છે' એવો વિચાર કરી શંકરાચાર્યે તેઓને કહ્યું કે "મારે જે કરવાનું હતું તે મેં મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરી લીધું છે, હવે તમો બન્ને જણા જે કાંઈ તમારે કર્ત્તવ્ય હોય તે ભલે કરો." એટલું બોલી શંકરાચાર્ય તે સમયેજ પૃથ્વીપરથી અંતર્દ્ધાન થઇ ગયા. આ કથા મહાદેવસંહિતામાં તથા પુરાણાંતરોમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે લખેલી છે. શંકરાચાર્ય અંતર્દ્ધાન થયા પછી રામાનુજાચાર્યે માધ્વાચાર્યને કહ્યું કે "આપણે બન્નેજણા કાર્યને વાસ્તે અહીં આવ્યા છીએ તો તે કામ તુરત કરી લઇને આપણે શીઘ્ર શ્રીરામચંદ્રજીની પાસે જવું છે પરંતુ તેમાં એક વાત વિચારવાની છે કે અમારો અને તમારો અભિપ્રાય એકજ છે પણ મતભેદ કર્યા વિના આચાર્યપદવી નહી થઈ શકે અને આચાર્યપદવી ન થાય તો પૃથ્વીપર આપણું આવવું નિષ્ફળ છે." એ વાત સાંભળી માધ્વાચાર્યે શ્રીરામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરતાં શ્રીરામચંદ્રજીએ પોતે ત્યાં પ્રગટ દર્શન દઇને કહ્યું કે "તમને પૃથ્વી ઉપર આવ્યાને ઘણો કાળ વીતી ગયો, તમારો વિયોગ મારાથી સહન થતો નથી, તમે વાર કેમ લગાડી." માધ્વાચાર્યે કહ્યું કે "માયાવાદરૂપ દુઃસંગ લાગવાથી આપનું વિસ્મરણ થયું હતું તે હમણાં રામાનુજાચાર્યના સત્સંગથી મટીને પાછું સ્મરણ પ્રાપ્ત થયું છે." એ સાંભળી શ્રીરામચંદ્રજીએ આજ્ઞા કરી કે "હવે તમારૂં કામ તુરત પોહોચી લઇને અમારી પાસે આવો." માધ્વાચાર્યે વિનંતિ કરી કે "બહુ ઠીક. પરંતુ અમો

બન્નેનો અભિપ્રાય તો એકજ છે માટે મતભેદ કેમ થાય અને મ
તભેદવિના આચાર્યપદવી કેમ પ્રાપ્ત થાય ? " એ સાંભળી 'ત
મો કોઈ યુક્તિ ગોઠવીને મતભેદ કરો ' એવી આજ્ઞા દઈને શ્રીરા
મચંદ્રજી અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા અને તે પછી શંકરાચાર્યના મણિ
માન આદિ શિષ્યોની સાથે માધ્વાચાર્યને વાદયુદ્ધ ચાલ્યું. મા
ધ્વાચાર્ય અને મણિમાન બન્નેજણા વાદયુદ્ધમાં બહુ પ્રવીણ હ-
તા તેથી જેમ પૂર્વે ભીમશેનને અને દુર્યોધનને ગદાયુધ્ધ ચાલ્યું
હતું તેવુંજ પ્રબળ વાદયુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. જેમ દુર્યોધન ભગ
વદ્વેષી હતો તેમ અહીં મણિમાન ભગવદ્વેષી હતો અને જેમ
ભીમશેન ભગવત્કૃપાનું પાત્ર હતો તેમ અહીંયાં માધવા
ચાર્ય ભગવત્કૃપાનું પાત્ર હતા. મણિમાન અદ્વૈતમતનું પ્ર
તિપાદન કરતો હતો અને માધ્વાચાર્ય દ્વૈતમતનું પ્રતિપાદન કર
તા હતા. એઓમાં કોઇનો પણ જય કે પરાજય થતો ન હતો
ત્યારે રામાનુજાચાર્યે વચમાં પડીને મણિમાનને કહ્યું કે " તમે
અદ્વૈતને સત્ય કહોછો તે પણ અમો સ્વીકારીએ છીએ " અને
માધ્વાચાર્યને કહ્યું કે " તમે દ્વૈતને સત્ય કહોછો તે પણ અમો
પ્રમાણપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ. તમારા બન્નેના વાદને પ્રમાણ
માની અમે વિશિષ્ટાદ્વૈતમતની પ્રવૃત્તિ કરશું. " એ સાંભળી
શંકરાચાર્યના શિષ્યો બોલ્યા કે " તમે બે વાત બોલોછો માટે
તમારે બે જીભ છે કે શું ? " રામાનુજાચાર્યે એ વાતને પણ સ
ત્યં કરવા સારૂ પોતાના શેષસ્વરૂપમાં બે જીભ દેખાડી દીધી
અને એ પ્રમાણે બન્નેના યુધ્ધને બંધ પાડી પોતાનો વિશિષ્ટાદ્વૈ
તમત પ્રકાશિત કરયો એ પ્રાચીન આખ્યાયિકા છે. આ પ્રમાણે
થતાં પણ માયાવાદનું ખંડન થઈને સર્વ વેદસંમત શુધ્ધદ્વૈતનો
પ્રકાશ થયો ન હતો તેથી તે પ્રકાશ કરવા સારૂ પ્રભુએ શ્રીવલ્લભા

ચાર્યનો અવતાર ધરયો અને તે ધરીને શુદ્ધાદ્વૈતમતનો સંપૂર્ણ રીતે પ્રકાશ કરયો.

ઇતિ શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયમાં પ્રાચીન પ્રસ્તાવ
પ્રકરણ સંપુર્ણ.

॥ श्री वल्लभोजयति ॥

अथपृथ्वीपरिक्रमणप्रकरणप्रारंभः

શ્રીમહાપ્રભુજી કૃષ્ણદેવરાજાના આગ્રહ ઉપરથી કેટલાક દિવસ સુધી વિદ્યાનગરમાં (વિજયનગરમાં) બીરાજ્યા હતા. ત્યાં તેમણે વ્યાસસૂત્ર ઉપર અણુંભાષ્ય અને સ્વમાર્ગીય નિબંધ આદિ અનેક ગ્રંથો પ્રગટ કરીને પુષ્ટિભક્તિ માર્ગનો પ્રકાશ કરયો. પછી પોતાને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે " જે કાર્યો કરવા સારૂ મારૂં પૃથ્વી પર આવવું થયું છે તે કાર્યો સિદ્ધ થઇ ચુકયાં પણ હજુ તેઓમાંના બે કાર્યો અવશેષ છે. એકતો ભગવદ્વિયોગના રસનો અનુભવ કરવો બાકી છે અને બીજો શુદ્ધભકિતમાર્ગી દૈવી જીવોને શરણે લઈને તેઓનો ઉધ્ધાર કરવો બાકી છે. " આ સ્થળમાં કોઇને શંકા ઉત્પન્ન થશે કે "જો શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણનોજ અવતાર હોય-તો.તેમને શ્રીકૃષ્ણના વિયોગરસનો અનુભવ કરવાની ઇચ્છા કેમ થાય." આનુ સમાધાન—શ્રીકૃષ્ણ પોતે વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે અને સર્વ રસોના ભોકતા છે તેથી એવો વિચાર પણ થયો કે " જેમ ભકતજનો ભજનાનંદનો અનુભવ કરતાં સંયોગ વિયોગ આદિ રસનો અનુભવ કરે છે તેમ હું પણ સર્વ-

रसः એ શ્રુતિ પ્રમાણે સર્વ રસોનો ભોકતા છું માટે તે શ્રુતિના અર્થને સિદ્ધ કરવા સારૂ મારે પણ વિયોગરસનો અનુભવ કરવો અને તે અનુભવ કરવાથી अतप्ततनूः એ શ્રુતિના અર્થનો પ્રકાશ થશે, દૈવી જીવોનો ઊદ્ધાર કરવો અવશ્ય છે તે પણ થશે અને તેના પેટામાં દેશ દેશાંતરના માયાવાદીઓને પરાસ્ત કરવા છે તે કામ થશે અને તીર્થોને માન દેવું છે તે કામ પણ થશે." એવી ધારણાથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પૃથ્વીનું પરિક્રમણ કરવાનો દૃઢસંકલ્પ કરયો. પુત્રનો એ સંકલ્પ જાણીને માતાજી ઈલમાગારૂજીએ કહ્યું કે "પુત્ર ! તમે હવે બ્રહ્મચર્ય છોડીને સમાવર્ત્તન કરો, હવે તમારો વિવાહ કરવો છે." માતાજીનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે 'હું હમણાં સમાવર્ત્તન નહી કરૂં. મારે બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય રાખી એકલાએ ત્રણ વાર પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવી છે." એ પ્રમાણે પુત્રનાં વચન સાંભળી માતાજીના મનમાં બહુ ખેદ થયો પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનેક પ્રકારોથી તે ખેદનું સમાધાન કરી પૃથ્વી પરિક્રમણ કરવા વિષે માતાજીની આજ્ઞા લીધી, તેમને પોતાના મામા એટલે તેમના ભાઈ વિદ્યાભૂષણને ઘેર રાખ્યાં અને તેમની શેવા થવા સારૂ ચાકરનોકર પણ યોગ્ય રીતે રાખ્યા. પછી પોતાનો સર્વ આડંબર તથા સરસામાન છોડી દઈ દામોદરદાસ હરસાણી તથા કૃષ્ણદાસમેઘન વગેરે પોતાના કૃપાપાત્ર અને કામકાજના ઉપયોગી પાંચ શેવકોને સાથે લઇ શુભમુહૂર્ત્તમાં માતાજીની પાસેથી વિદાય થયા. એ સમયે માતાજીએ ગદ્ગદકંઠ થઇને આશિર્વાદ આપ્યો કે "હે પુત્ર ! તમે મનથી, વાણીથી તથા ક્રિયાથી જે ધર્મને પાળોછો તે ધર્મ સર્વ અંગોનાં કવચ જેવો થઇને તમારી રક્ષા કરજો." એ આશિર્વાદ સાથે ચડાવી શ્રીમ-

હાપ્રભુજી વિજયનગરથી ચાલ્યા તે પ્રથમ વિઠ્ઠલનાથજીના ગામમાં (પંડરપુરમાં) આવ્યા ત્યાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પોતાના મંદિરથી પધારીને શ્રીમહાપ્રભુજીને માર્ગમાં મળ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે " આપે આટલો પરિશ્રમ શા માટે લીધો, હું તો આપના દર્શનને વાસ્તે અહીં આવ્યો છું તે મંદિરમાં આવતોજ હતો." શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ ઉત્તર આપ્યો કે " મિત્રની સામે જઇને તેડી આવવાનો મિત્રનો ધર્મજ છે." આ પ્રમાણે વાત કરીને વિઠ્ઠલનાથજી પાછા પોતાના મંદિરમાં મૂર્ત્તિનિષ્ઠ થયા ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ મંદિરમાં જઈ તેમનાં દર્શન, આલિંગન અને પૂજન યથાવિધિ કર્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજી પાંચ સાત દિવસ ત્યાં બીરાજ્યા અને પેલી સાત સોનામોહોર કે જે કૃષ્ણદેવરાજાના થાળમાંથી પોતે લીધી હતી તેનાં નેપુર ઘડાવીને શ્રીવિઠલનાથજીને ધરાવ્યાં. એક દિવસે શ્રીવિઠલનાથજીએ આજ્ઞા કરી કે " તમે તુરત વિવાહ કરો અમે તમારે ઘેર પ્રગટ થઈને પુષ્ટિભક્તિના રસનો અનુભવ કરશું, અને પુષ્ટિભક્તિનો બહુ પ્રચાર કરશું. પૃથ્વીમાં તમારો વંશ ઘણા કાળ સુધી રેહેશે." એ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે " અમારી ઈચ્છા તો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળવાની હતી પરંતુ હવે ભગવદાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થઇ શકે નહી તેથી, ત્રણવાર પૃથ્વીક્રમણ કરવાનો જે સંકલ્પ છે તેને પુરો કરીને પછી ગૃહસ્થાશ્રમ કરશું. " શ્રીમહાપ્રભુજી એ પ્રમાણે વચનથી બંધાઇ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીની આજ્ઞા લઈ પૃથુદક નામના તીર્થ ઉપર આવ્યા અને ત્યાં યથાવિધિ સંકલ્પ કરીને પૃથ્વીપરિક્રમામાં પધાર્યા. એ પરિક્રમામાં પૃથ્વી ઉપર જે જે મુખ્ય તીર્થોનાં સ્થળ છે અને મુખ્ય ભગવદ્ધામ છે ત્યાં ત્યાં ત્રણ દિવસ અથવા સાત દિવસ બીરાજી

ને શ્રીમદ્‌ભાગવતની એક એક પારાયણ કરી, સર્વ સ્થળોમાં દૈવોજીવોને પોતાને શરણે લીધા, સર્વ સ્થળોમાં વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા અને સર્વ સ્થળોમાં અનેક પ્રકારનાં વિચિત્ર ચરિત્ર દેખાડ્યાં. એવી રીતે શોભા સહિત ત્રણવાર પૃથ્વીપરિક્રમણ કર્યું તેમાં પોતાની સાથે વાસુદેવદાસ તથા દામોદરદાસહરસાની, પ્રભુદાસજલોટા, કૃષ્ણદાસમેઘન અને કાશ્મીરી માધવભટ્ટ એ પાંચ શેવકો હતા. એ પાંચમાં પેહેલા ચાર ક્ષત્રિય હતા. અને છેલ્લો બ્રાહ્મણ હતો. એ માધવભટ્ટ નિંબાર્કના મતને અનુસરનારા કેશવભટ્ટનો ભાઇ હતો કે જે કેશવભટ્ટના કરેલા ક્રમદીપિકા આદિ ગ્રંથો પ્રસિધ્ધ છે. પોતાની સાથે પાંચ શેવકો રાખ્યા હતા તેનું કારણ એ હતું કે તેઓ પોતાના ઐશ્વર્ય આદિ ૭ ધર્મોના પાંચ ધર્મોને સૂચવનારા હતા.

પ્રભૂના ઐશ્વર્ય આદિ ૭ લક્ષણોની કારિકાઓ કે જેઓ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતે કરેલી સુબોધિની નામની શ્રીભાગવતની ટીકામાં દશમસ્કંધના વેણુગીત ઉપર લખીછે તેઓનો અર્થ, ઉપર કહેલા પાંચ શેવકોમાં પણ જોડવાને વાસ્તે આ ગ્રંથમાં તે કારિકાઓ અર્થ સહિત લખીએ છીએ.

ઐશ્વર્ય ગુણની કારિકા.

ईश्वरःपूज्यतेलोकेमूढैरपियदातदा ॥
निरुपाधिकमैश्वर्यंवर्णयंतिमनीषिणः ॥ १ ॥

(જ્યારે જંગતમાં મૂઢ લોકો પણ ઇશ્વરની પૂજા કરે ત્યારે તે ઈશ્વરના સાચા ઐશ્વર્યનું વિદ્વાનો વર્ણન કરેછે.) શ્રી મહાપ્રભુજીની સાથે જે વાસુદેવદાસ હતો તે મહામૂઢ અને ભાર ઉપાડનાર હતો. શ્રીમહાપ્રભુજીની સાથેના સઘળા સામાનને એ

એકલોજ માથાપર ઉપાડીને ચાલતો હતો તેથી એને સર્વે લોકો છકડો કેહેતા હતા. એ વાસુદેવદાસ સ્નાન, સંધ્યા, જપ કે પાઠ કાંઇપણ જાણતો ન હતો. કેવળ શ્રીમહાપ્રભુજીનેજ પરમતત્વ સમજતો હતો. આવા મૂઢ માણસે પણ શ્રીમહાપ્રભુજીની શેવા કરી તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં ઐશ્વર્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

યશગુણની કારિકા.

यशोयदिविमूढानांप्रत्यक्षासाक्तिवारणात् ॥
स्वधर्मयोजयेत्तेपुततोभवतिनान्यथा ॥ २ ॥

(મૂઢ લોકોને પણ તેઓની વિષયોમાં આશકિત અટકાવીને સ્વધર્મમાં જોડે તો તેથીજ યશ થાય છે. એ જેવો યશ બીજા કોઇ પ્રકારથી થતો નથી.) શ્રીમહાપ્રભુજીની સાથે દામોદાર દાસ નામનો જે શેવક હતો તે પ્રથમ લૌકિક કાર્યોમાં બહુજ આશકત હતો. એ એક દિવસે પોતાના ઘરની ખુડકીમાં બેઠો હતો ત્યાં માર્ગમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને પધારતા જોઇ દર્શન કરતાંજ સ્વરૂપાશકત થઈ સઘળાં સ્ત્રીપુત્રાદિકને છોડી દઈને તુરત શરણે આવ્યો હતો અને સર્વ શેવકોમાં અગ્રણી થયો હતો. આ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં યશગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે. ઉપર લખેલી કારિકાનો બીજો અર્થ પણ છે તે એ છે કે (પુરાણાદિકમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થ જે પ્રસિધ્ધ છે તેઓમાં આશક્તિનું નિવારણ કરીને મૂઢ લોકોને ભગવદીય ચાર પુરૂષાર્થમાં જોડવામાં આવે તો તેથી યશ થાય છે. એવો યશ કોઈ બીજા પ્રકારથી થતો નથી.) આમાં કહેલા ભગવદીય ચાર પુરૂષાર્થોનું નિરૂપણ

भक्तिमार्गेहरेर्दास्यंधर्मोर्थोहरिरेवच ॥ कामोहरिदिदृक्षाचमोक्षःकृष्णस्य सेवनम् ॥ २ ॥ એ કારિકામાં કરયું છે. એ કારિકાનો અર્થ એ છે કે (પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણનું દાસપણું કરવું એજ ધર્મ છે, શ્રીકૃષ્ણજં અર્થ છે, શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા એજ કામ છે અને શ્રીકૃષ્ણનું શેવન કરતું એજ મોક્ષ છે.) શ્રીમહાપ્રભુજી-એ દામોદરદાસને એ પુરૂષાર્થોમાં પણ જોડયો હતો તેથી પણ શ્રીમહાપ્રભુજીમાં યશગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે:

શ્રી ગુણની કારિકા.

श्रियोहिपरमाकाष्ठासेवकास्तादृशायदि ॥

(જો શેવકો પણ સ્વામીના જેવાજ હોય તો શ્રીગુણની પરમ અવધિ છે.) શ્રીમહાપ્રભુજીની સાથે પ્રભુદાસ નામનો જે શેવક હતો તે શ્રીમહાપ્રભુજી જેવોજ હતો. એક દિવસે ઉષ્ણ-કાળમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના મનમાં વિચાર કરયો કે 'આ સમયે કયાંયથી દહી આવે તો શ્રીઠાકોરજીને ભોગ ધરીએ.' પ્ર-ભુદાસ શ્રીમહાપ્રભુજીના મનની વાત જાણીને તુરતજ એક ગો-વાલણના ઘરથી શુદ્ધ દહી લઇ આવ્યો. અને એ ગોવાલણે દહીના મુલ્યમાં મુકિત માગતાં તેને મુકિત પણ આપતો આવ્યો. આ પ્રમાણે અંતર્યામીપણું અને મુકિત દેનારપણું શ્રીમહાપ્રભુ-જીના શેવકમાં પણ હતુ તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં શ્રીગુણ સંપૂર્ણ હતો.એ સિદ્ધ થાય છે.

જ્ઞાન ગુણની કારિકા.

ज्ञानोत्कर्षस्तदैवस्यात्स्वभावविजयीभवेत् ॥ ३॥

(જ્યારે ભકતલોકો પોતાના સ્વભાવને જીતે ત્યારે પ્રભુ-માં જ્ઞાનગુણનો ઉત્કર્ષ જણાય છે.) શ્રીમહાપ્રભુજીની સાથે જે કાશ્મીરી બ્રાહ્મણ માધવભટ્ટ હતો તે પોતાના બ્રાહ્મણપણાના

અભિમાનને છોડીને તથા ઇંદ્રિયોના વિષયાશકિતરૂપ સ્વભાવને જીતીને દાસભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની શેવા કરતો હતો તથા શ્રી-મહાપ્રભુજી શ્રીભાગવતની સુબોધિની ટીકા કરીને કહેતા હતા ત્યારે પંકિતના અર્થને તથા ભાવને યથાર્થ સમજીને લખતો હતો તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી માં જ્ઞાનગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

વૈરાગ્ય ગુણની કારિકા.

हरेश्चरणयोःप्रीतिःस्वसर्वस्वनिवेदनात् ॥
उत्कर्षश्चापिवैराग्येहरेरपिहरिर्यदि ॥४॥

(પોતાની પાસે ઇંદ્રના ઇંદ્ર જેવી સમૃદ્ધિ હોય તો પણ પોતાનું સર્વસ્વ નિવેદન કરી ભગવાનના ચરણમાંજ પ્રીતિ રાખે એવા ભકતો હોવાથી પ્રભુમાં વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ જણાય છે.) શ્રી મહાપ્રભુજીની સાથે જે કૃષ્ણદાસ હતો તેને શ્રીમહાપ્રભુજીમાં એવીજ અસાધારણ પ્રીતિ હતી. પૃથ્વીપરિક્રમામાં એક દિવસે શ્રીઅંગમાં કાંઇક ખેદ થવાથી શ્રીમહાપ્રભુજી કાંઈ આ-રોગ્યા નહી હતા અને રાતે આરોગવાની કાંઈક ઇચ્છા થઇ તે સમયે કૃષ્ણદાસે નદી તરીને સામે કાંઠેથી ધાન લાવી તેના મરમરા બનાવીને શ્રીમહાપ્રભુજીને આરોગાવ્યા હતા. એક દિવસે માર્ગમાં જતાં પર્વતમાંથી શિલા ત્રુટી તેને કૃષ્ણદાસે હાથથી ઝાલી રાખીને, શ્રીમહાપ્રભુજી પધારી ગયા પછી નીચે પાડી હતી. એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં વૈરાગ્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે. એ પાંચે શેવકોની એવી વાતો ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્ત્તાના ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે.

છ ધર્મોમાં એક વીર્યગુણ રહ્યો તેની કારિકા.

वीर्यंदेवेषुतत्रापिस्त्रीषुतत्रापिकामतः ॥

सान्निध्येपुरुषाणांचतेनततोमहत् ॥५॥

(શ્રીકૃષ્ણનાં વેણુનાદ અને રાસોત્સવ આદિ ચરિત્રો જોઈને દેવતાઓ મૂર્છિત થઈ ગયા, તેઓમાં પણ તેઓની સ્ત્રીઓ મૂર્છિત થઇ ગઈ, તેમાં વળી કામદેવથી મૂર્છિત થઇ ગઈ અને તેમાં વળી પતિઓ પાસે છતાં પણ મૂર્છિત થઈ ગઇ તેથી શ્રીકૃષ્ણમાં વિર્યગુણનો ઉતકર્ષ જણાય છે.) શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરિત્ર જોઇ પૃથ્વીના દેવ બ્રાહ્મણો મોહિત થયા હતા અને તેઓમાં પંડિત લોકોની વાણીરૂપ સ્ત્રીઓ મોહિત થઇ ગઈ હતી તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં વીર્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ પૃથ્વીપર બીરાજીને જે જે કાર્ય કર્યાં હતાં તે સઘળાં નિજવાર્ત્તાના ગ્રંથમાં અને ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્ત્તાના ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓમાં જે જે કાર્યો આ ગ્રંથમાં ઉપયોગી જણાયા છે તે હવે લખીએ છીએ.

શ્રીમહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતાં કરતાં જ્યારે પુરૂષોત્તમક્ષેત્ર એટલે શ્રીજગન્નાથ ધામમાં પધારતા હતા ત્યારે એમને માર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય નામના આચાર્યનો મિલાપ થયો. શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની સાથે શ્રીમહાપ્રભુજીને સ્નેહ ઘણો હતો તેથી. શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે સ્નેહની રીતિથી હાસ્પ્રયસંગમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "આપનો માર્ગતો પુષ્ટિરૂપ છે તે છતાં આપના શેવકો દુર્બળ કેમ છે?" શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઊત્તર આપ્યો કે "અમારા માર્ગમાં દુર્બળપણુ એ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયપણાને જણાવેછે. અમારો માર્ગ વિયોગરૂપ તાપના કલેશથી પુષ્ટ છે તેથી અમારા માર્ગમાં જે આવે છે તે દુર્બળ થઇ જાય છે. તેમ તમારા માર્ગમાં

રસ પ્રગટ રાખ્યો છે તેથી રસાભાસ છે અને અમારા માર્ગમાં તો રસ ગુપ્ત છતાં પણ વાસ્તવિક છે તેથી ભકતોને સંયોગમાં પણ વિયોગ રહે છે." એ વાત સાંભળી તે વિષયમાં કૃષ્ણચૈતન્ય કાંઈ બોલ્યા નહી. વળી કૃષ્ણચૈતન્યે કહ્યું કે "અમારા માર્ગમાંતો નિત્ય એક લાખ ભગવન્નામ લેવાનો આગ્રહ રાખ્યો છે." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "અમારા માર્ગમાં તો એવો આગ્રંહ છે કે એક ક્ષણમાત્ર પણ ભગવન્નામનું વિસ્મરણ થાય તો તુરત આસુરીઆવેશ થાય છે, તેથીજ અમે નવરત્ન નામના ગ્રંથમાં નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે. तस्मात्सर्वात्मनानित्यंश्रीकृष्णः शरणंमम ॥ वदाद्भिरेवसततंस्थेयामित्येवमेमातिः ॥ (એટલા માટે વૈષ્ણવોએ સર્વ ભાવથી 'નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ મારૂ શરણ છે' એમ સર્વદા બોલ્યાજ કરવું જોઈએ એવો મારો નિશ્ચય છે.) વળી બીજા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે साहानिस्तन्महाँछिद्रंसाचांधजडमूकता ॥ यन्मुहूर्त्तं क्षणंवापिवासुदेवंनचिंतयेत्॥(મુહૂર્ત્તમાત્ર કે ક્ષણમાત્ર પણ વાસુદેવનું ચિંતન ન થાય તો તેજ હાનિછે, તેજ મોટું છિદ્ર છે અને તેજ આંધળાપણું, જડપણું તથા મુંગાપણું છે.") પછી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે કહ્યું કે "અમે તો વનના માર્ગથી તુરત જઇને શ્રી-જગન્નાથજીનાં દર્શન કરશું." શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "અમે તો વીકટ માર્ગમાં નહી ચાલીએ, કારણ કે કોઇ સમયે અ-મારે વાસ્તે પ્રભુને શ્રમ કરવો પડે." પછી શ્રીમહાપ્રભુજી તો સીધા માર્ગથી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતા કરતા શ્રીજગન્નાથ ક્ષેત્રમાં ગયા. શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય તો વનના માર્ગથી ચાલ્યા ત્યાં રસ્તામાં તેમને હાથીએ સુંઢવતે પકડી લેતાં શ્રીજગન્નાથજીએ પોતાની ભુજા લાંબી કરીને બચાવ્યા. આ વૃત્તાંત શ્રીજગન્નાથ ક્ષેત્રમાં સાંભળવામાં આવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને

કહ્યું કે " પ્રભુને એટલો પરિશ્રમ પડે એ અમારાથી સહન થાય નહી એટલા માટે અમે એ રસ્તાથી આવ્યા નહી." એ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય લજાઈ ગયા. એક દિવસે શ્રીમહાપ્રભુજી દર્શનને વાસ્તે શ્રીજગન્નાથજીના મંદિરમાં પધારી ઉભા ઉભા દર્શન કરતા હતા ત્યાં અકસ્માત્ મેઘની ગર્જના જેવો મોટો શબ્દ થયો, તેથી ભયને લીધે પંડયા આદિ જેટલાજણ મંદિરમાં હતા તેઓ સઘળા બાહાર નીકળી ગયા શ્રીમહાપ્રભુજી એકલાજ મંદિરમાં રહ્યા અને મંદિરના કમાડ પોતાની મેળે બંધ થઈ ગયાં. મંદિરની અંદર શ્રીજગન્નાથજીને અને શ્રીમહાપ્રભુજીને પરસ્પર વાતો થવા લાગી. શ્રીજગન્નનાથજીએ કહ્યું કે "તમે જે શેવાનો માર્ગ પ્રગટ કરયો છે તે અમને બહુ પ્રિય છે માટે હવે તમેં તમારા વંશદ્વારાએ શેવામાર્ગના પ્રચારનો વિસ્તાર કરો." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'તથાસ્તુ' કહ્યું. વળી શ્રીજગન્નાથજીએ કહ્યું કે "તમે જે 'કૃષ્ણપ્રેમામૃત' નામનો ગ્રંથ પ્રગટ કરયો છે તે જાણવાની ઈચ્છા અમારા ભક્ત કૃષ્ણચૈતન્યને છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે " શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની સાથે મારે પણ મિત્રતા છે માટે તેમને હું એ ગ્રંથ અવશ્ય આપીશ." વળી શ્રીજગન્નાથજીએ કહ્યું કે "શ્રીજયદેવકૃત ગીતગોવિંદકાવ્ય અમને બહુ પ્રિય છે માટે તેનો પ્રચાર તમારા સંપ્રદાયમાં રાખો અને રીંગણાનું શાક અમને પ્રિય છે પણ તેનો તમે નિષેધ કરયો છે તો હવે તેનો વિધિ કરીને તમારા ઠાકોરજીને ભોગ ધરતાજાઓ." આ બે વાતં પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્વીકારી લીધી. આટલી વાતચીત થયા પછી મંદિરના કમાડ ઉઘડી જતાં પંડયા વગેરે લોકો અંદર આવ્યા અને તેઓ સર્વે એ ચમત્કારને તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રભાવને જોઇ વિસ્મિત થઇને ધન્ય ધન્ય કેહે

વા લાગ્યા. પછી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાને ઉતારે આવ્યા. બીજે દિવસે પોતે મંદિરમાં જઇને પોતાના હાથથી શ્રીજગન્નાથજીને શૃંગાર કરયો અને મહાપૂજાનો મનોરથ કરયો તે સમયે કૃપાપાત્ર લોકોને વેણુનાદ કરતાં શ્રીજગન્નાથજીનાં દર્શન થયાં. એ જગન્નાથપુરીનો ભોજદેવ નામનો રાજા હતો તેણે એક મહીના પેહેલાં ત્યાંનાં પંડિતોને, શ્રૌતસ્માર્ત્તોને તથા સર્વે સંપ્રદાયવાળાઓને એકઠા કરી સર્વને નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રશ્ન પુછયાં હતાં. ૧ પરમારથના સાધનરૂપ એક મુખ્યશાસ્ત્ર કોણ છે? ૨ જેને પરબ્રહ્મ શબ્દ લાગુ પડે છે એવો શેવવા યોગ્ય દેવ કોણ છે? ૩ સંસારમાંથી તારનારનો એક મંત્રી કયો છે? ૪ મુખ્ય કર્મ કયું છે. એ ચાર પ્રશ્નો સાંભળી સર્વ લોકો પોત પોતાને ગમતું કેહેતા હતા અને પરસ્પર વાદ કરીને એક બીજાનું ખંડન કરતા હતા તેથી કલેશ થતો હતો અને રાજાના મનનું સમાધાન થતું ન હતું. પછી રાજાએ શ્રીમહાપ્રભુજીને ત્યાં આવ્યા સાંભળ્યા અને તેમનો પ્રભાવ પણ સાંભળયો તે ઉપરથી રાજાએ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. એ સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી કે "અમો વેદશાસ્ત્રની રીતિથી તમારા ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર આપી સમાધાન કરશું માટે સઘળી સભા એકઠી કરીને ખબર કરો એટલે અમે ત્યાં આવીશું." એ ઉપરથી રાજાએ સઘળી સભા એકઠી કરી અને પોતે જાતે જઇ શ્રીમહાપ્રભુજીને ઉતારાથી પધરાવી આવીને તેમને ઉંચા સિંહાસન ઉપર બીરાજમાન કર્યા. એ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ સભાના પંડિતોની સાથે થોડી ચર્ચા કરીને જોઈ લીધું કે "આ સભામાં પ્રૌઢ પંડિત કોઇ નથી, સર્વે નિરર્થક જીકર કર્યા કરશે." તેથી

શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વેને કહ્યું કે "કાંતો તમો સઘળા યથાર્થવાદ કરીને રાજાના મનનું સમાધાન કરો અને તેમ નહી તો જે શ્રીજગન્નાથજી લખી આપે તે વાતને તમો તથા રાજા પ્રમાણ કરો." શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વે લોકો બોલ્યા કે "આપની સાથે વાદ કરવાનું અમારૂં સામર્થ્ય નથી માટે સર્વે શ્રીજગન્નાથજીના લખવાને પ્રમાણ માનીશું." એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રાજાને કહ્યું કે. "એક કાગળ તથા તેની સાથે શાહીનું ઠામ તથા લેખણ મંદિરમાં શ્રીજગન્નાથજીની પાસે મુકી કમાડ બંધ કરીને અમારી પાસે આવો." રાજાએ તે પ્રમાણેજ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ થોડીવાર ખોભરી રાજાને પાછો મંદિરમાં મોકલી કાગળ મગાવીને સભામાં બેઠેલા સર્વે લોકોને વંચાવ્યો. એ કાગળમાં શ્રીજગન્નાથજીએ નીચે પ્રમાણે એક શ્લોક લખ્યો હતો.

एकंशास्त्रंदेवकीपुत्रगीतमेकोदेवोदेवकीपुत्रएव ॥ मंत्रोप्येकस्तस्यनामानियानिकर्माप्येकंतस्यदेवस्यसेवा ॥ १ ॥

(શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્યરૂપ જે શ્રીગીતાજી છે તેજ એક મુખ્ય શાસ્ત્ર છે. શ્રીકૃષ્ણજ એક મુખ્ય દેવ છે. શ્રીકૃષ્ણનાં જે નામો છે તેઓજ મુખ્ય મંત્ર છે અને શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ મુખ્ય ધર્મ છે.) એ શ્લોક વાંચી તેને સર્વેએ પ્રમાણ માન્યો અને તે વિષે કોઈએ પણ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર કર્યો નહી પરંતુ જે લોકો બહિર્મુખ હતા તે લોકોને એ વાત અસહ્ય થઈ પડતાં તેઓમાંના એક અધમ બ્રાહ્મણે શંકા કરી કે "શ્રીજગન્નાથજીને હાથતો છે નહી તે છતાં તેમણે લખ્યું કેમ?" એ દુષ્ટનું વાક્ય સાંભળી

શ્રીમહાપ્રભુજી ક્રોધપૂર્વક બોલ્યા કે "શ્રીહસ્ત નથી ત્યારે ભોગ સામગ્રીને કેમ આરોગે છે માટે આ શંકાનો ઉત્તર પણ શ્રીજગન્નાથજીજ દેશે." પછી પેહેલાની પેઠેજ ફરીવાર કર્યું ત્યાં કાગળમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખાઇ આવ્યો.

यःपुमान्पितरंद्वेष्टितंविद्यादन्यरेतसम् ॥

यःपुमान्भगवद्वेषीतंविद्यादन्यरेतसम् ॥२॥

જે પુરૂષ પિતાનો દ્વેષ કરે તેને જારના વિર્યથી ઉત્પન્ન થએલો જાણવો અને જે પુરૂષ ભગવાનનો દ્વેષ કરે તેને પણ જારના વિર્યથી ઉત્પન્ન થએલો જાણવો.) એ શ્લોક જોઇ સભામાં બેઠેલા સર્વે લોકોએ તે વાતને સાચી કહી, નિંદા કરનાર બ્રાહ્મણ નીચું જોઈ રહ્યો અને પછી રાજાએ તે પ્રમાણે ખાતરી કરી શિક્ષા કરીને તે બ્રાહ્મણને જાતિબહિષ્કૃત કરી દીધો. આ પ્રમાણે શ્રી મહાપ્રભુજી ભોજદેવ રાજાના મનનું નિસ્સદેહ સમાધાન કરીને પાછા પોતાને ઉતારે પધાર્યા. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તે ક્ષેત્રના શકિત ઉપાશક જે અધમ બ્રાહ્મણો તથા પંડિતો ક્ષેત્રમાં ભૈરવીચક્ર કહેતા હતા તેઓની સાથે વાદ કરીને સર્વને પરાસ્ત કર્યા અને ભગવત્પ્રસાદના મહાત્મ્યનો વિસ્તાર.કર્યો. આ ઉપરથી દ્વેષભાવ થતાં તે સર્વે બ્રાહ્મણોએ વિચાર કર્યો કે "વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાનો મોટો આગ્રહછે અને આ વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રસાદના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે કે 'જે સમયે મહાપ્રસાદ મળે તે સમયેજ જમી જવો' તો હવે આપણે આને એકાદશીને દિવસેજ પ્રસાદ દેશું. બે વાતમાંથી એક વાત કરશે એટલે એના મતથીજ એને પરાસ્ત કરી દેશું." એવો વિચાર ગોઠવી રાખી, શ્રીમહાપ્રભુજી ,એકાદશીને દિવસે

પ્રાતઃકાળે જ્યારે દર્શન કરવા પધાર્યા ત્યારે તેઓમાંના એક શ્રી મહાપ્રભુજીને મહાપ્રસાદ દીધો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો એ મહાપ્રસાદને શ્રીહસ્તમાં લઈ ગરૂડસ્તંભની પાસે ઉભા ઉભા તે મહાપ્રસાદની સ્તુતી કરવા લાગ્યા તથા મહાત્મ્યનું વર્ણન કરવા લાગ્યા તે બીજે દિવસ સૂર્યનાં કીરણ નીકળ્યાં ત્યારે તે મહાપ્રસાદને મુખમાં ધરી શ્રીજગન્નાથજીનાં દર્શન કરી પાછા ઉતારે પધાર્યા. એ વાત જોઈને સર્વે લોકો ચકીત થઈ ગયા. જેમ સીંહની ગર્જનાના ત્રાસથી મૃગના સમુહો ભાગી જાય તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રભાવના ચમત્કાર જોઇ ત્રાસને લીધે દુર્જન લોકો ભાગીજ ગયા.

હવે પ્રસંગને લીધે મહાપ્રસાદનું મહાત્મ્ય લખીએ છીએ.

મહોપનિષદમાં કહ્યુંછે કે—નારાયણ એકજ હતા. બ્રહ્મા, પૃથ્વીઆદિ સ્વર્ગ કાંઈપણ નહતુ. સર્વે દેવતાઓ, સર્વે પિતૃઓ અને સર્વે મનુષ્યો વિષ્ણુએ ખાધેલું ખાયછે, વિષ્ણુએ સુંઘેલું સુંઘેછે, વિષ્ણુએ પીધેલુ પીએ છે અને વિષ્ણુએ ચાખેલુ ચાખેછે એટલા માટે વિદ્વાનોએ વિષ્ણુને જે નૈવેદ્ય ધરાયું હોય તે ખાવું જોઈએ.

સારસંગ્રહમાં પદ્મપુરાણનાં વચનછે કે—મોક્ષને ઇચ્છાનારા મુનિઓએ વિષ્ણુના શુદ્ધ નૈવેદ્યનું ભક્ષણ કરવું. બીજા દેવનું નૈવેદ્ય ખાવામાં આવે તો ચાંદ્રાયણ કરવું જોઈએ. વિષ્ણુએ ધરેલી માળા શુદ્ધ છે અને પાપને હરનારછે. જે માણસ એ માળાને માથે ચડાવે તે માણસ અનાયાસે વિષ્ણુને પામે છે. વિષ્ણુના નૈવેદ્યરૂપ તુળસી સહિત અન્નમાં વિષ્ણુનું ચરણામૃત નાખી જે માણસ વિષ્ણુની આગળ તે અન્નને જમે છે તેને કરો

ડો યજ્ઞ કર્યાનું પુણ્ય થાય છે. પૃથ્વીમાં જે માણસ વિષ્ણુને નિવેદન થએલા અન્નને જમે છે તે માણસ એવા ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે કે જ્યાંથી પાછું ફરવું પડતું નથી.

નારદીપુરાણમાં કહ્યુંછે કે નારાયણનું નૈવેદ્ય જમવાથી બ્રહ્મહત્યાનો પણ નાશ થાયછે પણ જો તે નૈવેદ્યની કણિકા પણ ધરતી પર ફેંકી દેવામાં આવેતો બ્રહ્મહત્યાથી આઠ ઘણું પાપ લાગે છે.

• એજ પુરાણમાં દાલ્ભ્યનું વચનછે કે—વિષ્ણુનાં અન્નપાન આદિ પ્રસાદનું નિત્ય શેવન કરવાથી સઘળા પાપોનો નાશ થાયછે, સઘળાં પુણ્ય મળેછે, મુકિત મળેછે અને સુભ થાયછે. વૈષ્ણવે તો વિશેષેકરી વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય જમવું જોઇએ. એ જમવાથી•તુરતજ સો જન્મનાં પાપનો નાશ થાય છે.

હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યુંછે કે—બ્રહ્મચારી, ગ્રહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસી એઓ•ભગવાનના નૈવેદ્યરૂપ પવિત્ર ઉત્તમ અન્નને જમે છે.

ભારદ્વાજસ્મૃતિમાં કહ્યુંછે કે—જે માણસ શ્રાદ્ધના કામમાં પિતૃઓને વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય ન આપે તેના પિતૃઓ તથા શ્રાદ્ધમાં બેસાડેલા બ્રાહ્મણો વિષ્ટાને અને મૂત્રને ખાય છે. વિષ્ણુને નિવેદિત કરેલું હવિ નિત્ય દેવતાઓને વાસ્તે હોમવું અને વિશેષે કરીને પિતૃઓને દેવું. એમ કરવાથી સઘળું અક્ષય થાય છે. વિષ્ણુને નિવેદન કરેલું અભકતોને દેવુ, પછી વૈશ્વદેવ કરવો અને પછી શ્રાદ્ધની ક્રિયા વગેરે કરવું.

નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે—મારૂં પૂજન કરીને ત્યાં નિવેદન કરેલા ઉત્તમ શેષ અન્નનું ભક્ષણ કરવા કરતાં બીજું વધારે સુખ કયું છે? શંખનું જળ તીર્થના જળ કરતાં શ્રેષ્ટ છે, ચરણામૃત અનેક તીર્થો કરતાં ઉત્તમ છે, નૈવેદ્ય જમવું કરોડો

યજ્ઞ બરાબર છે અને વિષ્ણુનું નિર્માલ્ય ધરવું એ વ્રત સમાન છે તથા દાન સમાન છે. છ મહીના સુધી ઉપવાસો કરવાથી જે પુણ્ય થાય તે પુણ્ય કળિયુગમાં વિષ્ણુના નૈવેદ્યની કણિકામાત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે.

મોટાવિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે— હે બ્રાહ્મણ! શ્રીજગન્નાથજીના નૈવેદ્યનું અને અન્નપાનાદિકનું ભક્ષણ કરવામાં ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર રાખવો નહી. જગન્નાથજીનું નૈવેદ્ય પર બ્રહ્મની પેઠે નિર્વિકાર છે અને વિષ્ણુના જેવુંજ પવિત્ર છે. જે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિઓ કે વૈશ્યો જગન્નાથજીનું નૈવેદ્ય ખાવામાં વિકાર કરે તેઓ કોઢીઆ થાય છે, સ્ત્રી પુત્રોથી રહિત થાય છે અને એવા નરકમાં પડે છે કે જ્યાંથી પાછું નીકળાતુંજ નથી.

શ્રી ભાગવતમાં ઉદ્ધવજીએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે કે— "અમો દાસલોકો કે જેઓ તમે ભોગવેલાં માળા, ચંદનો, વસ્ત્રો તથા અલંકારોને અમારા અંગપર ધરીએ છીએ અને તમારાં ઉચ્છિષ્ટને જમીએ છીએ તેઓ તમારી માયાને જીતશુંજ."

એ પ્રમાણે જગન્નાથ ક્ષેત્રમાં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડી શ્રી મહાપ્રભુજી-ત્યાંથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા શ્રીરંગજીના ધામમાં પધાર્યા.

પેહેલે દિવસ શ્રીરંગભગવાનનાં દર્શન તથા મહાપૂજા યથાવિધિ કરી ત્યાં સાત દિવસ બીરાજીને શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરી. એ સ્થળમાં રામાનુજના મતને અનુસરનારા શ્રીનિવાસાચાર્યનો અને જનાર્દનાચાર્યનો મિલાપ થયો. એઓએ કહ્યું કે "તમારા શુદ્ધાદ્વૈતનો અને અમારા વિશિષ્ટાદ્વૈતનો તાત્પર્ય તો એકજ છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "તાત્પર્ય એક નથી. શુદ્ધાદ્વૈતમાં અને વિશિષ્ટાદ્વૈતમાં મોટો અંતર

છે. જેમ 'દંડી' કેહેવાથી દંડનું ગ્રહણ થયા વગર રેહેતું નથી તેમ 'વિશિષ્ટાદ્વૈત' કેહેવાથી વિશેષણરૂપ દ્વૈતનું ગ્રહણ થયા વગર રેહેતું નથી. એમાં વિશેષ્ય, વિશેષણ અને તેઓનો સંબંધ એ ત્રણેનું ગ્રહણ થાય છે. વળી તમો કારણસૂક્ષ્મચિત્‌ને અને કારણસૂક્ષ્મઅચિત્‌ને બ્રહ્મથી વાસ્તવિક રીતે ભિન્ન માનો છો અને સ્થૂળચિત્‌ને તથા સ્થૂળઅચિત્‌ને તેઓનાં કાર્યરૂપ કહોછો. એમ કહીને વળી તેઓનો સ્વરૂપે કરી તથા અંગાંગીભાવે કરી બ્રહ્મથી અભેદ સિદ્ધ કરોછો. કારણ કે—वस्तुतोभिन्नमेवैतद्ब्रह्मणाश्चिद चित्सदा ॥ स्वरूपतःस्वभावाद्यैःशरीरित्वादभेदवाक् ॥ એ તમારી કારિકામાં એ પ્રમાણેજ કહ્યું છે. તમો જે એ પ્રમાણે કહોછો તે સર્વ વેદ સંમત નથી. વેદમાં તો સર્વત્ર અદ્વિતીય બ્રહ્મનેજ કારણ માનેલ છે. જુવો एकमेवाद्वितीयंब्रह्म। नेहनानास्तिकिंचन। नासदासीन्नोसदासीत्। सदेवसौम्येदमग्रआसीत्॥ ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ કેવળ બ્રહ્મનેજ કારણ કેહે છે. સર્વ શ્રુતિઓમાં જે एव શબ્દ છે તે અન્યના કારણપણાનો નિષેધ કરનાર છે. કદાપિ તમો કેહેતા હો કે 'શુદ્ધાદ્વૈતમાં પણ ભેદપ્રતીતિ તો છેજ' તો તે ઠીક, પરંતુ એ પ્રકારથી ભેદપ્રતીતિ નથી. અમારા મતમાં જડ, જીવ અને અંતર્યામી એ ત્રણે બ્રહ્મનાં કાર્ય છે તેથી તેઓમાં પોતપોતામાં ભેદ પ્રતીત થાય છે પણ તેઓનો બ્રહ્મથી ભેદ પ્રતીત થતો નથી. बहुस्यांप्रजायेय। सोकामयत। तदात्मानंस्वयमकुरुत। सइदंसर्वमसृजत॥ ઇત્યાદિક શ્રુતિઓ કાર્યમાત્રને બ્રહ્મરૂપજ કેહેછે. જેમ ઘડા અને કોડીઆં આદિ મૃતિકાનાં કાર્યોમાં તથા કડાં અને કુંડળ આદિ સુવર્ણના કાર્યોમાં પરસ્પર ભેદપ્રતિત થાય છે તેમ બ્રહ્મનાં કાર્યોમાં પરસ્પર ભેદપ્રતીત થાય છે પણ કાર્યો કારણથી જુદાં પડતાં નથી એવો અમારો સિદ્ધાંત છે તેથી શુદ્ધાદ્વૈત છે. તમારૂ

જે વિશિષ્ટાદ્વૈત છે તેતો દ્વૈતની કોટિમાં જાય છે."

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચનો સાંભળી 'મતદ્વિષ-યમાં બેમાંથી કોઇનાથી પણ ઉત્તર દઇ શકાયો નહી. પછી તે રામાનુજના મતવાળાઓએ બીજી વાત કહીકે "તમે તપ્ત-મુદ્રાનું ધારણ કરવાનો નિષેધ કેમ કરયો છે? તપ્તમુદ્રા વિના જીવ મોક્ષનો અધિકારી થતો નથી." એ વચન સાંભળી શ્રી મહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—"તપ્તમૂદ્રાનાં જે પ્રમાણછે તે સધળાં નિ-ર્મૂળ છે." એ સાંભળી पवित्रंतेविततं એ ભાગથી अतप्ततनूर्नतदासो अश्नुते એ ભાગપર્યંત શ્રુતિ બોલીને શ્રીનિવાસાચાર્ય બોલ્યા કે "જેનું શરીર તપ્ત ન થયું હોય તે જીવને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ એ શ્રુતિમાં કહ્યુંછે માટે તપ્તમુદ્રા (ઉની ઉની છાપો) લેવી એ વાત શ્રુતિસિદ્ધ છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ એ વાતનું ખંડન કરયું કે "એ શ્રુતિમાં તો શરીરને તપાવવાનું કહ્યું છે પણ અ-ગ્નિથી તપાવવાનું કહ્યું નથી. એ શ્રુતિમાં તપ્તમુદ્રાનો વિધિ જોવામાં આવતો નથી. જેમ એ શ્રુતિનો તપ્તમુદ્રામાં વિનિયોગ કરનારી બીજી પણ કોઇ શ્રુતિ મળતી નથી અને પુરાણાદિકમાં તપ્તમુદ્રાનો નિષેધ કરેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. બૃહન્નારદપુ-રાણના ચૌદમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—જે માણસના શરીરમાં શંખ આદિ તપ્તમુદ્રાનાં ચિન્હ હોય તે માણસ નરક સંબંધી સધળી વેદનાઓને ભોગવે છે અને સાત જન્મમાં ચાંડાળ થાય છે. વાયુ પુરાણમાં કહ્યું છે કે—જો બ્રાહ્મણ મોહથી તપ્તમુદ્રા લિ-યે તો તે કર્મો કરવાને લાયક નહી રેહેતાં પાખંડી થાય છે. લિં-ગપુરાણમાં કહ્યું છે કે--જેના દેહમાં તપાવેલા શંખચક્રની ની-શાનીઓ જોવામાં આવે તેને સર્વ વૈદિક કર્મોથી બિહષ્કૃત થએલો તથા જીવતે મુવો સમજીને છોડી દેવો જોઇએ. આદિત્યપુરા

ણમાં કહ્યું છે કે–જેને વેદોમાં અને યજ્ઞોમાં અધિકાર ન હોય તે ણે શંખચક્રાદિકને તપાવીને તેઓની પોતાના બન્ને હાથમાં છાપ લેવી. અગ્નિપુરાણમાં કહ્યું છે કે–જે માણસ શંખચક્ર આદિથી બ્રાહ્મણના શરીરને બાળે તે માણસ સ્નાન, દાન અને જપ આદિ કરવાથી પણ પાપમુકત થતો નથી.” એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીના મુખથી તપ્તમુદ્રાના નિષેધનાં વચનો સાંભળી શ્રીનિવાસાચાર્યે વિધાયક વચનો પણ બે ચાર કહ્યાં. તે સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “આ વચનો સર્વ સંમત નથી અને દુર્બળ છે.” તે ઉપરથી શ્રીનિવાસાચાર્ય બોલ્યા કે “ત્યારે अतप्ततनूः એ શ્રુતિનો અર્થ કેવો કરવો.” શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે “એ શ્રુતિનો વિયોગના તાપ ઉપર અભિપ્રાય છે. જ્યારે ભગવાનના વિયોગનો ઊત્કટ તાપ થાય ત્યારે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમકે ગોપીઓને થઈ હતી. दुःसहप्रेष्टविरहतीव्रतापधुताशयाः એ શ્રીભાગવતના શ્લોકમાં એ પ્રમાણેજ કહ્યું છે. કૌડિન્યઋષિ આદિ ભકતોને પણ વિયોગના ઊત્કટ તાપથી ભગવત્પ્રાપ્તિ થઈ છે.” એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનેક પ્રમાણવચનો કહ્યાં પણ શ્રીનિવાસાચાર્યે અને જનાર્દનાચાર્યે પોતાનો આગ્રહ છોડયો નહી. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ શંકા કરી કે “તમો સઘળા પરમ વૈષ્ણવ થઈને કંઠમાં તુળસીની માળા કેમ રાખતા નથી.” શ્રીનિવાસાચાર્ય તથા જનાર્દનાચાર્ય બોલ્યા કે “અમારા સંપ્રદાયમાં અહર્નિશ માળાનું ધારણ થતું નથી. કેવળ ભગવાનની પૂજા કરવાના સમયમાં ધારણ કરવામાં આવે છે, કારણ કે (ભોજન કરતાં, મૈથુન કરતાં અને મળમૂત્ર આદિ કરતાં જે માણસ તુળસીનું ધારણ કરતો હોય તે માણસ વિષ્ણુનો દ્રોહી છે એમાં સંશય નથી.) એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.”

એવાં બે ચાર વચનો બોલીને તેઓ બંધ પડતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે "એ નિષેધનાં વચનો પ્રમાણ છે. પરંતુ. એ વચનોમાં કેવળ 'તુળસી' પદ છે તેથી તુળસીનાં પત્રોની માળા ભોજન આદિના સમયમાં ધરવી નહી એવો નિષેધ છે. કોઇ વચનોમાં 'તુળસીકાષ્ટ' પદ પણ છે તો પણ તેથી, મોટી અને લાંબી માળાનો નિષેધ થાય છે. કારણ કે વિધાયક વચનોમાં સર્વત્ર 'તુળસીકાષ્ટ' પદ છે. તુળસીનાં કાષ્ટની માળા ધરવાનાં વચનો અને નહી ધારણ કરવાની નિંદાનાં વચનો ઘણાં ઘણાં મળે છે માટે સામાન્ય શાસ્ત્રથી વિશેષ શાસ્ત્રને બળવાન્ સમજવું જોઇએ. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે–તુળસીની માળાને કંઠમાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે ધરવી જોઇએ. તુળસીની માળા બ્રહ્મરૂપ છે માટે તેને ધારણ કરવામાં પવિત્ર સ્થિતિની જરૂર નથી. નારદ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે—જે માણસ અપવિત્ર સ્થિતિમાં, અનાચાર સ્થિતિમાં અને સઘળા સમયોમાં પણ તુળસીની માળાનું ધારણ કરે તેને પરમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે મુનિઓમાં ઉત્તમ ! જે માણસ તુળસીના કાષ્ટની માળાને પેહેરીને સ્નાન કરે તેને પુષ્કરમાં અને પ્રયાગમાં સ્નાન કર્યાનું પુણ્ય થાય છે. જે બ્રાહ્મણ તુળસીનાં કાષ્ટની માળાને ધરીને ભોજન કરે તેને અન્નની પ્રત્યેક કણીએ વાજપેય યજ્ઞનું ફળ થાય છે. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—હે પાર્વતી ! જે માણસ તુળસીની માળા પેહેરીને ભોજન કરે તેને અન્નની પ્રત્યેક કણીએ વાજપેયનું શુભ ફળ થાય છે. હે સુંદરી ! ઝાઝું કેહેવાનું કશું પ્રયોજન નથી. તમે સાંભળો કે દિશાજંગલ જવા વગેરેના સમયમાં પણ કંઠમાળનો ત્યાગ કરવો નહી. જેઓ તુળસીની માળાને ધરતા નથી તે માણસોને મુઢ જાણવા. જે ક્ષણમાં તુળસીની માળા

ન હોય તે ક્ષણમાં અન્ન વિષ્ટા સમાન, જળ મુત્ર સમાન અને દુધ રૂધિર સમાન થાય છે એટલા માટે સર્વ સમયમાં કંઠમાળાનો ત્યાગ કરવોજ નહી. અરધા ક્ષણમાત્ર પણ તુળસીની માળાથી રહિત રેહેતો વિષ્ણુનો દ્રોહી થાય છે એમાં સંશય નથી." ઈત્યાદિક વચનોને અને વ્યવસ્થાને સાંભળી શ્રીનિવાસાચાર્ય અને જનાર્દનાચાર્ય લજ્જિત થઇને 'બન્ને પક્ષ પ્રમાણ છે' એમ કેહેવા લાગ્યા.

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીરંગજીના ધામમાં રામાનુંજ સંપ્રદાયવાળાઓને નિરૂત્તર કરી ત્યાંથી વેણા નદીની ઉપર 'ઉડપીકૃષ્ણાનગર' નામનું એક શેહેર છે ત્યાં આવ્યા. એ નગરમાં માધ્વમતને અનુસરનારા 'ગોવિંદાનંદતીર્થ'નો મિલાપ થયો અને તેની સાથે મતવિષયની ચર્ચા પણ થઈ. 'શેવ્યશેવકભાવ તો દ્વૈતમાંજ છે' એમ ગોવિંદાનંદતીર્થે ભાષણ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "તમારો મત એક દેશી છે, સર્વ સંમત નથી. તમો જગતના કર્તા પરમાત્માને કુંભારની પેઠે નિમિત્તકારણ માનો છો અને પ્રકૃતિને જુદું ઉપાદાનકારણ માનોછો એ વેદથી વિરૂદ્ધ છે. સર્વ વેદોનો, ઊપનિષદોનો અને વ્યાસસૂત્રાદિકનો તાત્પર્ય અદ્વૈત વિષે છે અને પરમાત્માજ જગતનું નિમિત કારણ છે તથા ઉપાદાનકારણ પણ તેજ છે' એ વિષે છે. ऐतदात्म्यमिदंसर्वं । तदात्मानंस्वयमकुरुत ઈત્યાદિ અનેક શ્રુતિઓ એ પ્રમાણેજ નિરૂપણ કરે છે." એ ઉપર ગોવિંદાનંદતીર્થે જીવના તથા બ્રહ્મના ભેદને જણાવનારી द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते એ શ્રુતિ સંભળાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "એ શ્રુતિ તો સૃષ્ટિકાળમાં જીવના તથા અંતર્યામીના પરસ્પર ભેદને

સિદ્ધ કરનારી છે પણ દ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરનારી નથી. एकोहंबहुस्यां। एकाकीनरमंत। सद्वैतमैच्छत्॥ ઇત્યાદિ અનેક શ્રુતિઓ સર્વત્ર સ્પષ્ટરીતે પ્રભુની ઇચ્છાને કારણરૂપ કહે છે માટે તમારો મત યથાર્થ નથી." એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ દ્વૈતમતનું ખંડન કરયું અને પોતાના શુદ્ધાદ્વૈતમતમાં અંશાંશિભાવથી તથા ધર્મધર્મિભાવથી જે વેદ પ્રતિપાદિત શેવ્યશેવકભાવ છે તે સિદ્ધ કરી દીધો કે જે સાંભળી ગોવિંદાનંદતીર્થ ચૂપ થઇ ગયા. શ્રી મહાપ્રભુજી એ રીતે માધ્વામતવાળાઓને નિરૂત્તર કરી ત્યાંથી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતા કરતા શ્રીબદરિકાશ્રમમાં પધાર્યા. ત્યાં શ્રીબદરીનારાયણનાં દર્શન કર્યાં, યથાવિધિ પૂજન કરયું અને ત્યાંના અર્ચક લોકોને બદરીનારાયણના શૃંગારનો વિધિ તથા રસોઈની ક્રિયા બતાવ્યાં. સાત દિવસસુધી ત્યાં રહી શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરી ત્યાંથી નીચે ઉતર્યા. નીચે ઉતરી પોતાની સાથેના શેવકોને કહ્યું કે "તમો સઘળા અહીં બેસો. હું શ્રીવ્યાસજીના આશ્રમમાં જઇ વ્યાસજીનાં દર્શન કરીને આવું છું." તેઓમાં એક બે વૈષ્ણવોએ સાથે આવવાનો આગ્રહ કરયો તોપણ શ્રીમહાપ્રભુજી કોઇને પણ સાથે નહી લેતાં એકલાજ ગહન વનમાં પ્રવેશ કરીને જ્યાં આશ્રમ હતો તે તરફ ચાલ્યા. શ્રી વ્યાસજી જ્ઞાનદૃષ્ટિથી 'પોતાની પાસે શ્રીવલ્લભાચાર્ય આવે છે' એમ જાણી પોતાના આશ્રમમાંથી ઉઠી સામા જઇને શ્રીમહાપ્રભુજીને મળ્યા. વ્યાસજીને આવતા જોઈ શ્રીમહાપ્રભુજીએ દૂર થીજ 'ज्ञानावतारश्रीवेदव्यासगुरुचरणेभ्योनमः' એમ બોલીને પ્રણામ કર્યા. વ્યાસજીએ પણ 'वागधीशश्रीवल्लभाचार्यचरणेभ्योनमः' એમ બોલી નમસ્કારપૂર્વક આલિંગન કરયું. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીને વાત્સલ્યભાવ સહિત મોટા હર્ષથી આગળ કરીને વેદવ્યાસ પો-

તાના આશ્રમમાં તેડી આવ્યા. પરસ્પર વાતો ચાલતાં વ્યાસજીએ કહ્યું કે "અમે વિષ્ણુસ્વામીનો અવતાર લઇને પ્રકાશિત કરેલો શુદ્ધાદ્વૈતમત હમણાં ગુપ્ત થઇ ગયો હતો તેને તમે માયાવાદનું ખંડન કરી બ્રહ્મવાદના સ્થાપન પૂર્વક પાછો પ્રકાશિત કરયો તેથી અમે બહુ પ્રસન્ન થયા છીએ." શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "આપ કે જે ગુરૂછો તેમનું કાર્ય કરવાનો શિષ્યને અધિકારજ છે તેથી મેં કરયું છે." વ્યાસજી બોલ્યા કે "તમે પોતાના સ્વરૂપને ગુપ્ત રાખ્યું છે અને મેં પણ આપના અવતારનું પુરાણાદિકમાં સ્ફુટ વર્ણન નહી કરતાં તે વિષે ગુપ્ત રીતેજ લખ્યું છે." શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે "આપ જ્ઞાનાવતાર છો તેથી આપનાથી કશું છાનું નથી. મેં શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધના પૂર્વાર્દ્ધમાં વત્સાહરણના ત્રણ અધ્યાયને ક્ષેપક માન્યા છે તે એ પ્રમાણેજ છે કે કેમ!" વ્યાસજી બોલ્યા કે "હા, એજ પ્રમાણે છે. એ ત્રણ અધ્યાય ક્ષેપક છે. સમાધિ ભાષારૂપ શ્રીભાગવતમાં પૂર્ણાવતારની લીલાનું વર્ણન કરયું છે અને તે પૂર્ણાવતાર સારસ્વતકલ્પમાં થયો હતો ત્યારે વત્સાહરણની લીલા થઈ ન હતી. भवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् એ દ્વિતીય સ્કંધના શ્લોક પ્રમાણે બ્રહ્માને મોહ ન થવાનું વરદાન થયું હતું માટે સારસ્વતકલ્પના બ્રહ્માને મોહ થવાનો સંભવજ ન હતો. વત્સાહરણની લીલા બીજા કલ્પની છે તો પણ એક આધુનિક મૈથિલ બ્રાહ્મણે ત્રણ અધ્યાય કરીને શ્રીભાગવતમાં નાખી દીધી છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછયું કે "શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધના પૂર્વાર્દ્ધમાં દોઢ શ્લોક ઓછો થાય છે તેનું કેમ કરવું." વ્યાસજીએ કહ્યું કે "લખનારાઓના પ્રમાદથી લુપ્ત થઈ ગએલ છે માટે સમાવેશ કરો. સાતમાં અધ્યાયમાં समेत्यचैकत्रकृताशिषो

मलाविचारयामामुरुपायमत्र એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી अहोबतात्यद्भुतमेषरक्षसाबालोनिर्वृत्तिगमितोभ्यगातपुनः એ લખવું. અગીયારમાં અધ્યાયમાં देवाश्चपरिसंतुष्टाबभूवुः पुष्पवार्षिणः એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી तौवत्सपालकौभूत्वा सर्वलोकैकपालकौ એ લખવું. તેમજ સડતાલીશમાં અધ્યાયમાં आत्मत्वाद्भक्तवश्यत्वात्सत्यवाक्त्वात्स्वभावतः એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી यथाभूतानिभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही એ લખવું." એ પ્રમાણે દોઢ શ્લોક વ્યાસજીએ બતાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીભાગવતમાં તેને દાખલ કરયો. વળી વેદવ્યાસજીએ કહ્યું કે " તમે શ્રીભાગવત ઉપર સુબોધિની ટીકા કરીછે તેમાંથી દશમ સ્કંધના પૂર્વાર્દ્ધના એક અધ્યાયની ટીકા અમને સંભળાવો." એ પ્રમાણે વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી યુગલગીતનો અધ્યાય સંભળાવવા લાગ્યા. તેમાં वामबाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुम् એ એક શ્લોકની વ્યાખ્યા પુરી ન થઈ તેટલામાંજ શ્રીવ્યાસજી દેહાનુસંધાન ભૂલીને ભકિત રસમાં નિમગ્ન થવા લાગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કરયો કે " આ જ્ઞાનવતાર છે, તેથી હજી એમને ભકિતમાં તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નથી. પાત્ર જોઈને દાન દેવું યોગ્ય છે." એવા વિચારથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ વ્યાખ્યા બંધ કરતાં શ્રીવ્યાસજી બોલ્યા કે " અમને જ્ઞાનોત્તર ભકિતના સ્વરૂપનો બોધ આજ પ્રાપ્ત થયો. શ્રીભાગવત ઉપર ટીકાઓ ઘણી થઈ છે પણ તેના અંતરંગ અર્થનો અને ભાવનો આપેજ પ્રકાશ કરયો છે તેથી હવે શ્રીભાગવતનું સાર્થકપણું થયું."

શ્રીમહાપ્રભુજી એ પ્રમાણે શ્રીવ્યાસજીની સાથે વાતચીત કરી તેમને અભિવંદન કરી ત્યાંથી પોતાના શેવકોની પાસે આ

વ્યા. ઘણો વિલંબ થયાથી આતુર થએલા સર્વે શેવકો દર્શન કરીને પરમ હર્ષ પામ્યા. પછી શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વને સાથે લઇ પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતા કરતા મુમુક્ષુઓની ગતિરૂપ શ્રીદ્વારકાપુરીમાં પધાર્યા.

પ્રથમ શંખોદ્ધાર અને ગોમતી તીર્થમાં યથાવિધિ સ્નાન તથા શ્રાદ્ધાદિક કરી ત્રણ દિવસ બીરાજીને ગોમતીના સંગમ ઊપર શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરી. પછી ત્રણ દિવસ સુધી શંખોદ્ધાર તીર્થ ઊપર બીરાજીને એક પારાયણ કરી. ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને કહ્યું કે "વજ્રનાભે સ્થાપેલા અહીંના ઠાકોરજી શ્રીદ્વારકાધીશ બોડાણા નામના ભકત ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીડાકોરમાં જઈ બીરાજ્યા છે એ આપના જાણવામાં છે, ત્યારથી અહીંનું મંદિર ખાલી છે તેથી તીર્થનું માહાત્મ્યપણ ઘટી ગયું છે, યાત્રાળુ લોકો ઘણા આવતા નથી અને સઘળા અમ લોકોની આજીવિકા પણ નષ્ટ થઇ છે માટે આપ અહીંના મંદિરમાં કોઈ સ્વરૂપ બીરાજમાન કરો તો સઘળી વાત યથાસ્થિત થાય." એ વાત સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઊત્તર દીધો કે "વાત તો ઠીક છે. શ્રીદ્વારકાધીશની જેવી ઈચ્છા હશે તેવું કાલ કહીશું." પછી રાતે શ્રીમહાપ્રભુજી એ વાતનો વિચાર કરવા લાગ્યા તે સમયે શ્રીદ્વારકાધીશજીએ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઈને આજ્ઞા કરી કે "શ્રીરૂકમીણીજીએ શેવેલી અમારી મૂર્ત્તિ અહીં રૂકમીણી વનમાં ધરતીમાં બીરાજે છે અને એ મૂર્ત્તિની પાસે એક શંખ, એક કિરીટ, એક માણક અને એક કટાર એ ચાર તે સમયના દિવ્ય પદાર્થો છે, તમે એ મુર્ત્તિને પ્રગટ કરો." એ આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રાતઃકાળમાં આવેલા સર્વે બ્રાહ્મણોને, ત્યાં મોકલી સઘળા પદાર્થોસહિત તે મુ

ર્ત્તિને ત્યાં મગાવી લઇ તેનું મંદિરમાં સ્થાપન કરયું અને સ્વરૂપને ઘટે તેવી શેવા પુજાનો પ્રબંધ બાંધી ત્યાંના બ્રાહ્મણોને અધિકાર પ્રમાણે શેવામાં નિયુક્ત કર્યા એ શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્થાપેલી મૂર્ત્તિ ઔરંગજેબ પાદશાહના સમયમાં પ્રાચીન મંદિરમાંથી ઉઠાને શંખોદ્ધાર તીર્થ ઊપર બેટ નામનું ગામ છે ત્યાં જઇ નવીન મંદીરમાં બીરાજેલ છે તે આજ દિવસ સુધી ત્યાંજ બીરાજમાન છે. આ વિષયમાં કોઇને શંકા થશે કે "શ્રીરૂક્મિણીજીએ સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણની શેવા છોડીને મૂર્ત્તિનું પૂજન શેવન શા માટે કરયું હતું?" એનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે "શ્રીરૂકિમણીજીને દુર્વાસાઋષિના શાપથી બાર વર્ષસુધી શ્રીકૃષ્ણથી દુર રેહેવું પડયું હતું. એ વિયોગ દશામાં શ્રીરૂકિમણીજીએ એ મૂર્ત્તિનું પૂજન શેવન કરયું હતું અને જ્યારે બાર વર્ષ પછી પાછો શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત સંયોગ થયો ત્યારે શ્રીરૂકમીણીજીએ એ મૂર્ત્તિને વનમાં ધરતીમાં પધરાવી દીધી હતી. આ કથા શ્રીદ્વારકામાહાત્મ્યમાં સ્ફુટ છે."

પછી શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીદ્વારકાથી સિદ્ધેશ્વર નામના ગામમાં પધાર્યા ત્યાં રામાનંદ અને શંકરમિશ્ર નામના બે બ્રાહ્મણો કે જેઓ પરસ્પર ભાઇઓ થતા તેઓ શરણે આવીને શેવક થતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શંકરમિશ્રનું નામ ફેરવીને 'પ્રભુદાસ' નામ વિખ્યાત કરયું. આ સમયે એ બન્ને જણાએ 'બ્રાહ્મણનું તો દાસ નામ ન જોઇએ' એવી શંકા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સમાધાન કરયું કે "વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં તો બ્રાહ્મણ આદિ સર્વ વર્ણોને ભગવન્નામની પછવાડે દાસ નામ અવશ્ય જોઈએ. જુવો શ્રીભાગવતમાં શુકદેવજીએ યુધિષ્ઠિર રાજાનું हरिदासस्यराजर्षेः એ શ્લોકમાં હરિદાસ નામ કહેલું છે તેમજ हरिदासोऽजौकसाम એ

શ્લોકમાં ઉદ્ધવજીને પણ હરિદાસ કહેલ છે. વળી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે શેવકવૃત્તિથી ભગવાન તુરત પ્રસન્ન થાય છે. બીજા પુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે 'પોતાના દાસપણારૂપ અને ભગવાનના સ્વામીપણારૂપ સ્વભાવનું સર્વદા સ્મરણ કર્યા કરવું, સઘળા જીવો પોતાથી પરમાત્માના દાસરૂપજ છે.' ઇતિહાસસમુચ્ચય નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે હજારો જન્માંતરમાં હું શ્રીકૃષ્ણનો દાસ છું એવી જેની મતિ હોય તે માણસ સર્વ લોકોનો ઉદ્ધાર કરે છે. આ પ્રમાણોથી દાસપણું એ, જીવનો મુખ્ય આત્મીય ધર્મ છે. ભક્તિદાસ ભાવનામાંજ ફલિત થાય છે. બીજાં નિષિદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ કરી વિહિત કર્મો કરવામાં બ્રહ્મણપણાનું અભિમાન રાખવું પણ શેવામાં તે અભિમાન રાખવું નહી. જે શર્મ અને વર્મ આદિ સંજ્ઞાઓ છે તેઓ તો વર્ણ વિભાગને લઈને સંકલ્પાદિકના પ્રયોગમાં નામને પછવાડે મુકવાની છે."

ત્યાંથી શ્રીમહાપ્રભુજી સ્થાનેશ્વરમાં પધાર્યા ત્યાં રાણા વ્યાસ અને ગોવિંદદૂબે આદિ ઘણા જણા શરણે આવીને શેવક થયા. ત્યાં નારાયણ વ્યાસ, વત્સાભટ્ટ અને ત્રિદંડી સન્યાસી અચ્યુતાશ્રમ વગેરે લોકોની વિનતિ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ થોડા દીવસ સુધી બીરાજી શ્રીસુબોધિનીનું ફળ પ્રકરણ અથવા બીજું પ્રકરણ સંભળાવ્યું. એ પ્રસંગમાં કોઇએ "વૈષ્ણવોએ પંચાયતન પૂજન કરવું કે નહી" એવી શંકા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "પંચાયતનની પૂજા સ્માર્ત્ત લોકોને વિહિતછે. વૈષ્ણવી દીક્ષાવાળા વૈષ્ણવોએ તો પંચાયતનનું પૂજન સર્વથા કરવું નહી. કારણ કે પંચાયતનમાં એક વિષ્ણુ ભગવાનજ મોક્ષ દેવાવાળા છે તેથી તેજ કેવળ પૂજવા યોગ્ય છે. શિવજી તો તમોગુણને આધીન છે અને વળી પંચાયતન ભેળું

શિવનું પૂજન થયાથી પૂજાના સઘળા પદાર્થો શિવનિર્માલ્ય થઇ જાય છે. શિવજીના વ્રતો પણ શાપિત છે. આ વિષયમાં શ્રી-ભાગવતના ચતુર્થસ્કંધમાં भवव्रतधरायेचयेचतान्समनुव्रता : ॥ पाखंडिनस्तेभवंतुसच्छास्त्रपरिपंथिन : ॥ (જેઓ શિવનાં વ્રતો કરે અને જેઓ તેઓને અનુસરે તેઓ પાખંડી થજો અને ઉત્તમ શાસ્ત્રોથી વિમુખ થજો) એવો ભૃગુઋષિએ શાપ દિધાનું વચન પ્રમાણ છે. ત્યાંથી શિવજીનાં દર્શન કરવાંનું અને જળધારા કરવાનુંજ મહાત્મ્ય રહ્યું છે. સૂર્યની પુજા કરવાનું પણ પ્રયોજન નથી. કારણ કે સૂર્યની ગતિ કાળને આધિન હોવાથી સૂર્યભયસંયુકત છે. સૂર્યને નમસ્કાર કરવાનો એક શ્લોક છે તેમાં કહ્યું છે કે સૂર્યને અરધા નિમેષમાં બે હજાર ને બસો યોજન ચાલવું પડે છે. પ્રભુએ પણ કહ્યું છે કે વાયુ મારા ભયથી વાયછે અને સૂર્ય મારા ભયથીજ તપે છે. પંચાયતમાં જે દેવી છે તે ભગવાનની માયા છે, ભગવાનને આધિનછે અને મોક્ષમાં પ્રતિબંધ કરનારછે માટે તેનું પણ વૈષ્ણવોએ પૂજન કરવું નહી. માર્કંડેયપુરાણમાં કહ્યું છે કે એ ભગવતી મહામાયાદેવી જ્ઞાનીઓનાં ચિત્તોને પણ બળાત્કારથી મોહમાં નાખે છે. શ્રીગીતાજીમાં પ્રભુએ પણ કહ્યું છે કે એ ગુણમયદૈવીમાયા તરી શકાય એવી નથી પણ જેઓ મનેજ શરણાગત થાય છે તેઓ એ માયાને તરે છે. પંચાયતમાં જે ગણેશ છે તેને તો પાર્વતીજીએ પોતાના દેહના મેલમાંથી ઉત્પન્ન કરેલ છે અને પાર્વતીજી પોતે મૃત્યુરૂપ છે માટે ગણેશનું પૂજન પણ વૈષ્ણવોએ કરવું નહી. ગીતાજીમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે મૃત્યુ પણ મારા ભયથીજ ગતિ કરે છે. તો એવી રીતે પ્રભુને આધિન મૃત્યુરૂપ જે પાર્વતી તેના અંગના મેલરૂપ ગણેશનું પુજન કરવાની વૈષ્ણવોને શી જ

રૂર હોય. આ પ્રમાણે પંચાયતના દેવનાઓની વ્યવસ્થા છે માટે.જે પોતેજ ભયયુકત હોય તે બીજાઓને જન્મમરણરૂપ સંસારના ભયથી નજ છોડાવી શકે. શ્રીકૃષ્ણ કે જે પોતે નિર્ભય છે તેમના ભજન સેવનથીજ જન્મ મરણરૂપ સંસારનો ભય મટે છે અને એમના પૂજનમાં બીજા સર્વ દેવતાઓનું પુજન પણ થઈ જાય છે. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે 'જે પોતે નિર્ભય હોય અને બીજા ભયાતુર લોકોનું સઘળી રીતે રક્ષણ કરી શકે એવો હોય તેનેજ ધણી ધારવો જોઈએ. હે રાજા! એટલા માટે સર્વાત્મા પાપોને હરનાર અને સર્વના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાંજ સર્વદા સ્મરણ, કીર્ત્તન, ધ્યાન અને પુજન કરવાં જોઈએ. જેમ ઝાડના મૂળમાં પાણી રેડવાથી ઝાડનાં થડ, શાખાઓ અને ઉપશાખાઓ તૃપ્ત થાય છે અને જેમ પ્રાણને અન્ન આપવાથી સઘળી ઈંદ્રિઓ તૃપ્ત થાય છે તેમ એક ભગવાનનું પુજન કરવાથી સર્વનું પુજન થાય છે.' આવાં અનેક પ્રમાણોના સમૂહો શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણ આદિ સર્વ ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. [1]આ સ્થળમાં પ્રસંગને લીધે એક સભયનિર્ભય વિષે આધુનિક અકબરશાહ પાદશાહના વખતની વાત કહીએ છીએ. કોઈ સ્થળમાં દશ પાંચ જણા વાતો કરતા હતા તેઓમાં એક પોતાના ઉપાસ્ય દેવનો ઉત્કર્ષ કહેતાં બીજાએ તેનું ખંડન કરીને પોતાના ઉપાસ્ય દેવનો ઉત્કર્ષ કહ્યો. ત્યાં ઘણા લોક એકઠા થઈ જવાથી પરસ્પર વાદવિવાદમાં મારપીટની લડાઇ ચાલવા લાગી. આમ થવાથી રાજકીય સીપાઈ લોકો સર્વને પકડીને પોલીસમાં લાવતાં પોલીસ

---

૧ આ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહેલી સમજવી નહી. કારણ કે સંવત ૧૫૪૪થી સંવત ૧૫૭૩ સુધી દિલ્લીની ગાદી ઉપર સીકંદરલોદીજ હતો અને અકબર તો તે પછી ૩૯ વર્ષે ગાદીએ બેઠો હતો.

વાળા અમલદારે વિચાર કરયો કે 'આ મતનો ઝઘડો છે તો કોને સાચા કરીએ અને કોને જૂઠા ઠરાવીને સજા કરીએ.' આવા વિચારથી તેણે એ સર્વે લોકોને પાદશાહની પાસે દરબારમાં મોકલી દેતાં અકબર પાદશાહે સઘળી હકીકત જાણી લઇને સર્વે લોકોને કહ્યું કે 'તમોએ ભારે જુલમ કરયો છે તેથી તમો સજાને લાયક છો. ખેર, તમારા સર્વના ઝઘડાને અમો મટાડી દેશું. તમો સઘળા પોતપોતાના દેવનાં યથાસ્થિત ચિત્રો બનાવીને લઇ આવો.' આવો હુકમ સાંભળીને કજીઆવાળાઓ તથા બીજા પણ ઘણા લોકો પોતપોતાના ઇષ્ટદેવતાઓનાં ચિત્ર બનાવીને લઈ ગયા. એઓમાં વિષ્ણુ, શિવ, શકિત અને ગણપતિ આદિ સર્વે દેવતાઓનાં ચિત્રો આવ્યાં. સર્વદેવતાઓની પાસે શંખ, ચક્ર, ધનુષ, બાણ, ખડ્ગ અને ત્રિસૂળ આદિ શસ્ત્રો જોઇને અકબરશાહે સર્વને પુછયું કે 'તમારા સર્વે દેવતાઓએ શસ્ત્રો કેમ ધર્યાં છે.' લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે 'દૈત્યોને મારવા વાસ્તે તથા પોતાના ભકતોની રક્ષા કરવાને વાસ્તે ધર્યાંછે.' એ સાંભળી પાદશાહે કહ્યું કે 'ઠીકછે. પરંતુ જેને કોઇનો ભય હોય તથા જે પોતાથી બીજાને બળવાન સમજતો હોય તેજ શસ્ત્ર રાખેછે. જે પોતે નિર્ભય હોય તેને શસ્ત્રો રાખવાનું કાંઈ કામ નથી, એટલા માટે સર્વે દેવતાઓ સભય છે. આ સઘળા દેવતાઓમાં નિર્ભય તો આ એક વેણુનાદ કરતા યુગલ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણજી છે માટે એનેજ પરમતત્વ માનો અને બીજા સર્વને એમની વિભૂતિરૂપ સમજો. અમે પણ એક એનેજ જાણીએ છીએ.' પાદશાહનાં વચન સાંભળી એ લોકોમાં જેઓ નિરાકાર વાદી હતા તેઓ બોલ્યા કે અમારૂં બ્રહ્મ નિરાકાર છે તેથી તેનું ચિત્ર થઇ શકતું નથી. પાદશાહે પુછ્યું કે તમારા વેદમાં अहं

બ્રહ્માસ્મિ એમ કોણ કેહે છે. એ લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે એજ બ્રહ્મ છે. એ સાંભળી પાદશાહ બોલ્યા કે ' જ્યારે એ બ્રહ્મ બોલેછે દેખે છે અને સાંભળે છે ત્યારે તે કોઇ પ્રકારથી નિરાકાર ઠરી શકતું નથી માટે તમે પણ જૂઠા છો અને તમારો મત પણ જૂઠો છે. જો એ નિરાકાર છે તો તમે સાકાર કયાંથી પેદા થયા અને દુનિઆમાં સર્વે આકારો કયાંથી થયા.' આ પ્રમાણે સર્વને નિરૂત્તર કરીને પાદશાહે હુકમ કરયો કે ' જાઓ. હવે પછી કોઇના દેવને દૂષણ નહી દેતાં પોતપોતાના ઉપાસ્ય દેવનું ભજન કરજો.' [1]આ ઘોર અનર્થના હેતુ કળિકાળમાં સર્વે લોકો સંસ્કારદુષ્ટ અને ક્રિયાદુષ્ટ થઈ જવાને લીધે મંત્રાધીન ક્રિયા અને ઉપાસના આદિ સર્વે માર્ગો નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા છે તેથી આ કાળમાં તરવાનો ઉપાય તો એક શ્રીકૃષ્ણનું ભજનજ છે. પદ્મ પુરાણમાંના શ્રીભાગવત માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે ' કોઇ યોગી, સિદ્ધ કે સત્કારને યોગ્યજ્ઞાની રહ્યો નથી. હમણાં કળિયુગરૂપ દાવાનળથી સઘળાં સાધનો ભસ્મ થઈ ગયાં છે. સર્વે ધર્મોથી રહિત અને મહાભયંકર કળિયુગ પ્રાપ્ત થતાં' જે માણસો શ્રીકૃષ્ણનું સર્વદા ભજન કરે છે તેઓ કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી.' એટલા માટે નિબંધગ્રંથના સર્વ નિર્ણયભક્તિ પ્રકરણમાં અમે કહ્યું છે કે ' હમણાં કળિયુગમાં તો સર્વે લોકો વિરૂદ્ધ આચારમાં લાગી રહ્યા છે, વેદાધ્યયન આદિ ક્રિયાઓથી રહિત થયા છે, જે આચારથી વિમુખ થયા છે, જે આચાર પાળે છે તે પણ વિધિરહિત પાળે છે, અવ્યવસ્થિત મનવાળા થઈ ગયા છે, ભૂલા પડયા છે, જીભના તથા ઉપસ્થનાજ સ્વાદમાં તત્પર થઇ રહ્યા છે, સંસ્કારોથી ભ્રષ્ટ થયા છે અને પોતાથીજ દુષ્ટ છે માટે તેઓ

[1] અહીંથી પાછાં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચન શરૂ થાય છે.

માં ધર્મ હોવાનો સંભવ ક્યાંથી હોય ? જો સત્પુરૂષો હોય તો ધર્મનો સંભવ થાય પણ કળિયુગમાં સત્પુરૂષોજ અત્યંત દુર્લભ છે. આમ થઇ ગયું છે તો પણ ધર્મના માર્ગમાં રહી શ્રીભાગવ-વતમાં કહ્યા પ્રમાણે જે માણસ સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરશે તે માણસ કોઇ રીતે પણ અવશ્ય તરી જશે.' એ કારણોને લીધેજ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે કેવળ નિર્મળ ભક્તિથીજં ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ભકિત શિવાય બીજી બધી ક્રિયાઓ ચાળાચુંથવા જેવી છે.' કળિયુગમાં ભગવાનની ભકિતજ પરમ પુરૂષાર્થ છે એવો વેદવ્યાસજીનો પણ સિદ્ધાંત છે. એ વિષયમાં સંપુર્ણ પ્રમાણો શ્રીભાગવતમાં તથા ગીતાજીમાં ભર્યાં છે માટે જેને જોવાં હોય તે પેટ ભરીને જોઇ લીઓ. માહાત્મ્ય જાણીને ભગવાનમાં અત્યંત દૃઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ રાખવો એ-જ ભકિતનું સ્વરૂપ છે અને મુકિત પણ એથીજ થાય છે, બીજા કાઈ ઉપાયથી થતી નથી."

શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીવ્રજધામથી પ્રયાગ આવતાં અથવા પ્રયાગથી શ્રીવ્રજધામ જતાં માર્ગમાં કન્નોજ ગામમાં ગયા ત્યાં એક પૌરાણિક કનોજીઓ બ્રાહ્મણપદ્મનભ પંડિત કે જેની કથા બહુ વિખ્યાત હતી તે, શ્રીમહાપ્રભુજીને પધાર્યા સાંભળી દર્શન કરવા આવ્યો અને એની સાથે શ્રીમહાપ્રભુજીને શાસ્ત્ર વિષયની ઘણી ઘણી વાતો થઈ. એ બ્રાહ્મણ પોતાનાં નેત્રમાં માં માંયિકમતરૂપી લીલા કાચનાં ચશમાં ચડાવીને પુરાણ વાંચતો હતો તથા અર્થ પણ માયિકમતના અનુસારથીજ કરતો હતો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેનાં એ ચશમાં ઉતારી નાખીને તેના નેત્રમાં ભકિતરૂપ સળીથી બ્રહ્મવાદરૂપી અંજન લગાવી નેત્રને સ્વચ્છ કરી દીધાં અને પછી તેના હૃદયમાં જ્ઞાન થવાની

પ્રેમલક્ષણા ભકિતનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું તેથી તેને શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનું અને ભગવત્સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું. પછી એ સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને શરણે આવીને શેવક થયાં ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાંતરૂપ પુષ્ટિભકિતનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને મજસેવાયાં એ ધાતુ ઊપરથી ભકિતપદના અર્થનો ઉપદેશ કર્યો તેથી એઓને ભગવત્શેવામાં અસાધારણ રૂચિ થઈ. રૂચી થયા પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેઓને નિબંધગ્રંથના ભકિત પ્રકરણના નીચે લખેલા શ્લોક સંભળાવ્યા.

पठेच्चनियमंकृत्वाश्रीभागवतमादरात् ॥
सर्वंसहेतपरुषंसर्वेषांकृष्णभावनात् ॥ १ ॥
वैराग्यंपरितोषंचसर्वथानपरित्यजेत् ॥
यतद्देहावसानेत्कृतार्थःस्यांनसंशयः ॥ २ ॥
इतिनिश्चित्यमनसाकृष्णंपरिचेतसदा ॥
सर्वापेक्षांपरित्यजदृढंकृत्वामनःस्थिरम् ॥ ३ ॥
अथवासर्वदाशास्त्रंश्रीभागवतमादरात् ॥
पठनीयंप्रयत्नेनसर्वहेतुविवार्जितम् ॥
वृत्यर्थंनैवपुंजीतप्राणैःकंठगतैरपि ॥
तदभावेयथैवस्यात्तथानिर्वाहमाचरेत् ॥ ५ ॥

(નિયમ રાખીને પ્રેમપૂર્વક શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. સર્વમાં શ્રીકૃષ્ણની ભાવના રાખી સર્વનાં કઠોર વચનોને સહન કરવાં. વૈરાગ્યને અને સંતોષને સર્વથા છોડવાં નહીં. હું આ દેહ પડી ગયા પછી અવશ્ય કૃતાર્થ થઈશ એવી રીતે મનમાં દૃઢ

નિશ્ચય રાખી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાને છોડી દઇ મનને સ્થિર અને દૃઢ કરીને સર્વદા શ્રીકૃષ્ણની શેવા કરવી. અથવા કોઇ પ્રકારની કામના નહી રાખતાં પ્રયત્નપૂર્વક પ્રેમથી શ્રીભાગવતનો જ સર્વદા પાઠ કરવો. પ્રાણ કંઠગત થતાં પણ આજીવિકાને વાસ્તે શ્રીભાગવતનો ઉપયોગ કરવો નહી. આજીવિકા ન ચાલતી હોય તો જેમ થાય તેમ નિર્વાહ ચલાવી લેવો પણ શ્રીભાગવત વાંચીને વૃત્તિ લેવી નહી.

આ સઘળા શ્લોક સાંભળી પદ્મનાભ પંડિતને મનમાં બહુ ગ્લાનિ થઇ. 'મેં તો શ્રીભાગવતની પણ કથા વાંચીને ધન ભેળું કરયું છે માટે ધન આદિ ઘરનું સઘળું મારે કામનું નથી એવો વિચાર કરીને સર્વસ્વ શ્રીમહાપ્રભુજીને ભેટ કરી દીધું, અને પોતે તથા પોતાની સ્ત્રી નિષ્કિંચન થઇ રહ્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ એના ધનઆદિ સર્વ પદાર્થોનો ભગવદર્થ વિનિયોગ કરયો. એ શેવક થયો ત્યારથી તેણે પોતાનું 'પદ્મનાભદાસ' એવું નામ વિખ્યાત કર્યું. પછી તેણે એક શંકા પુછી કે 'શ્રીકૃષ્ણાવતાર પ્રત્યેક કલ્પમાં થાય છે તો તે સઘળા અવતાર તુલ્ય છે કે તેઓમાં કાંઈ ન્યૂનાધિક ભાવ છે.' શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે " સઘળા અવતારોમાં કૃષ્ણાવતાર મુખ્ય છે અને પૂર્ણાવતાર છે એ વાત સર્વ સંમત છે પરંતુ પરમાવધિ રસાત્મક પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમનું પ્રાગટ્ય તો સારસ્વત કલ્પમાંજ છે. બૃહધામનપુરાણમાં બ્રહ્માનો અને ભૃગુનો સંવાદ છે તેમાં વ્યાપિ વૈકુંઠના વર્ણન પુર્વક વેદની શ્રુતિઓને પ્રભુનું વરદાન થયાની નીચે પ્રમાણે કથા છે. પ્રાકૃત મહાપ્રલયમાં એક કેવળ ચિન્માત્ર અક્ષર બ્રહ્મની અંદર વેદની શ્રુતિઓએ પરબ્રહ્મની સ્તુતિ કરી ત્યારે 'વર માગો' એવી

પરોક્ષવાણી થતાં શ્રુતિઓએ માગ્યુ કે—नारायणादिरुपाणिज्ञाता न्यस्माभिरच्युत ॥ सगुणंब्रह्मसर्वेपुवस्तुबुद्धिर्नतेषुनः ॥१॥ ब्रह्मेतिपठ्य तेस्माभिर्यद्रूपंनिर्गुणंपरम् ॥ वाङ्मनोगाचरातीतंततोनज्ञायतेतुतत् ॥ २ ॥ आनंदमात्रमितिवैयद्वदंतिपुराविदः ॥ तद्रूपंदर्शयास्माकंयादिदेयोवरोहि नः ॥ ३ ॥ (હે અચ્યુત ! તમારાં નારાયણ આદિ જેટલાં રૂપો છે તેઓને અમો સગુણબ્રહ્મ જાણીએ છીએ. અમે વાસ્તવિક રીતે તેઓને બ્રહ્મ કરી માનતા નથી. જો અમને વરદાન દેવુ હોય તો અમો જે રૂપને નિર્ગુણ, પર, વાણીના તથા મનના વિષયથી અતીત અને તેને લીધે કોઈથી પણ નહી જણાએલું બ્રહ્મ કહીએ છીએ અને જે રૂપને પ્રાચીન વિદ્વાનો આનંદમાત્ર કહે છે તે રૂપ અમને દેખાડો.) આ પ્રમાણે વર માગતાં શ્રીકૃષ્ણે શ્રુતિઓને અક્ષરબ્રહ્મની અંદર વ્યાપી વૈકુંઠરૂપ ક્રીડાસ્થળમાં વેણુનાદ કરતું પોતાનું યુગલસ્વરૂપ દેખાડયું. તે સમયે શ્રુતિઓને કામભાવથી પોતાની સાથે રમણ કરવાની ઉત્કંઠા થઇ જોઇને ફરીવાર વરદાન આપ્યું કે—कल्पंसारस्वतंप्राप्यव्रजेगो प्योभविष्यथ ॥ पृथिव्यांभारतक्षेत्रेमाथुरेमममंडले ॥ वृंदावनेभविष्यामि प्रेयान्वोरासमंडले ॥ (જ્યારે સારસ્વતકલ્પ આવશે ત્યારે પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં અમારૂં મથુરાક્ષેત્ર છે ત્યાં વ્રજમાં તમો ગોપીઓ થશો અને તે સમયે હું પણ પ્રગટ થઈને વૃંદાવનમાં રાસમંડળની અંદર તમારા મનોરથોને પરિપુર્ણ કરીશ.) આ પ્રમાણે વરદાન આપ્યું હતું તેથી પુરૂષોત્તમ પુર્ણાવતાર તો સારસ્વત કલ્પમાંજ હતો, સમાધિભાષારૂપ શ્રીભાગવતના દશમ સ્કંધમાં કથા પણ સારસ્વતકલ્પનીજ છે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય સ્વરૂપ પણ એજ છે."

વળી પણ એ પદ્મનાભદાસે એક શંકા પુછી કે 'પુરૂષો-

ત્તમનું પ્રાગટય શ્રીનંદરાયજીને ત્યાં થયું હતું કે શ્રીવસુદેવજીને ત્યાં થયું હતું? શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે 'શ્રીભાગવતના લેખ પ્રમાણે બન્ને સ્થળમાં પ્રાગટય છે. आविवेक्षांशाभागेन मनआनकदुंदुभेः એ શ્લોક પ્રમાણે અનિરૂદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન અને સંકર્ષણ એ ત્રણ વ્યૂહ સહિત પુરૂષોત્તમનું પ્રાગટય શ્રીવસુદેવજીને ત્યાં થયું હતું અને પ્રથમ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ તથા બીજા ક્ષણમાં માયાનો પ્રાદુર્ભાવ એવી રીતે વાસુદેવ વ્યૂહ સહિત પુરૂષોત્તમનું પ્રાગટય શ્રીનંદરાયજીને ત્યાં થયું હતું. શ્રીનંદરાયજીને ઘેર પ્રગટેલા પ્રભુએ પ્રાકૃત બાળકરૂપે પાછા વસુદેવજીને દર્શન દીધાં તે પોતાના વ્યાપકપણાને લીધે દીધાં અને ત્રણ વ્યૂહવાળા પોતાના સ્વરૂપનો પોતાના બાળકરૂપમાં અંતર્ભાવ કરવો હતો એ પણ તેમાં પ્રયોજન હતું. ત્રણ વ્યૂહવાળા પોતાના સ્વરૂપનો પોતામાં અંતર્ભાવ કરીને પાછા વસુદેવજી ધારાવજમાં પધાર્યા હતા. શ્રુતિરૂપ ગોપીઓએ યુગલગીતમાં देवकीजठरभूरुडुराजः એ વાકયમાં શ્રીકૃષ્ણને દેવકીના ઉદરથી પ્રગટયા કહ્યા છે અને तवसुतःसतियदाधरबिंबे એ વાકયમાં યશોદાના પુત્ર કહ્યા છે તો તે બે વાત ઊપર કહ્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થાથીજ ઘટે છે. તેમ नंदस्त्वात्मजउत्पन्ने। तन्मातरौनिजसुतोघृणयास्नुवंत्यौ॥ ઈત્યાદિ શ્રીશુકદેવજીનાં વાકયો પણ બન્ને ઠેકાણે પ્રાગટય થયું હોય તોજ ઘટે છે. જો વસુદેવજીને ઘેરજ જનમ્યા એમ માનીએ તો નંદરાયજીને પોતાને ઘેર પુત્ર જનમ્યાની કેવળ ભ્રાંતિજ થઈ હતી એ માનવું જોઈએ તે યોગ્ય કહેવાય નહી. બન્ને ઠેકાણે પ્રગટ થવાનાં સંક્ષિપ્ત કારણો કહ્યાં. જો આથી વધારે જોવું હોય તો શ્રીસુબોધિની તથા નિબંધ આદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

વળી પણ એ પદ્મનાભદાસે એકાદશીના વ્રતવિષે પુછતાં

શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "દશમીના વેધવાળી એકાદશી સર્વથા ન કરવી એ તો તમે પંડિત હોવાથી જાણોજ છો. વેધ ચાર પ્રકારનો છે. દશમી જો ૪૫ ઘડી હોય તો સ્પર્શવેધ કહેવાય છે, જો ૫૦ ઘડી હોય તો સંગવેધ કહેવાય છે, જો ૫૫ ઘડી હોય તો શલ્યવેધ કહેવાય છે અને જો ૫૬ ઘડી હોય તો 'વેધ' નામનો વેધ કહેવાય છે. તેમાં એવી વ્યવસ્થા છે કે સત્યયુગમાં ચારે વેધનો ત્યાગ કરવો, ત્રેતાયુગમાં સંગ આદિ ત્રણવેધનો ત્યાગ કરવો, અને દ્વાપરમાં શલ્યવેધનો તથા વેધનો ત્યાગ કરવો અને કળિયુગમાં 'વેધ' નામના વેધનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે છે એટલા માટે કળિયુગમાં ૫૬ ઘડીનો વેધ માનવો જોઇએ. તે જો દશમી ૫૫ ઘડીથી ઉપર એક પળ પણ હોય તો એ વેધ થઈ ચુકયો એમ સમજવું. જો એકાદશી બે હોય તો બીજી કરવી અને એકાદશીનો ક્ષય હોય તો શુદ્ધ દ્વાદશીમાંજ વ્રત કરવું. જન્માષ્ટમી આદિ વ્રતોમાં જો સૂર્યોદયમાં સપ્તમી આવતી હોય તો વેધ માનવો પણ અરૂણોદયમાં સપ્તમી હોય તો તેનો બાધ આવતો નથી. સૂર્યોદય સમયે એક પળ પણ સપ્તમી હોય તો વેધ થાય છે, કારણ કે "સપ્તમીનો એક પળ માત્ર પણ વેધ હોય તો જેમ ગંગાજળનો કળશ મદિરાના એક છાંટાના સ્પર્શથી પણ અગ્રાહ્ય થાય છે તેમ એ સપ્તમીના સ્પર્શવાળી અષ્ટમી અગ્રાહ્ય થાય છે," એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. જો બે અષ્ટમી હોય તો પેહેલી અષ્ટમી શુદ્ધાધિકા છે માટે તે વેધ રહિત ભગવદ્વ્રતનો ત્યાગ કરવો નહી. બીજીને મળતિથિરૂપ સમજવી કારણ કે "સાઠ ઘડીવાળી તિથિનો થોડોક ઉપરાંતનો જે ભાગ બીજે દિવસે આવે છે તે ભાગ કર્મ કરવામાં અયોગ્ય છે અને તિથિના મળરૂપ છે એમ સમજવું પણ એકાદશી શિવાય" એવું શાસ્ત્રનું

વચન છે. જો અષ્ટમીનો ક્ષય હોય તો તે સપ્તમીના વેધવાળી અને ન્યૂન તિથિ છે માટે નવમીને દિવસેજ વ્રત કરવું. (ઉત્સવ અને વ્રતાદિકનો સવિસ્તર નિર્ણય ઉત્સવવ્રતાન આદિ ગ્રંથો છે તે જોઇ લેવો.)

એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પધારવા લાગતાં વિયોગથી મનમાં બહુજ ખેદ પામતા પદ્મનાભદાસે ભગવત્સ્વરૂપની શેવાને વાસ્તે વિજ્ઞપ્તિ કરી ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને શ્રીમથુરાનાથજીનું સ્વરૂપ શેવા કરવાને વાસ્તે આપ્યું, શેવાની પ્રનાલિકા બતાવી અને સ્વમાર્ગીય ગ્રંથો પણ આપ્યા.

પછી શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાંથી પધારી ગયા ત્યારથી પદ્મનાભદાસ તથા તેની સ્ત્રી એ બન્ને જણાએ સ્નેહપુર્વક તનમનથી શ્રીઠાકોરજીની શેવા કરવા માંડી. એક દિવસે પદ્મનાભદાસને તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે "આપણે તો નિષ્કિંચન થઈ ગયાં. દેહના નિર્વાહને વાસ્તે અથવા પ્રભુની શેવાને વાસ્તે ધનાદિક તો અવશ્ય જોઇએ એટલા માટે તમે પુરોહિતવૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને યજમાનો પાસેથી ધનાદિક લઇ આવો તોજ કામ ચાલે." સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને પદ્મનાભદાસે ઉત્તર આપ્યો કે "હું ભિક્ષાવૃત્તિ તો નહી કરૂં. કારણ કે એમ કરવાથી મૂર્ખલોકો આ માર્ગપર દૂષણ મુકશે કે 'જુવો પદ્મનાભ એવા સંપ્રદાયમાં ગયા કે જેથી વ્યાસાશન મુકીને ભીખ માગવી પડી.' બ્રાહ્મણની ઉત્તમવૃત્તી તો આહલો કરી આવવાની છે માટે તેથી દેહનો નિર્વાહ કરીશુ."- એમ કહીને તેણે સ્ત્રીને નીચે લખેલા ચાર શ્લોક સંભળાવ્યા.

वसनाशनयोर्जहीहिचिंतामनुरागंसततंविधेहिकृष्णे
अयिपश्यसिकिन्नयाज्ञसेनीमनयोरक्षयताभितःप्रयाताम् ॥ १ ॥

भोजनाच्छादनोचिंतांवृथाकुर्वंतिवैष्णवाः ॥
योसौविश्वंभरोदेवःसाकिंभक्तानुपेक्षत ॥ २ ॥
चीराणिकिंपथिनसंतिदिशंतिभिक्षांनैवांघ्रिपाः प्ररभृ-
तःसरितोप्यशुष्यन् ॥
रुद्धागुहाःकिमजितोवतिनोपसन्नान्कस्माद्भजंतिक-
वयोधनदुर्मदांधान् ॥ ३ ॥
नहिसाधनसंपत्त्याहरिस्तुष्यतिकर्हिचित् ॥
भक्तानांदैन्यमेकंहिहारितोषणकारणम् ॥ ४ ॥

અર્થ—વસ્ત્રની અને અન્નની ચિંતા છોડી દે. નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ કરય. શ્રીકૃષ્ણમાંજ પ્રેમ રાખ્યાથી દ્રૌપદીને વસ્ત્રો પણ અખુટ થઇ પડયાં હતાં અને અન્ન પણ અખુટ થઈ પડયું હતું એ તારા જાણવામાં નથી ? ॥ ૧ ॥ વૈષ્ણવો અન્નની અને વસ્ત્રની ચિંતા વૃથાજ કરેછે, કારણકે જે પ્રભુ વિશ્વંભર કેહેવાયછે તે પોતાના ભકતોની ઊપેક્ષા કેમ કરશે. ॥૨॥ શું માર્ગમાં ફાટલ વસ્ત્રો નથી હોતાં ? પરનું પોષણ કરનારાં વૃક્ષોભિક્ષા નથી આપતાં? નદીઓ સુકાઇ ગઈ છે? ગુફાઓ રોકાઇ ગઇ છે? અને પ્રભુશરણાગતોનું રક્ષણ નથી કરતા ? કે જેથી વસ્ત્રની, અન્નની, જળની, ઘરની અને શરીરના રક્ષણની આપણે ચિંતા કરીએ. અન્નવસ્ત્રાદિકતો સેહેજ મળે એમ છે તે છતાં વિદ્વાન લોકો, ધનના દુષ્ટ મદથી આંધળા થએલા લોકોની ખુશામત શા માટે કરેછે. ॥ ૩ ॥ પ્રભુ સાધનોની સંપત્તિથી કદી પ્રસન્ન થતા નથી, કારણકે ભકતોની એક દીનતાજ પ્રભુને પ્રસન્ન થવાના કારણરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

પદ્મનાભદાસે એ પ્રકારના ઉપદેશથી સ્ત્રીના મનમાં દૃ ઢ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કર્યું અને પછી બન્ને જણાં શુદ્ધ સ્નેહભાવથી પોતાના શ્રીઠાકોરજીની શેવા કરવા લાગ્યાં. એઓ જ્યારે પરસ્પર ભગવદ્વાર્ત્તા કરતાં હતાં ત્યારે એઓને દેહનું અનુસંધાન પણ રેહેતું નહતું. થોડાજ કાળમાં માનસી શેવારૂપ પ્રેમલક્ષણાભકિત સિધ્ધ થતાં એઓ કેટલાક દિવસ પછી પાછાં અડેલ ગામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને શેવામાં તત્પર થયાં હતાં. પદ્મનાભદાસની અને તેની સ્ત્રીની વાર્ત્તા બહુજ અનિર્વચનીય અને અલૌકિક છે. સઘળા શેવકોમાં એઓ અત્યંત કૃપાપાત્ર થયાં હતાં.

શ્રીમહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતાં કરતાં જ્યારે કાશીમાં પધાર્યા ત્યારે તેમણે પેહેલે દિવસે મણિકર્ણિકામાં યથાવિધિ સ્નાન તથા શ્રાદ્ધ કરી શ્રીવિશ્વનાથનાં તથા શ્રીબિંદુમાધવનાં દર્શન કર્યાં. બીજે દિવસે પંચગંગા નામના તીર્થમાં સ્નાન કરીને, ત્યાં બીરાજ્યાં તે સમયે સાથેના શેવક લોકોએ એક ધ્વજા ખડી કરીને સર્વને સંભળાવવાને વાસ્તે ઉંચા શબ્દથી પ્રસિદ્ધ કર્યું કે "શ્રીવિષ્ણુસ્વામીના મતને અનુસરનારા, વૈષ્ણવસંપ્રદાયોના આચાર્યોમાં શિરોમણિ શ્રીવલ્લભાચાર્ય અહીં આવીને બીરાજ્યાછે. એમણે વિજયનગરમાં કૃષ્ણદેવરાજાને ત્યાં સર્વે વાદીઓને જીતી માયાવાદનું ખંડન તથા બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને શુદ્ધાદ્વૈતમતનો પ્રકાશ કર્યોછે. આ કાશીમાં જો કોઈને એ વિષે વાદ કરવાની અભિલાષા હોય તો તેઓએ ખુશીથી આવવું." એ ઉપરાંત એવાજ અભિપ્રાયનો એક પત્ર પણ શ્રીવિશ્વનાથજીના મંદિરના દ્વાર ઉપર ચોડી દીધો. એ પત્ર જોઈને તથા ઉદ્‌ઘોષ સાંભળીને કાશીના સર્વે પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ અને મહાત્મા સાધુ

લોકો શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવ્યા. એઓમાં દિનકરભટ, લક્ષ્મણભટ, નિત્યાનંદમહાશય, ચંદ્રશેખર અને નીલકંઠ એઓ મુખ્ય હતા. એઓએ પ્રથમ શિષ્ટાચારની રીતિથી નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે "આપનું અલૌકિક સામર્થ્યછે. આપ સાક્ષાત ઇશ્વરનો અવતારછો. કાશીસ્થ પંડિતોએ તો આપની બાલ્યાવસ્થામાંજ આપના પાંડિત્યનો અનુભવ કરયો છે. વળી આપે દક્ષીણ દેશમાં રાજાને ત્યાં બ્રહ્મસભાને જીતીને વિજયપત્ર મેળવ્યું છે તે પણ અમે સાંભળ્યું છે માટે અમારે વાદ કરવાની ઇચ્છા નથી પરંતુ આપે જે શુદ્ધાદ્વૈતમતનો પ્રકાશ કરયો છે તે મત સાંભળવાની અમો ઇચ્છા કરીએ છીએ." વિદ્વાનોનાં એ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વનો યોગ્ય સતત્કાર કરી તથા યોગ્ય સંભાષણ કરી સર્વેને વેદસંમત શુદ્ધાદ્વૈતમત ઉપપાદનપૂર્વક સંભળાવ્યો. એ સાંભળી પ્રસન્ન થઈને સર્વ કહેવા લાગ્યા કે "આપે શુદ્ધ બ્રહ્મભાવમાં સર્વવેદ પ્રતિપાદિત શેવ્યશેવકભાવનો પ્રકાશ કરયો એ વિલક્ષણતા કરીછે, હવે આ ધ્વજા સમેટી લઇને આશ્રમમાં પધારો." એટલામાં એકદંડી ઉપેંદ્રાશ્રમ તથા પ્રકાશાનંદ સરસ્વતી એ બે સન્યાસીઓ કે જેઓ માયાવાદી, મઠનો હઠ રાખનારા અને પંડિતપણાનું અભિમાન ધરાવનારા હતા તેઓએ વાદચર્ચાનો આરંભ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વની સમક્ષ ચાર ઘડી સુધી વાદ કરીને એઓને પરાસ્ત કર્યા. (કલ્લોલ નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે એ વાદ સત્યાવીશ દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો.) પછી એઓમાંનો એક સન્યાસી ક્રોધમુદ્રાથી ભકિતમાર્ગ ઉપર આક્ષેપ કરીને વિતંડાવાદ કરવા લાગતાં તે જોઇને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "તમે પોતાના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળા નથી. જેવું તમારૂ બાહારનું કાષાયવસ્ત્ર નિર્મળ છે તેવું તમારૂં અંતઃકરણ નિ

મેળ નથી, તમે તમારા વેષને લજવોછો. ભગવદ્‌ગીતામાં કહ્યું છે કે જે મૂઢબુદ્ધિવાળો કર્મેંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને મનમાં વિષયોનું સ્મરણ કર્યા કરતો હોય તે પુરૂષ ખોટા આચારવાળો કહેવાય છે. શ્રીભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે મૌનક્રિયાનો ત્યાગ અને પ્રાણાયામ એઓ અનુક્રમે વાણીના, દેહના અને ચિત્તના દંડછે માટે એ સાચા દંડો નહી રાખતાં વાંસના દંડ રાખવાથી સન્યાસી કહેવાય નહી. વળી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે સન્યાસી એ વાદવિવાદોનો તથા તર્કોનો ત્યાગ કરવો અને કોઇ પણ પક્ષનો આશ્રય કરવો નહી." આ વચનો સાંભળી વળી એ સન્યાસી ક્રોધાવિષ્ટ થઇને બોલ્યો કે "તમે જ્ઞાનમાર્ગનો દ્વેષ કરોછો તથા સન્યાસ્ત ધર્મની નિંદા કરોછો માટે તમને જ્ઞાનમાર્ગમાં અધિકાર નથી અને ચતુર્થાશ્રમ (સન્યાસ) પણ તમને પ્રાપ્ત થવાનો નથી." સન્યાસીનાં એ વચનો સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે "સન્યસત ધર્મ તો અમને સર્વ પ્રકારે અભીષ્ટ છે. અમો સન્યસ્ત ધર્મની નિંદા કરતા નથી પણ એમ કહીએ છીએ કે તમારો સન્યાસ પાખંડરૂપ છે તેથી નિંદિત છે. શિખાસૂત્રનો ત્યાગ કરી એકદંડ સન્યાસતો ત્યારે કરવો જોઈએ કે જ્યારે મદિરાથી મત્ત થએલાની પેઠે દશા થઈ જાય. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે જ્યારે કટિ ઉપરથી વસ્ત્ર પડી જતાં તેની ખબર પણ ન રહે ત્યારે કાષાયવસ્ત્રનું ધારણ કરવું. આ કાળમાં તો દૃઢતર વૈરાગ્યનો અસંભવ હોવાથી ત્રિદંડસન્યાસનો પણ અધિકાર નથી. સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે જ્યારે મનમાં સર્વ વસ્તુઓથી વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ વિદ્વાને સન્યાસ લેવો, વૈરાગ્ય વિના સન્યાસ લીએ તો પતિત થાય છે. આ કારણને લીધેજ अग्निहोत्रंग वालंभंसंन्यासंपलपैतृकम् ॥ देवराच्चसुतोत्पत्तिकलौपंचविवर्जयेत् એ

સ્મૃતિએ કળિયુગમાં સન્યાસનો નિષેધ કરયો છે અને અમે પણ તેને અનુસરીનેજ સન્યાસનિર્ણય નામનો ગ્રંથ કરવાનું ધારયું છે. જો કે અમે અમારા સંપ્રદાયમાં સન્યાસનો નિષેધ કરયો છે તોપણ 'સન્યાસધર્મ તમને પ્રાપ્ત નહી થાય' એમ તમે બોલી ગયા એટલામાટે અમે યોગ્ય સમયમાં સન્યાસી થઇને તમને તથા સઘળા કાશીસ્થ લોકોને સન્યાસીના ધર્મ દેખાડીશું. તમે અમને જ્ઞાનમાર્ગના દ્વેષી કહીને પોતાને જ્ઞાનમાર્ગના અધિકારી માનોછો તેથી અમે ફરીવાર તમને પુછીએ છીએ કે તમે જ્ઞાન ને પ્રપંચરૂપ અવિદ્યાનું ધ્વંસક (વિનાશ કરનાર) કહોછો તો તે પ્રપંચરૂપ અવિદ્યા ભાવરૂપ છે કે અભાવ રૂપ છે? ભાવરૂપ કહેશો તો જ્ઞાનથી અવિદ્યાનો બાધ નહી થાય. કારણ કે नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः (અસત્ પદાર્થનો ભાવ હોતો નથી) એવો નિયમ છે. એક બ્રહ્મની અને બીજી ભાવરૂપ અવિદ્યાની એમ બે સત્તાઓ થઇ તેથી અદ્વૈતનો ભંગ થાય છે. તેમજ જો તમે, અવિદ્યાનો અભાવરૂપ કહેશો તો તે અભાવનો પ્રતિયોગીભાવ હોવાથી પ્રપંચનું સત્યપણું ઠરે છે તો તેથી પણ તમારા અદ્વૈતનો ભંગ થાય છે."

શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચનો સાંભળી પેલો સન્યાસી 'અમે પ્રપંચને બ્રહ્મરૂપ માનીએ છીએ' એમ તુરત બોલી દેતાં શ્રીમહાપ્રભુજી હસીને બોલ્યા કે "તમે મારા પંથમાં આવી ચુક્યા છો માટે ઘણું જીવો. તમે જ્યારે પ્રપંચરૂપ અવિદ્યાને બ્રહ્મરૂપ કહી ત્યારે તમારો પરમતમાં પ્રવેશ થઈ ચુકયો, અમે સર્વ વેદની સંમતિથી પ્રપંચને બ્રહ્મરૂપ કહીએજ છીએ." આ પ્રકાર સાંભળી પેલો સન્યાસી નિરૂત્તર અને લજ્જિત થઈને ઊઠી ગયો અને એ વાદ જોઈને, બીજા લોકો પણ કે જેઓના મનમાં વાદની

ઈચ્છા હતી તેઓને પણ સંતોષ થઈ ગયો. એ વાદચર્ચા સાંભળવાને તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના દર્શન કરવાને જે ઘણા ઘણા લોકો આવ્યા હતા તેઓમાં જેઓ દૈવી જીવ હતા તેઓ શરણાગત થઇને શેવક થયા. એઓમાં ક્ષત્રિય જાતનો એક પુરૂષોત્તમદાસ નામનો ધનાઢ્ય શેઠ હતો તેણે વિનતિ કરી શ્રીમહાપ્રભુજીને પોતાને ઘેર પધરાવીને ત્યાં બીરાજમાન કર્યા અને પોતે તન મનથી શેવા કરવા લાગ્યો. એનો શુદ્ધ સ્નેહભાવ જોઈ તેના આગ્રહ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજી થોડાક દિવસ તેને ઘેર બિરાજ્યા. એક દિવસે એ પુરૂષોત્તમદાસ શેઠે વિનતિ કરીને કહ્યું કે "આપણા સંપ્રદાયમાં જે સિદ્ધાંતપક્ષ છે તે મને સમજાવો." એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના સોળ ગ્રંથોમાં જે સિદ્ધાંતમુક્તાવળી નામનો ગ્રંથ છે તે અર્થ સહિત તેને સંભળાવ્યો. સર્વે લોકોના સમજવામાં આવવાને વાસ્તે પ્રસંગોપાત્ત એ ગ્રંથ તથા તેના અર્થ, નીચે લખીએ છીએ.

नत्वाहरिंप्रवक्ष्यामिस्वसिद्धांतविनिश्चयम्॥

कृष्णसेवासदाकार्यामानसीसापरामता ॥१॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી પોતાના સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કહુંછું. યશોદાએ ખોળામાં લઈને રમાડેલા શ્રીકૃષ્ણની શેવા સર્વદા કરવી. બે પ્રકારની શેવામાં માનસી શેવા કે જે નિરાવરણશેવા પણ કહેવાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ અને ફળરૂપ માનવામાં આવે છે. શ્રીભાગવતના તૃતિય સ્કંધમાં કહ્યું છે કે "પુરૂષોત્તમની નિષ્કામ અને દૂરંતારહિત જે ભકિત તે સર્વોત્તમ ભકતિ છે. પ્રભુ પોતાનો લોક આપે, પોતાના જેવું ઐશ્વર્ય આપે, પોતાના જેવું રૂપ આપે અથવા પોતાની સાથે એકતા આપે તોપણ ભકતલોકો શવાને છોડીને એ કશાને લેતા નથી."

માનસી શેવાનું લક્ષણ કેહે છે:

चेतस्तत्प्रवणंसेवातत्सिद्ध्यैतनुवित्तजा ॥
ततःसंसारदुःखस्यनिवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम् ॥२॥

અર્થ—ચિત્તની વૃત્તિ શ્રીકૃષ્ણમાંજ અવિચ્છિન્ન નિમગ્ન રહે એ માનસી શેવાનું સ્વરૂપ છે. એ માનસી શેવાને સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે શરીરથી અને ધનથી શેવા કરવી. માનસી શેવા સિદ્ધ થવાંથી અહંતા મમતાની તથા જન્મ મરણની નિવૃત્તિ થાય છે અને સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. આ બે ફળ માનસી શેવાનાં અવાંતર છે. મુખ્ય ફળ તો એ શેવાજ છે.

શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

परंब्रह्मतुकृष्णोहिसच्चिदानंदकंबृहत् ॥
द्विरूपंतद्धिसर्वंस्यादेकंतस्माद्विलक्षणम् ॥३॥

અર્થ—જે શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પરબ્રહ્મ છે. જે અક્ષરબ્રહ્મ કેહેવાય છે તે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપાંતર છે. અને સત્ચિત્ તથા આનંદરૂપ છે. तदाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम्॥ विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः ॥ એ શ્રીભાગવતના વાકયમાં તથા यद्गत्वान निवर्ततेतद्धामपरमंमम ॥ એ શ્રીગીતાજીના વાક્યમાં એનુંજ નિરૂપણ કરયું છે. એ અક્ષરબ્રહ્મનાં બે રૂપ છે. એકરૂપ તો આ સઘળું જગત છે અને બીજુંરૂપ જગતથી વિલક્ષણ છે.

अपरंतत्रपूर्वस्मिन्वादिनोबहुधाजगुः ॥
मायिकंसगुणंकार्यंस्वतंत्रंचेतिनैकधा ॥४॥

અર્થ—અક્ષરબ્રહ્મના આ જગતરૂપ સ્વરૂપમાં વાદિઓ અનેક પ્રકાર કહી ગયા છે. માયાવાદીઓ જગતને મિથ્યા કેહે

છે, સાંખ્યમતવાળાઓ ત્રિગુણાત્મક કહે છે, નૈયાઇકલોકો પરમાણુનું કાર્ય કહે છે અને મીમાંસકલોકો સ્વતંત્ર કહે છે.

જગતના વિષયમાં જે શ્રુતિનો મત છે તે કહે છે.

तदेवैतत्प्रकारेणभवतीतिश्रुतेर्मतम् ॥
द्विरूपंचापिगंगावत्ज्ञेयंसाजलरूपिणी ॥५॥
माहात्म्यसंयुतानृणांसेवतांभुक्तिमुक्तिदा ॥
मर्यादामार्गविधिनातथाब्रह्मापिबुद्ध्यताम् ॥६॥

અર્થ—શ્રુતિઓ તો એમ કહે છે કે જે અક્ષરબ્રહ્મ તેજ આ જગતરૂપે થએલ છે. જેમ ગંગાજીનું એક જળપ્રવાહાત્મક રૂપ છે કે જેથી નાહાવા ધોવા આદિ કાર્યો થાય છે તેમ અક્ષર બ્રહ્મનું એક આ જગતરૂપ છે કે જેથી સર્વ કાર્યો ચાલે છે. જેમ ગંગાજીનું બીજું મહિમાવાળું અને મર્યાદા માર્ગની રીતિથી શેવનારાઓને ભોગ, મોક્ષ આપનારું આધ્યાત્મિક તિર્થરૂપ છે તેમ અક્ષર[1] બ્રહ્મ છે એમ સમજો.

ગંગાજીના ત્રીજારૂપના દૃષ્ટાંતથી શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

तत्रैवदेवतामूर्त्तिर्भक्त्यायादृश्यतेक्वचित् ॥
गंगायांचविशेषेणप्रवाहाभेदबुद्धये ॥७॥

અર્થ—જેમ ગંગાજીના જળપ્રવાહ અને આધ્યાત્મિક રૂપની અંદર વિશેષેકરી મૂર્ત્તિમતી ગંગાજી બીરાજે છે કે જેને પ્રવાહથી અભિન્ન સમજવામાં આવે છે અને જે કોઈ સમયે ભ-

---

૧ अव्यक्तोक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिम् એ શ્રીગીતાજીના શ્લોકમાં અક્ષરબ્રહ્મનું વર્ણન કરયું છે.

કતોને દર્શન દે છે તેમ જગત અને અક્ષરબ્રહ્મની અંદર શ્રીકૃષ્ણ છે અને તે કોઈ સમયે ભકતોને દર્શન દે છે.

प्रत्यक्षासानसर्वेषांप्राकाम्यंस्यात्तथाजले ॥
विहिताच्चफलात्तद्विप्रतीत्याचविशिष्यते ॥ ८ ॥

અર્થ—ગંગાજીના જળપ્રવાહમાં સર્વનો યથેષ્ટ વ્યવહાર થાય છે. પણ મૂર્ત્તિવાળાં ગંગાજી સર્વને પ્રત્યક્ષ થતાં નથી. શાસ્ત્રોકત ફળ દેવાથી અને ભકતલોકોની પ્રતીતિથી ગંગાજી મૂર્ત્તિમતી છે એમ માનવામાં આવે છે, તેમ જગતમાં સર્વનો યથેષ્ટ વ્યવહાર ચાલે છે પણ મૂર્ત્તિમાન્ શ્રીકૃષ્ણ સર્વને પ્રત્યક્ષ થતા નથી. શાસ્ત્રોકત ફળ દેવાથી અને ભકતલોકોને થતાં દર્શન ઉપરથી મૂર્ત્તિમાન્ શ્રીકૃષ્ણ છે એમ માનવામાં આવે છે.

यथाजलंतथासर्वंयथाशक्तातथाबृहन् ॥
यथादेवीतथाकृष्णस्तत्राप्येतदिहोच्यते ॥ ९ ॥

અર્થ—જેમ જળપ્રવાહ છે તેમ સર્વ જગત છે, જેમ આધ્યાત્મિક તીર્થરૂપ છે તેમ અક્ષરબ્રહ્મ છે અને જેમ મૂર્ત્તિમતી ગંગા છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ છે. यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः । अतोस्मिवेदेलोकेचप्रथितःपुरुषोत्तमः એ શ્રીગીતાજીના વચનમાં શ્રીકૃષ્ણને જગતથી તથા અક્ષરથી પર કહેલ છે. આ વિષયમાં વધારે વિવેચન આપીએ છીએ.

जगत्तुत्रिविधंप्रोक्तंब्रह्माविष्णुशिवास्ततः ॥
देवतारूपवत्प्रोक्ताब्रह्मणीत्थंहरिर्मतः ॥ १० ॥

અર્થ—જેમ ત્રિગુણાત્મક જગતમાં દેવતારૂપે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ કહેવાય છે તેમ અક્ષરબ્રહ્મમાં શ્રીકૃષ્ણ માનવામાં આવે છે.

कामचारस्तुलोकेस्मिनब्रह्मादिभ्योनचान्यथा ॥
परमानंदरूपेतुकृष्णेस्वात्मनिश्चियः ॥ ११ ॥

અર્થ—જેમ ત્રિગુણાત્મકપણાને લીધે જગત બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ જેવું છતાં પણ અપેક્ષિત ફળોની પ્રાપ્તિ બ્રહ્માદિકથી થાય છે, જગતથી થતી નથી તેમ અક્ષરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ છતાં પણ ચિત્તમાં પરમાનંદની પ્રાપ્ત પરમાનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણથીજ થાય છે, અક્ષરબ્રહ્મથી થતી નથી.

अतस्तुब्रह्मवादेनकृष्णेबुद्धिर्विधीयताम् ॥
आत्मनिब्रह्मरूपेहिछिद्रेव्योमेवचेतना ॥ ७२ ॥

અર્થ—એટલા માટે બ્રહ્મવાદથી સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું [1]ચિંતન કરવું. જેમ આકાશ મોટી ઉપાધિમાં મોટું પ્રતીત થાય છે અને નાહાની ઉપાધિમાં નાહાનું પ્રતીત થાય છે તેમ ચૈતન્ય પણ બ્રહ્મરૂપ મોટા જીવમાં અધિક દેખાય છે અને બ્રહ્મરૂપ નાહાના જીવમાં ન્યુન [1]દેખાય છે.

उपाधिनाशेविज्ञातेब्रह्मतत्वावबोधने ॥
गंगातीरस्थितोयद्वद्देवतांतत्रपश्यति ॥ १३ ॥
तथाकृष्णंपरंब्रह्मस्वस्मिन्ज्ञानीप्रपश्यति ॥

અર્થ—દેહનો અધ્યાસ, ઈંદ્રિયોનો અધ્યાસ, અંતઃકરણનો અધ્યાસ, પ્રાણનો અધ્યાસ, સ્વરૂપનું વિસ્મરણ અને એઓનાં કાર્યરૂપ અહંતા મમતા એઓનો નાશ થતાં પોતાસહિત સંપૂર્ણ પ્રપંચમાં અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાની પુરૂષ

---

1 समोयंनागेनसमोयमशेकेन એશ્રુતિમાં એમજ કહ્યું છે.

જેમ ગંગાજીને કાંઠે રહેલો ભકત પ્રવાહમાં અને તાર્થરૂપમાં મૂર્ત્તિમતી ગંગાને દેખેછે તેમ પ્રપંચમાં અને પોતામાં શ્રીકૃષ્ણરૂપ પરબ્રહ્મ દેખે છે.

संसारीयस्तुभजतेसदूरस्थोयदातदा ॥ १४ ॥
अपेक्षितजलादीनामभावात्तत्रदुःखभाक् ॥

અર્થ—જેમ દૂર રહીને ગંગાજીનું ભજન કરનારા માણસને જોઇતાં જળ આદિ નહી મળવાથી દુઃખ વેઠવું પડે છે પણ અધોગતિ થતી નથી તેમ સંસારમાં આશકત રહીને શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરનારા માણસને કામક્રોધ આદિ સંસારનાં દુઃખ વેઠવાં પડે છે પણ અધોગતિ થતી નથી.

तस्मात्श्रीकृष्णमार्गस्थोविमुक्तःसर्वलोकतः ॥१५॥
आत्मानंदसमुद्रस्थंकृष्णमेवविचिंतयेत् ॥

અર્થ—એટલા માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહી સર્વ લોકથી મુક્ત થઇને વ્રજસુંદરીઓના સ્વરૂપાનંદરૂપી સમુદ્રમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણનુંજ ચિંતન કરવું યોગ્ય છે.

लोकार्थीचेद्भजेत् कृष्णंक्लिष्टोभवतिसर्वथा ॥ १६ ॥
ज्ञानाभावेपुष्टिमार्गीतिष्ठेत्पूजोत्सवादिषु ॥

અર્થ—જે પુરૂષ સ્રીપુત્રાદિકની ઇચ્છા રાખીને તથા તેઓમાં આશકત થઈને શ્રીકૃષ્ણની શેવા કરે તેને સંસારના કલેશ વેઠવા પડે છે અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાન ન થયું હોય તો પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં રહીને પૂજામાં તથા જન્માષ્ટમીના ઉત્સવ આદિમાં તત્પર થવું.

क्लिष्टोपिचेद्भजेत्कृष्णंलोकोनश्यतिसर्वथा ॥ १७ ॥
मर्यादास्थस्तुगंगायांश्रीभागवततत्परः ॥
अनुग्रहःपुष्टिमार्गेनियामकइतिस्थितिः ॥ १८ ॥

અર્થ—સંસારના કલેશ ભોગવતાં છતાં પણ જો શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવામાં આવે તો સર્વથા અહંતા મમતાનો નાશ થાય છે અને પરિણામે પ્રભુની કૃપાથી સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ થાય છે. જેમાં ગંગાજીના તટમાં રેહેનાર માણસ સ્નાનપાનાદિકથી મુકત પામે છે તેમ મર્યાદામાર્ગમાં રેહેનાર શ્રીભાગવતમાં કહેલાં સાધનો કરે ત્યારેજ ફળ પામે છે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં રેહેનારને તો સાધનો વિના પણ ભગવાનના અનુગ્રહથી ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. पोषणंतदनुग्रहः[१] એ વાકય પ્રમાણે બીજા માર્ગમાં સાધનોથી ફળ મળે છે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવળ અનુગ્રહથીજ મળે છે. ભાવના અધિકપણાને લીધે લોકનો કે વેદનો ભય નહી રેહેતાં જેમાં સઘળા નિયમોનો બાધ થઇ જાય છે અને ધર્મમાં નિષ્ઠા રાખવાની જરૂર નહી રેહેતાં તાત્પર્ય સમજાઇને સ્વરૂપમાંજ તત્પરપણું થાય છે તે પુષ્ટિમાર્ગ કેહેવાય છે. ભગવાનના અનુગ્રહથી મળેલી જે સ્નેહાત્મક ભકિત તે પુષ્ટિભકિત છે. आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथाअप्युरुक्रमे । कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगु

---

१ नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयानबहुनाश्रुतेतयमेवैषवृणुतेतेनलभ्यः એ શ્રુતિમાં કહ્યું છે આ આત્મા વ્યાખ્યાનથી, વિચારથી કે ઘણાં શાસ્ત્રો સાંભળવાથી મળે એમ નથી પણ જેના ઉપર આત્માનો અનુગ્રહ થાય તેનેજ મળેછે. भजतांमुकुंदोमुक्तिददातिकर्हिचित्स्मतन्नभक्तियोगं એ શ્રીભાગવતના વચનમાં મુકિતથી અધિક જે ભકિતયોગ કહયોછે તે પુષ્ટિભકિતછે.

ણોહરિઃ એ શ્રીભાગવતના શ્લોકમાં તથા ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षतिः । समःसर्वेषूभुतेषुद्भक्तिलभतेपराम् । એ શ્રીગીતાજીના શ્લોકમાં જ્ઞાન થયા પછી પ્રાપ્ત થવાની જે ભકિત લખી છે તે પુષ્ટિભકિત છે એમ સમજવું. જ્ઞાનથી બરબારીજ મુકિત થવાનું જે વચનોમાં કહ્યુ છે તે વચનોમાં મુકિત શબ્દનો અર્થ અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે પણ પુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ નહી.

उभयोस्तुक्रमेणैवपूर्वोक्तैवफलिष्यति ॥
ज्ञानाधिकोभक्तिमार्गएवंतस्मान्निरूपितम् ॥ १९ ॥

અર્થ—મર્યાદામાર્ગમાં અને પુષ્ટિમાર્ગમાં અંતર એટલો છે કે મર્યાદામાર્ગવાળાને પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થયા પછી ફળ મળશે અને પુષ્ટિમાર્ગવાળાને પરભારૂજ તુરત ફળ મળશે એટલામાટે જ્ઞાનમાર્ગ (મર્યાદામાર્ગ) કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ અધિક છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

भक्त्यभावेतुतीरस्थोयथादुष्टैःस्वकर्मभिः
अन्यथाभावमापन्नस्तस्मात्स्थानाश्चनश्यति ॥२०॥

અર્થ—જેમ ગંગાજીના તટ ઉપર રહ્યા છતાં પણ ત્યાં રહીને દુષ્ટકર્મો કરનાર માણસ તે પાપોથી અધોગતિ પામે છે તેમ જેને કોઇ પ્રકારની ભકિત નથી તે માણસ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ દુષ્ટકર્મોના યોગથી અધોગતિ પામે છે.

एवंस्वशास्त्रसर्वस्वंमयागुप्तंनिरूपितम् ॥
एतद्बुद्ध्वाविमुच्येतपुरुषःसर्वसंशयात् ॥२१॥

અર્થ—આ પ્રમાણે પોતાના શાસ્ત્રનું ગુપ્ત સર્વસ્વ મેં સમજાવ્યું છે. માણસ આ સમજીને સઘળા સંશયોથી મુકત થાય

છે અર્થાત્ તેને ભગવદાશ્રય દૃઢ થાય છે.

એ સિદ્ધાંતની મુક્તાવળી સાંભળ્યા પછી પુરૂષોત્તમદાસ શેઠે શેવાને વાસ્તે ભગવત્સ્વરૂપ માગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રી. મદનમોહનજીનું સ્વરૂપ શેવ્ય કરીને આપ્યું અને શેવા કરવાની સઘળી પ્રનાળિકા બતાવી. પછી એક દિવસે પુરૂષોત્તમદાસ શેઠે પુછયું કે "કાશી શિવનું ક્ષેત્ર છે માટે જે વિષ્ણુ કાશીમાં આવે તેણે કાશીની યાત્રા કરવી કે નહી?" શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઊત્તર આપ્યો કે "કાશી તો મુખ્ય તિર્થ છે. જે જે તીર્થમાં જવું તે તે તીર્થની યાત્રા અને તીર્થનું સન્માન અવશ્ય કરવાં. કાશીમાં પેહેલે દિવસ મણિકર્ણિકા ચક્રપુષ્કરિણિમાં સ્નાન, દાન, મુંડન તથા શ્રાદ્ધાદિક કરવું અને તે પછી શ્રીવિશ્વનાથનાં તથા શ્રીબિંદુમાધવનાં દર્શન અવશ્ય કરવાં." વળી એ શેઠે પુછયું કે "રામાનુજ સંપ્રદાયના અને માધ્વસંપ્રદાયના લોકો શિવાલયમાં જવાનોજ નિષેધ કરે છે તેનું કેમ? શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "આપણા માર્ગમાં એવડો બધો આગ્રહ નથી. શિવજી બ્રહ્મકોટિમાં છે અને વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયના મુખ્ય પ્રવર્તક છે. પણ શિવજીના વ્રતાદિક શાપિત છે માટે તે તો સર્વથા કરવા નહી." વળી એ શેઠે પુછયું કે "જેઓ ભસ્મનું અને રૂદ્રાક્ષનું ધારણ કરે છે તેઓની સાથે કેવી રીતે વર્ત્તવું? માધ્વમતને અનુસરનારાઓ તો એ લોકોને અસ્પૃશ્ય માને છે." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "ઠીક છે. જો કે પુરાણાદિકમાં એવાં વચનો પણ મળી આવે છે તોપણ આપણે ખેંચ કરીને એવો આગ્રહ કરવો નહી સામાન્યભાવથી રેહેવું. ભસ્મ રૂદ્રાક્ષ તો કેવળ શૈવી દીક્ષાવાળાઓને વિહિત છે. બાકી સ્માર્ત્ત કર્મકાંડી આદિ સર્વ લોકોને તો કેવળ ઉર્ધ્વપુંડ્રજ વિહિત છે.

સ્કંદપૂરાણમાં કહ્યું છે કે મરણ પ્રાપ્ત થતાં પણ આડું ટીલું કરવું નહી અને નારાયણના નામ વિના બીજું નામ બોલવું નહી. પદ્મપૂરાણમાં કહ્યું છે કે જેના કપાળ ઉપર અને પેટ ઉપર ઉર્ધ્વપુંડ્ર જોવામાં ન આવે તેનું ફરીવાર મોહોડું જોવું નહી અને જોવાઇ જાય તો સૂર્યનાં દર્શન કરવાં. વળી કહ્યું છે કે 'ઉર્ધ્વપુંડ્ર સર્વલોકોને વાસ્તે વિહિત છે, કદીપણ નિષિદ્ધ નથી. જે બ્રાહ્મણ આદિ લોકો ઉર્ધ્વપુંડ્રનું ધારણ કરે તેઓ વિષ્ણુના ભક્ત થાય છે.' બ્રહ્માંડપૂરાણમાં કહ્યું છે કે 'ઉર્ધ્વપુંડ્ર ધર્યા વિના જે કાંઇ યોગ, દાન, જપ, હોમ, વેદાધ્યયન કે પિતૃતર્પણ કરવામાં આવે તે સઘળું ભસ્મ થઈ જાય છે.' વળી કહ્યું છે કે 'જે અધમ બ્રાહ્મણો છિદ્રવગરનું ઉર્ધ્વપુંડ્ર કરે છે તેઓના કપાળમાં સર્વદા કુતરાનો પગ છે એમ નિરસંશય સમજવું. યજુર્વેદની કઠશાખામાં धृतोर्ध्वपुंड्रःकृतचक्रधारीविष्णुपरंध्यायतियोमहात्मा स्वरेणमंत्रेणसदाहृदिस्थंपरात्परंयन्महतोमहांतं એ ઋચા છે તેમાં ઉર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કરવાનું કહ્યું છે. વાયુપૂરાણમાં પણ કહ્યું છે કે 'જેણે અંગમાં ગોપીચંદનની સુંદર માટીથી શ્રીકૃષ્ણના આયુધનાં ચિન્હ કર્યાં હોય તેને પ્રયાગ આદિ તીર્થોમાં જવાનું કશું પ્રયોજન નથી." વળી પુરૂષોત્તમદાસશેઠે પુછયું કે "કાશી શિવનું ક્ષેત્ર છે માટે વૈષ્ણવોએ કાશીમાં રેહેવાનું કેમ કરવું?" શ્રીમહાપ્રભુજીએ સમાધાન કર્યું કે "बिंदुमाधवपार्श्वस्थाविष्णुकांचीतिविश्रुता (કાશીનો બિંદુમાધવની આસપાસ જેટલો ભાગ છે તે વિષ્ણુકાંચી કેહેવાય છે) એ વચન પ્રમાણે કાશી શિવનું અને વિષ્ણુનું બન્નેનું ક્ષેત્ર છે તેમાં વિવેકી વૈષ્ણવોએ વિષ્ણુની શીમામાં ઘર બાંધીને નિવાસ કરવો ઉચત્ત છે અને તે પ્રમાણે તમારૂં ઘર વિષ્ણુની સીમામાંજ છે. યમેશ્વર મહાદેવથી જે

દક્ષિણ ભાગ છે તે શિવનું ક્ષેત્ર છે અને જે ઉત્તર ભાગ છે તે વિષ્ણુનું ક્ષેત્ર છે." આજપર્યંત કાશીમાં પુરૂષોત્તમશેઠના ઘરમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠક પ્રસિદ્ધ છે અને જે મેહેલામાં એ ઘર છે તે મેહેલો 'ચત્રવટ' નામથી પ્રખ્યાત છે.

એ પ્રમાણે કાશીમાં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડીને અને પુરૂષોત્તમદાસશેઠના સઘળા મનોરથો પરિપૂર્ણ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરવા સારૂ આગળ પધાર્યા. એ પ્રમાણે બે પરિક્રમા પુરી કરીને ત્રીજી કરવાને વાસ્તે પધારતાં જ્યારે ઝાડખંડમાં આવ્યા ત્યારે રાતે પ્રભુની આજ્ઞા થઈ કે "અમે 'ગોવર્દ્ધનધર' સ્વરૂપથી ગિરિરાજની કંદરામાં બીરાજીએ છીએ એ તમારા જાણવામાં છે. ત્યાંના વ્રજવાસી લોકોને અમારા દર્શન થયાં છે અને એઓ અમને પ્રગટ કરવાને વાસ્તે વિચાર કરે છે પરંતુ અમે તમારી વાટ જોઈએ છ એ માટે તમે હવે તુરત ત્યાં આવીને અમને પ્રગટ કરો અને શ્રીકૃષ્ણાવતારના જીવો વ્રજમાં આવ્યા છે તેઓને શરણે લઈને શેવક કરો એટલે અમે તેઓની સાથે ક્રીડા કરીશું." આ પ્રમાણે ભગવદાજ્ઞા થતાં શ્રીમહાપ્રભુજી તુરત ત્યાંજ પરિક્રમા છોડી દઇને વ્રજમાં પધાર્યા તે પ્રથમ શ્રીમથુરાજીમાં આવીને ઉજાગર નામના એક ચોબાને ઘેર બીરાજ્યા. ત્યાંથી શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરવા વિશ્રાંતઘાટ તરફ ચાલવા લગ્યા ત્યાં ઉજાગર ચોબાએ તથા બીજા લોકોએ પણ કહ્યું કે "મહારાજ! વિશ્રાંતઘાટ ઉપર તો પાંચ દિવસ થયા મોટો ઉપદ્રવ ઉઠયો છે." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછ્યું કે "શો ઉપદ્રવ છે?" સર્વ લોકોએ વૃત્તાંત કહ્યું કે "પ્રથમ દિલ્લીથી પાદશાહનો કામદાર રૂસ્તમઅલ્લી અહીં આવ્યો હતો તેની અહીંના ચોબા લોકોએ કાંઇ હાંસી કરતાં તેણે ક્રોધાવિષ્ટ થઇ

દિલ્લી જઇને ત્યાંથી એક યંત્ર સિદ્ધ કરીને મોકલ્યો છે. વિશ્રાંત ઘાટનાં નાકાં રોકી ત્યાં એ યંત્ર ટાંગીને યવન લોકો બેઠા છે. જે કોઇ હિંદુ તેની નીચે આવે જાય તેની ચોટલી કપાઈને ડાઢી થઈ જાય છે. એ ભયથી પાંચ દિવસ થયા ત્યાં સ્નાન કરવું બંધ છે." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે "તીર્થ ઉપર આવી તીર્થથી વિમુખ થઇને જવું યોગ્ય નથી માટે અમેતો સ્નાન કરવા જઇએ છીએ. યંત્રની હરકત અમને થવાની નથી અને જે બીજા લોકોને સ્નાન કરવું હોય તેઓ પણ ભલે અમારી સાથે આવે." એટલાં વચન કહી શ્રીમહાપ્રભુજીએ લોકોના સમુદાય સહિત ત્યાં આવીને સુખપૂર્વક સ્નાન કર્યું અને શ્રી-યમુનાજીનું યથાવિધિ પૂજન પણ કર્યું તેમાં કોઈને પણ યંત્રની હરકત થઇ નહી પણ શ્રીમહાપ્રભુજી સ્નાનાદિક કરીને પાછા ઉતારે પધાર્યા પછી એવીને એવી હરકત થવા લાગી. શ્રીમ-હાપ્રભુજીનો પ્રભાવ જોઈ ઉજાગર ચોબા આદિ સર્વે લોકોએ વિ નંતિ કરી કે "આપ એવો કાંઈ ઉપાય કરો કે જેથી યંત્ર અ-હીંથી ઉપડે અને સર્વ પ્રજાનું દુઃખ મટી જાય." એ વચન સાંભળવાથી કરૂણા આવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ યંત્રના મિષથી એક કાગળ લખી પોતાના શેવક વાસુદેવદાસ અને કૃષ્ણદાસના હાથમાં આપી તેઓને કહ્યું કે "તમે દિલ્લી જાઓ અને દિલ્લીના સદર દરવાજા પાસે રાજમાર્ગમાં આ કાગળ ટાંગીને બેસો. ત-મારી ખબર પૃથ્વીપતિ પાદશાહની પાસે પોહોચશે ત્યારે આનો ન્યાય થશે." એ ઉપરથી એ બન્ને જણાએ દિલ્લીમાં જઇને તે પ્રમાણેજ કર્યું અને તેની નીચે જે કોઇ યવન લોકો જવા આ-વવા લાગ્યા તેઓની ડાઢીઓ ઉખડી પડીને ચોટલીઓ થઈ જવા લાગી. આ ખબર લોદી સિકંદર પાદશાહના પાસે પોહોચી

કે "બે હિંદુ ફકીરોએ આવીને આ ઉપદ્રવ કરયો છે." તે ઉપરથી પાદશાહે તે બન્નેને બોલાવી પુછતાં બન્નેએ અરજ કરી કે "હજુર પૃથ્વીના પતિ હાકેમ છો. હિંદુ મુસલમાન સર્વે આપની પ્રજા છે. આવો ઉપદ્રવ પ્રથમ હજુરના કામદાર રૂસ્તમઅલ્લીએ મથુરામાં સાત દિવસ થયા કરયો છે તેથી વસ્તીને દુઃખી દેખીને અમારા ગુરૂ શ્રીએ અમો બન્નેને અહીં મોકલ્યા છે કે જેથી હજુર સુધી ખબર પોહોચે." એ સાંભળીને લોદી સિકંદર પાદશાહે તુરત રૂસ્તમઅલ્લીને સઘળી હકીકત પુછીને કહ્યું કે "પેહેલી કસુર તારી છે. તેં શું જાણ્યું હતું કે હિંદુઓમાં આવો કરામાતી ફકીર નહી હોય. હવે આંખ્યોથી જો અને તારો યંત્ર જલદી મંગાવી લે. કદી કોઇના ધર્મ ઉપર નજર કરીશ માં." આ પ્રમાણે રૂસ્તમઅલ્લીને કહીને પાદશાહે શ્રીમહાપ્રભુજીના એ બન્ને શેવકોને કહ્યું કે "જ્યારે મથુરામાંથી યંત્ર આવી જાય ત્યારે તમો પણ પોતાનો યંત્ર ઊઠાવીને જલદી ચાલ્યા જજો અને તમારા ગુરૂને અમારી બંદગી કેહેજો." આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી બિશ્રાંતઘાટ ઉપરથી યવનોનો યંત્ર કહડાવી નાખીને પછી ત્યાંથી શ્રીગિરિરાજમાં આવ્યા અને સિદ્ધ પાંડેના ઘરમાં બીરાજ્યા. ત્યાં સઘળી વાતનું ઠીકઠાક કરી, શ્રી ગિરિરાજની કંદરામાં જ્યાં શ્રીગોવર્દ્ધનધર બીરાજમાન હતા ત્યાંથી તેમને પ્રગટ કરયા, પ્રગટ કરી શ્રીગિરિરાજની ઉપર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સુંદર મંદિર તૈયાર કરાવી તેમાં બીરાજમાન કરયા અને બીરાજમાન કરી અધિકાર પ્રમાણે રામદાસજી વગેરે બ્રાહ્મણોને તથા કુંભનદાસ ચોહાણ વગેરે વ્રજવાસીઓને પુષ્ટિમાર્ગની રીતિનો શેવા પ્રકાર બતાવ્યો. શ્રીનાથજી સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક વૃત્તાંત નિજવાર્ત્તા નામના ભાષા ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે.

સાક્ષાત્ પ્રભુ એ સ્વરૂપથી શ્રીગિરિરાજમાં સદા બિરાજતા હતા અને તે, શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા પ્રગટ થયા તે વિષે તથા દર્શનના માહાત્મ્ય વિષે ગર્ગસંહિતાના ગિરિરાજ ખંડમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

"હે રાજા! શ્રીકૃષ્ણે જે રૂપથી ગોવર્દ્ધનપર્વતને ધરયો હતો તે રૂપ ત્યાં શૃંગાર મંડળમાં હજી સુધી બીરાજમાનછે. કળિયુગના આરંભથી ચાર હજાર અને આઠસો વર્ષ વતીત થયા પછી એ સ્વતઃસિદ્ધ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ કે જે હમણા શૃંગાર મંડળમાં ગુપ્ત છે તે સ્વરૂપ સઘળાઓ દેખતાં ગિરિરાજની ગુફાના મધ્યમાંથી પ્રગટ થશે. જે પ્રભુ ગિરિરાજમાં સર્વદા લીલા કરે છે તેમને સજ્જનો શ્રીનાથજી અને દેવદમન એવાં નામોથી કહેશે. કળિયુગમાં જે મનુષ્યો એ ગિરિરાજમાં નેત્રવતે તે સ્વરૂપનાં દર્શન કરશે તેઓ કૃતાર્થ થશે. શ્રીજગન્નાથજી, શ્રીરંગનાથજી, શ્રીદ્વારકાનાથજી અને શ્રીબદરીનાથજી એઓ ભરતખંડની ચારે દિશાઓમાં બીરાજે છે અને આ શ્રીનાથજી ભરતખંડના મધ્યમાં શ્રીગિરિરાજમાં બીરાજે છે. પવિત્ર ભરતખંડમાં એ દેવતાઓના ઇશ્વર ચાર નાથ ઉત્તમ ધર્મરૂપી મંડપના સ્તંભરૂપ છે અને પીડાએલા લોકોના રક્ષણમાં તત્પર છે. એઓના દર્શન કરવાથી મનુષ્ય નારાયણરૂપ થાય છે. સુબુદ્ધિ માણસ પૃથ્વીમાં ચાર નાથોની યાત્રા કરીને જો દેવદમનનાં દર્શન નહી કરે તો તેને યાત્રાનું ફળ થશે નહી. ગોવર્દ્ધન પર્વતમાં દેવદમન નામવાળા શ્રીનાથજીનાં દર્શન કરવાથી પૃથ્વીમાં ચારે નાથોની યાત્રા કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થશે."

શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીનાથજીની સેવાનો પ્રબંધ બાંધીને પાછા શ્રીમથુરાજી આવવાનો વિચાર કરયો ત્યારે શ્રીનાથજીએ

આજ્ઞા કરી કે "તમે બાકીનું પૃથ્વીપરિક્રમણ સંપૂર્ણ કરીને ત મારો વિવાહ કરો અને પછી સકુટુંબ અહીં આવીને અમારી શેવાનો વિસ્તાર કરો." આ ભગવદાજ્ઞાને માથે ચડાવી શ્રીમહાપ્રભુજી પાંછા શ્રીમથુરામાં આવ્યા અને ત્યાંથી ઉજાગર ચોબાને સાથે લઈ ચોરાશી કોશની વ્રજમંડળની યાત્રા કરવા પધાર્યા. ચોરાશી કોશના વ્રજમંડળમાં વન અને ઉપવન આદિ સ્થળોમાં પ્રભુએ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં જે જે લીલાઓ કરી છે તે સંધળી લીલાઓને શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકાશિત કરી અને તે તે સ્થળમાં શ્રીભાગવતની પારાયણો કરી. ઉજાગર ચોબાના બતાવ્યાપ્રમાણે અનુક્રમથી વ્રજમંડળની પરિક્રમા કરતાં કરતાં શ્રીગોકુળ કે જે પોતાને પ્યારૂં સ્થળ હતું ત્યાં આવી ઠકુરાનીઘાટ ઉપર બીરાજી ત્યાં શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરીને થોડાક દિવસ અધિક બીરાજ્યા. ત્યાં એક દિવસે મધરાતે ભારે ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ કે "સધળા જીવો મારી શરણે આવેછે પણ તેઓમાં જે અહંતા મમતા આદિ પ્રાકૃત દોષોછે તેઓની નિવૃત્તિ શી રીતે થાય?" શ્રીમહાપ્રભુજીને આ પ્રમાણે ચિંતાથી ઘેરાએલા જોઇ શ્રીનાથજીએ સાક્ષાત પ્રગટ થઇને આજ્ઞા કરી કે "તમે શામાટે ચિંતા કરોછો. જે જે જીવ તમારી શરણે આવે તેઓનુ સર્વસ્વ નિવેદન કરાવી તેઓને અમારો સંબંધ કરાવો. એમ કરવાથી જીવોને સધળા દોષોની નિવૃત્તિ થશે તથા અમારી શેવામાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઇને અમારી પ્રાપ્તિ થશે." આ ભગવદાજ્ઞા શ્રાવણ શુદી એકાદશીની મધરાતે થઈ તેજ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રભુને રેશમનાં અથવા સુતરનાં પવિત્રાં પેહેરાવીને મિશ્રીનો ભોગ ધરયો અને પ્રાતઃકાળમાં પ્રથમ દામોદરદાસજીને નિવેદન મંત્રનો ઉપદેશ કરી નિવેદનપૂર્વક બ્રહ્મસંબંધ કરાવ્યો

અને ભગવદાજ્ઞા પ્રમાણે સિદ્ધાંત રહસ્ય નામનો ગ્રંથ પ્રગટ ક રયો કે જેમાં નિવેદનનો વિષય સ્ફુટછે.

એક દિવશે શ્રીગોકુળમાં ઠકુરાનીઘાટ ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજી બીરાજ્યા હતા ત્યાં એક રાઘવદાસ નામનો સાધુ પુજાનો સંપુટ (ડાબલો) ઉઘાડીને ઠાકોરજીની પૂજા કરવા લાગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીના જોવામાં આવ્યું કે " તેણે ભગવન્મૂર્તિના વક્ષઃસ્થળ ઉપર શાલગ્રામની શિલા મુકીને પૂજન કરયું અને પૂજન કરીને ઠાકોરજીને પાછા સંપુટમાં પોઢાડયા ત્યારે પણ મૂર્તિના વક્ષઃસ્થળ ઉપર શાલગ્રામની શિલા મુકી. " એ વાત જોઈ તેનું સહન નહી થઈ શકતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પેલા સાધુને પુછ્યું કે " આમ શામાટે કરોછો? " સાધુએ ઉત્તર આપ્યો કે " શાલગ્રામમાં સ્વતઃસિદ્ધ ભગવાન્ બીરાજેછે અને મૂર્તિમાં તો પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ભગવાન બીરાજે છે માટે મુખ્યપૂજન શાલગ્રામનું છે. એ કારણથી હું આમ કરૂં છું. " એ સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે " ત્યારે મુર્તિનો આગ્રહ શામાટે રાખોછો. " સાધુ બોલ્યો કે " શાલગ્રામમાં સાકાર દર્શન થાય નહી એટલા માટે મુર્તિ રાખી છે. ". એ વાત સાંભળી વળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછ્યું કે " મુર્તિમાં કોની ભાવના કરો છો." સાધુએ કહ્યું કે " નંદરાયના પુત્ર જે શ્રીકૃષ્ણ છે તેમની ભાવના કરૂં છું." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે "તમે ભકત છતાં અને એવી ભાવના કરતાં છતાં મુર્તિના વક્ષઃસ્થળ ઉપર તમારા હાથથી શિલા મુકો છો તેથી તમારી ભાવના અને કૃતિ સર્વ નિષ્ફળ છે. ભગવાન તો ભકતોને વશ્ય છે. શ્રીભાગવતમાં શ્રીમુખેજ કહ્યું છે કે " अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइव द्विज (હે દુર્વાસા ! હું ભકતોને પરાધીન છું તેથી અસ્વતંત્ર જે

વો છું.)" આ પ્રમાણે છે તેથી ભકતજનને ભકિતના વધારાને લીધે ઉત્કંઠા થઈ હોય તો પ્રભુ શાલગ્રામમાં પણ પોતાનું સાકાર દર્શન દીયે છે. આ વિષયમાં यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेसदनुग्रहाय (હે પ્રભુ ! ભકતલોકો બુદ્ધિથી તમારાં જેવાં જેવાં રૂપની ભાવના કરે છે તેવાં તેવાં સ્વરૂપથી તમે તેઓને દર્શન આપો છો) એ શ્રીભાગવતનું વચન પ્રમાણ છે. વળી શાલગ્રામ તો અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે તેથી તેની અંદર શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય બીરાજે છે. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે પ્રભુ શાલગ્રામની શિલામાં જેવું સર્વદા રમણ કરે છે તેવું રમણ લક્ષ્મીજીના અંગમાં કે વૈકુંઠમાં પણ કરતા નથી. શાલગ્રામમાંજ નહી પણ ગમે તે પદાર્થમાં ભકતજન ઉત્કંઠાથી તેવી ભાવના કરે તો તે પદાર્થમાંથી પ્રગટ થઇને પ્રભુ દર્શન દેછે. પ્રલ્હાદજીને થાંભલામાંથી પ્રગટ થઇને દર્શન દીધાં હતાં, દ્રૌપદીને વનમાં પ્રગટ થઈને દર્શન દીધાં હતા અને ગોપીજનના મંડળમાં અંતર્દ્ધાન થયા છતાં પણ પ્રગટીને દર્શન દીધાં હતાં. આધુનિક (હમણાના) ભકતજનોને પણ એ પ્રમાણેજ દર્શન દેછે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન મુખ્ય સ્નેહભકિતથીજ પ્રસન્ન થઈને દર્શન દેછે. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે પ્રભુ દાનથી, તપથી, યજ્ઞથી, પવિત્રતાથી કે વ્રતોથી પ્રસન્ન થતા નથી પણ કેવળ નિર્મળ ભકિતથી પ્રસન્ન થાય છે માટે ભકિત શિવાય બીજું સઘળું ચાળા ચુંથવા બરાબર છે. પ્રતિષ્ઠા તો પૂજનની યોગ્યતાને વાસ્તે કરવામાં આવે છે અને પ્રતિષ્ઠા કર્યા છતાં પણ પૂજન કરનારનું તપોબળ હોય તોજ મૂર્ત્તિમાં ભગવાન પધારે છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ એટલું બધું કહ્યું તો પણ તે સાધુએ પોતાનો દુરાગ્રહ છોડયો નહી પણ તે સાધુએ બીજે દિવસ પૂજાના સમયમાં

સંપુટ ખોલ્યો ત્યાં શાલગ્રામની શિલાનાં બે ફાડીયાં થઈ ગએલાં તેના જોવામાં આવ્યાં. આ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનો બોધ થતાં તે સાધુ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવી ક્ષમા કરાવીને શેવક થયો.

પછી શ્રીમહાપ્રભુજીવ્રજની પરિક્રમા કરતાં કરતાં શ્રીવૃંદાવનમાં પધારી કેસોઘાટની ઉપર ખીજડાના ઝાડની નીચે સુંદર સ્થળ જોઈને બીરાજ્યા. વૃંદાવનમાં સુશોભિત વૃક્ષોની પંક્તિઓ લાગી રહી હતી અને પુષ્પોના સમુહથી ઘેરાએલી સુંદર લતાઓમાં નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ મધુર શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં તે જોઈને શ્રીમહાપ્રભુજીનું મન ત્યાં લાગ્યું અને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે શ્રીભાગવતની વ્યાખ્યા સુબોધિની સાંભળવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ચાર માસ પર્યંત ત્યાં બીરાજીને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને જેટલી વ્યાખ્યા તૈયાર થઇ હતી તેટલી સંભળાવી. એક દિવસે ભાંડીરવડના કુંજમાં રૂપસનાતન અને જીવગોસ્વામી નામનાં બે શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યના અનુયાયિઓની સાથે ભગવદ્વાર્ત્તા ચાલતાં રૂપસનાતને શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "તમે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન પતિભાવથી કરો છો તો પતિનું નામ લેવું તો ધર્મશાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ છે." શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે "ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે વિધિનિષેધો છે તેઓ લૌકિક અને અનિત્ય દેહસંબંધી ધર્મોને લાગુ પડેછે માટે લૌકિક દેહ સંબંધી પતિપુત્રાદિકમાં વિધિનિષેધની પ્રવૃત્તિ છે. પ્રભુમાં તો અલૌકિક અસ્મીય પતિસંબંધ છે. [1]'सवैपातिःस्यादकुतोभयःस्वयंसमंततःपातिभयातुरंजनम्' એ શ્રીભાગવતના પંચમ સ્કંધમાં લક્ષ્મીજીના વચ

૧ જે પોતે નિર્ભય હોય અને ભયથી આતુર થએલા બીજા લોકોની સઘળી રીતે રક્ષા કરી શકે એમ હોય તેને પતિ કરવો જોઈએ.

૧૮

ન રૂપ પ્રમાણથી તથા [1]स्त्रियोवापुरुषावापिभर्त्तृभावेनकेशवं ॥ हृदि कृत्वागतिंयांतिश्रुतीनांनात्रसंशयः ॥ એ બૃહદ્વામન પુરાણમાં ભૃગુ પ્રત્યે બ્રહ્માનાં વાકયરૂપ પ્રમાણથી સિદ્ધ થયું છે કે શ્રીકૃષ્ણ જીવ માત્રના પતિ છે અને સઘળા જીવોએ પતિભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું જોઇએ. પતિભાવથી ભજન કરતાં પણ નામ લેવામાં કશો બાધ નથી પણ વિધિછે. કારણ કે ભગવન્નામનું માહાત્મ્ય સઘળા વેદોમાં, શાસ્ત્રોમાં અને પુરાણાદિકમાં અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. સામાન્ય શાસ્ત્રથી વિશેષશાસ્ત્રને બલવત્તર સમજવું જોઇએ. [2]श्रद्धामृतकथायामेशश्वनमदनुकीर्त्तनम् એમ શ્રીભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં તથા [3]सदारटंतिमन्नाममममसेवापरायणाः ॥ तेजनामत्प्रियालोकेगच्छंतिममततपदम् એમ નારદપંચરાત્રમાં શ્રીમુખેજ કહ્યું છે તેથી એ વચનો માનવાંજ જોઇએ. કારણકે પતિની આજ્ઞા પાળવી એ મુખ્ય પતિવ્રત્યધર્મછે." એ સાંભળી રૂપસનાતન પ્રસન્ન થયા.

પછી એ રૂપસનાતને [4]भुक्तिमुक्तिस्पृहायावत्पिशाचीहृदिवर्तते ॥ तावत्प्रेमरसस्यात्रकथमभ्युदयोभवेत् ॥ એ પોતાની કૃતિનો શ્લોક સંભળાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે " તમે મોક્ષની ઈચ્છાને પિશાચીરૂપે વર્ણવી છે માટે શિષ્ટ લોકો આ લેખનો આદર કરશે નહી પણ ઉલટા દૂષણ દેશે. કારણ કે સર્વના મત

---

૧ જે સ્ત્રીઓ અથવા પુરૂષો હૃદયમાં પતિભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરેછે તેઓ શ્રુતિઓની ગતિને પામેછે એમા સંશય નથી. ૨ મારી અમૃત જેવી કથામાં શ્રદ્ધા રાખવી અને નિરંતર મારાં નામ લીધા કરવાં. ૩ જે લોકો સર્વદા મારાં નામ લેછે અને મારી શેવામાં તત્પર રેહેછે તે લોકો સર્વ જગતમાં મને પ્યારાછે અને તેઓ મારા પદને પામેછે. ૪ જ્યાંસુધી ભોગની અને મોક્ષની ઇચ્છારૂપ પિશાચી (ડાકણ) હૃદયમાં હોય ત્યાંસુધી તે હૃદયમાં પ્રેમરસનો ઉદય કેમ થાય? નજ થાય.

માં મોક્ષ એ પરમ પુરૂષાર્થ છે અને મોક્ષદશામાંજ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે." શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી રૂપસનાતન તો માની ગયા પણ જીવગોસ્વામીએ તે ઉપર બહુ વાદ કરયો. આ વાત સાંભળવામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે રૂષ્ટ થઈને જીવગોસ્વામીને કહ્યું કે "તમે મોટી અવજ્ઞા કરી. શ્રી વલ્લભાચાર્યજીમાં અને શ્રીકૃષ્ણમાં કાંઈ ભેદ નથી, બન્ને એકરૂપ છે. તમે ભગવાનનો દ્વેષ કરયો તેથી જાઓ, હું તમારો ત્યાગ કરૂં છું." ગુરૂજીનાં એ વચન સાંભળી જીવગોસ્વામીને ઘણો ખેદ થયો અને તેથી તેણે વિચાર કરયો કે "ગુરૂશ્રીએ મારો ત્યાગ કરયો તો હવે હું પણ આ દેહનો ત્યાગ કરી દઈશ." આવા દૃઢ વિચારથી જીવગોસ્વામી અનશનવ્રત લઈને શ્રીયમુનાજીના તટ ઉપર જઇ બેઠા અને રેતીની બે મુઠી ખાઈને બે દિવસ સુધી એમજ રહ્યા. આ વૃત્તાંત સાંભળવામાં આવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યને સાથે લઇને ત્યાં ગયા. જીવગોસ્વામી પોતાના ગુરૂશ્રીનાં અને શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન કરી બહુ પ્રસન્ન થઇને અપરાધની ક્ષમા માગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનુમોદન કરીને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની સાથે તેને એકમત કરી દીધા અને પોતે પણ ચાર માસ બીરાજી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યના શિષ્યોમાં એક બંગાળી બ્રાહ્મણ બહુ સ્નેહી હતો તેને શ્રીનાથજીની શેવાને વાસ્તે સાથે લઇને આગળ પધાર્યા.

આ પ્રમાણે વ્રજની પરિક્રમા જે બાકી હતી તેને પુરી કરી મથુરામાં ઉજાગર ચોબાને દાનદક્ષિણા આપીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતે પૃથ્વીપરિક્રમાને જ્યાં છોડીને આવ્યા હતા ત્યાં (ઝાડખંડમાં) જવાને વાસ્તે પાછા ચાલ્યા. માર્ગમાં ચાલતાં શ્રીમથુરાજીના અને આગરાના વચમાં ગૌઘાટ કેહેવાય છે ત્યાં

પધાર્યા. એ ઘાટ ઉપર સૂરદાસ નામનો એક વિરક્ત બ્રાહ્મણ રેહેતો હતો તે ઉત્તમ ભગવદ્ભક્ત હતો, ભાષામાં વિષ્ણુનાં પદ ઘણાં કરતો અને લોકોમાં સૂરદાસ સ્વામી કેહેવાતો હતો. એ સૂરદાસ જો કે લોકોને શેવક પણ કરતો હતો પણ મનમાં ગ્લાનિ રાખતો કે 'મારામાં તેવી કૃતિ નથી તો પ્રભુ મારો ઉદ્ધાર કેમ કરશે.' એ સૂરદાસ 'અહીં શ્રીવલ્લભાચાર્ય આવ્યા છે' એમ સાંભળી તેમનાં દર્શનને વાસ્તે આવ્યો અને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને સન્મુખ બેઠો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને કહ્યું કે "સૂરદાસ ! તમે લોકભાષામાં વિષ્ણુનાં પદ કર્યાં છે એમ અમે સાંભળ્યું છે માટે કાંઈક સંભળાવો." તે ઉપરથી સૂરદાસે નીચે લખેલું પદ ગાઇને સંભળાવ્યું.

प्रभुमें सब पतितन कोटीको । और पतित सब द्योस चारके मैं तो जन्मतहीको ॥ १ ॥ बधिक अजामिल गनिका तारी और पूतना हीको । मोहि छोरि तुम और उधारे मिटे सूल केसेजीको ॥ २ ॥ कोउ न समरथ सेव करनको खेंचि कहत हों लीको । मरियत लाज सूर पातितनमें कहत सबै मोहिनीको ॥ ३ ॥

એ પ્રકારનાં બે ચાર પદ સંભળાવ્યાં તે સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "સૂરદાસ ! તમે તો ભકતોમાં સૂર્યરૂપ છો તે છતાં કાયર કેમ બનો છો. ભક્તલોકો તો તીર્થાદિકને પણ પવિત્ર કરે છે. [1]तेषां विचरतांपद्भ्यांतीर्थानां पावनेच्छया तथा [2]तीर्थीकुर्वंतितिर्थानिस्वांतःस्थेनगदाभृता એ શ્રીભાગવતનાં વચનો એ વિષયમાં પ્રમાણ છે. હવે તમે પ્રથમ પોતામાંથી પ્રાકૃતભાવ

---

૧ ભક્તલોકો તીર્થોને પવિત્ર કરવાની ઈચ્છાથી પગવતે તીર્થોમાં જાય છે. ૨ ભક્તલોકો પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલા ભગવાનથી તીર્થોને પવિત્ર કરે છે.

કાહાડી નાખી સ્વરૂપનિષ્ઠ થઈ વ્રજલીલાનો અનુભવ કરીને પછી તેનું વર્ણન કરો અને વિયોગની ભાવના કરો તેથી તમારી ગ્લાનિ મટી જશે." એ સાંભળી સૂરદાસે શંકા કરી કે "શ્રી મહારાજ! પ્રાકૃતભાવ એટલે શું અને તેની નિવૃત્તિ કેમ થાય." શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "જે અહંતા મમતા છે તેજ પ્રાકૃત ભાવ છે. કહ્યું છે કે [1]अहंताममतानाशेसर्वथानिरहंकृतः ॥ स्वरुपस्थो यदांजीवःकृतार्थःसनिगद्यते ॥ આ પ્રમાણે પ્રાકૃતભાવની નિવૃત્તિ નિવેદનદ્વારા થાય છે. જીવ ભગવાનના અંશરૂપ છે માટે દાસભાવથી ભગવદ્‌ભજન કરવું એ જીવનો સ્વધર્મ છે. શ્રુતિ કેહે છે કે [2]योयदंशःसंतभेजत्." એ ઉપદેશ સાંભળી જેને બોધ ઉત્પન્ન થયો એવા સૂરદાસે પોતે કવિતો હતાજ તેથી તુરતજ નીચે લખેલું પદ કરીને ફરી સંભળાવ્યું.

अपुनकों आपु नही बिसरयो। जैसे स्वान काचके मंदिर भ्रमि भ्रमि भूंसि मरयो ॥१॥ दुरि सौरभ मृगनाभि बसतहे द्रुम तिन शोध सरयो। ज्यों सुपनेमे रंक भूप भयो तस्कर अरि पकरयो ॥२॥ ज्यों के हरि प्रतिबिंब देखके आपुनि कूप परयो। ऐसे गज लखि स्फटिक शिलाको दसनन जाइ अरयो ॥३॥ मरकट मूठि छार नांहि दीनी घर घर द्वारि फिरयो। सूरदास नलिनींको सूवा काहि कोने पकरयो ॥४॥

એ પદ સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજી બહુ પ્રસન્ન થતાં તે પછી સૂરદાસે નીચે લખેલું એક વિજ્ઞપ્તિ સૂચક પદ સંભળાવ્યું.

तुम तजि और कोन पैं जाऊं। काके द्वार जाय शिर नाऊं पर हथ कहां बिकाऊं॥१॥ ऐसो को दाता हे समरथ जाके दिये अघाऊं।

---

[1] અહંતા તથા મમતાનો નાશ થતાં સર્વથા અહંકાર રહિત થએલો જીવ જ્યારે સ્વરૂપ નિષ્ઠ થાય ત્યારે કૃતાર્થ થયો કેહેવાય છે.
[2] જે જેનો અંશ હોય તેણે તેનું ભજન કરવું જોઈએ.

अंतकाल तुमरे सुमिरण बिनु और नहीं कहुं ठाउं ॥२॥ रंक सुदामा किय्रो अजाची दियो अभैपद ठाउं। कामधेनु चिंतामनि दीनी कल्पवृच्छ तरछांउं ॥३॥ भव समुद्र अति देखि भयानक मनमे अधिक डराउं। कीजे कृपा महाप्रभु मोपर सूरदास बलि जाउं ॥४॥

આ પદ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સૂરદાસને શ્રીયમુનાજીમાં નવરાવી શરણમંત્રનો તથા નિવેદનમંત્રનો ઉપદેશ કરીને શેવક કરયો અને તે પછી શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધની અનુક્રમણિકાનો પાઠ કરી સંભળાવ્યો. એ સાંભળતાંજ જેને દિવ્ય નેત્રથી વ્રજલીલાનો અનુભવ થવા લાગ્યો એવા સૂરદાસે તેવાંજ પદ કરીને સંભળાવવા માંડયાં.

પ્રથમ પદ.

ब्रज भयो महरिके पुत जब यह बात सुनी। सुनी आनंदे सब लोग गोकुल गुनक गुनी ॥१॥ ब्रज पूरव पुरे पुण्य रोपी कुल सुथिर थुनी। ग्रहनच्छत्र सब सोध कीनी बेदधुनी ॥२॥ सुनी धाइ सबै ब्रजनारि सहज सिंगार किये। तन पहिरे नौतन चीर काजैर नेन दिये ॥३॥

આ સર્વ પદો કીર્ત્તનોના સંગ્રહપુસ્તકમાં અથવા સૂરસાગરમાં ૨૫૮ છે.

બીજું પદ.

आदि सनातन हरि अविनाशी। सकल निरंतर घटघट वासी ॥१॥ पूरणब्रह्म पुरान बखाने। चतुरानन शिव अंत न जाने ॥२॥ महिमा अगम निगम नाहि पावे। ताहि जसोदा गोद खिलावे ॥३॥

ઈત્યાદિ સઘળાં પદો સૂરસાગર ગ્રંથમાં ૨૫૮ છે. એવા પ્રકારનાં ઘણાં ઘણાં પદો સંભળાવીને શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રસન્ન કર્યા અને જેવા વાલ્મીકિમુનિ સંસ્કૃત પદ્યોના આદિ કવિ થયા હતા તેવાજ એ સૂરદાસ ભાષાના આદિ કવિ થયા. જેમ

નારદજીના ઉપદેશથી વ્યાસજીએ સમાધિ ભાષારૂપ શ્રીભાગવત કરીને પોતાના તાપને દૂર કરયો હતો તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના ઉપદેશથી સૂરદાસે વ્રજભાષામાં વ્રજલીલાનું વર્ણન કરીને પોતાના તાપને દૂર કરયો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રમાણે સૂરદાસજીને શરણે લઈને ત્યાંથી ચાલ્યા તે ઝાડખંડ કે જ્યાં પોતે પૃથ્વી પરિક્રમણનો ત્યાગ કરયો હતો ત્યાં આવ્યાં. ત્યાંથી અવશેષ રહેલી પૃથ્વી પરિક્રમાને સંપૂર્ણ કરી ફરી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં દર્શન કરવા વાસ્તે પંઢરપુરમાં પધારતાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ ફરીવાર આજ્ઞા કરી કે "કાશીમાં તમારી જાતનો 'મધુમંગળ' નામનો બ્રાહ્મણ પોતાની દેવકન્યા દેવા વાસ્તે તમારી વાટ જુવે છે માટે તુરત ત્યાં જઇને વિવાહ કરો." શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં વચન સાંભળી 'તથાસ્તુ' એમ કહી બ્રહ્મચર્યવ્રતનું સમાવર્ત્તન કરી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના યોગ્ય સમાજ સાથે લઈને કાશીમાં પધાર્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ બાર વર્ષમાં પૃથ્વીની ત્રણ પરિક્રમાઓ કરી.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજય ગ્રંથમાં પૃથ્વીપરિક્રમણ પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

॥ श्रीवल्लभोजयति. ॥

अथ श्रीगृहस्थाश्रम प्रकरण प्रारंभः

કાશીમાં એક 'મધુમંગળ નામનો તૈલંગ બ્રાહ્મણ હનુમાન ઘાટ ઉપર પોતાની નાતના સમુદાયમાં રેહેતો હતો. એ બ્રાહ્મણે માહાલક્ષ્મી નામની પોતાની કન્યાને રૂપથી; શીલથી અને ગુ-

ણોથી શ્રીલક્ષ્મીજી જેવી જોઇને વિચાર કરયો કે "આ કન્યાને યોગ્ય પતિ તો અમારી નાતમાં જે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રગટેલ છે તેજ છે માટે એ કોઇ પ્રકારથી અહીં આવીને આનું પાણિગ્રહણ કરે તોજ આ કન્યાનો જન્મ સાર્થક થાય." એ કન્યાએ પણ મનમાં એવો નિશ્ચય કરયો હતો કે "જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય મારૂં પાણિગ્રહણ કરે તોજ મારે જીવવું, એ વિના બીજા વરને વરવું નથી." એ કન્યા નિત્ય પોતાની માતાજીની સાથે શ્રીગંગાજીમાં નાહાવા જતી હતી ત્યાં શ્રીગંગાજીની પાસે એજ વરદાન માગતી હતી. એ કન્યાનો ભક્તિભાવ જોઈ શ્રીગંગાજીએ પ્રસન્ન થઇ એક દિવસે રાત્રિમાં સ્વપ્નદ્વારા દર્શન દઈને તેને કહ્યું કે "આજથી પાંચમે દિવસે શ્રીવલ્લભાચાર્ય અહીં આવીને તને વરશે." એ પ્રમાણે વરદાન દઈ સૌભાગ્યદ્રવ્ય આપીને શ્રીગંગાજી અંતર્દ્ધાન થઇ ગયાં. કન્યાએ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી એ વૃત્તાંત પોતાની સાહેલીઓની પાસે કહ્યું અને સૌભાગ્યદ્રવ્ય પણ દેખાડયું. મહાલક્ષ્મીએ પોતાના મનને દૂત બનાવી પોતાના પ્યારાની પાસે મોકલતાં પ્યારા શ્રીવલ્લભાચાર્ય પોતે અંતર્યામી હોવાથી એ વાત જાણી પ્રવાસ છોડી દઈને કાશીમાં પધાર્યા. શ્રી મહાપ્રભુજી કાશીમાં પધારતાં તે વાત સાંભળી મધુમંગળે તેમની પાસે આવીને વિનતિ કરી કે "મારી કન્યાને આપ વરો." શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ "ઠીક છે. અમને પણ એવીજ ભગવદાજ્ઞા થઈ છે," એમ કહીને શુભ મુહૂર્તમાં વિવાહ કરયો. પછી 'તીર્થમાં ગૃહસ્થાશ્રમ નિંદિત છે અને તેમાં પણ કાશીમાં વધારે નિંદિત છે' એમ વિચારી શ્રીમહાપ્રભુજી કાશીથી પ્રયાગમાં આવીને બીરાજ્યા અને ઘર બાંધી નિવાસ કરવા સારૂ તિર્થથી દૂર સ્થળ શોધવાને વાસ્તે સેવકોને મોકલ્યા. ત્રવેણીને સામે પાર

ખારેલ ગામની પાસે દેવરિષિ નામનું એક નાહાનું ગામ એકાંત સ્થળ અને સર્વ પ્રકારે સુખદાઈ જોવામાં આવતાં સેવકોએ આવી તે પ્રમાણે વિનતિ કરી એટલે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમ સમાજને લઈ ત્યાં જઈ પોતાને વાસ્તે તથા પોતાની સાથે નાતના જે શિષ્ટ લોકો હતા તેઓને વાસ્તે યોગ્ય ઘરો બંધાવીને ત્યાં નિવાસ કરયો.

જેમ કાશીને અને પ્રયાગને તિર્થ જાણી તેથી દૂર ઘર બંધાવીને નિવાસ કરયો તેમ વ્રજને પણ તિર્થ જાણી તેથી દૂર નિવાસ કરયો એમ સમજવું નહી. કારણ કે વ્રજ, શ્રીગોકુળ અને વૃંદાવન તો પરમપ્રિય નિજધામ છે પણ જેવાં પુષ્કર, પ્રયાગ અને કાશી આદિ તીર્થો છે તેવાં નથી. અને ચોરાશી કોશનું જે વ્રજમંડળ છે તે શ્રીકૃષ્ણને ક્રીડા કરવાના સ્થળરૂપ નિજ ધામજ છે. વ્રજમાં સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ ક્રીડા કરેછે. બૃહદ્વામન પુરાણમાં કહ્યું છે કે [1]पृथिव्यांभारतेक्षेत्रेमाथुरेममसंडले ॥ वृंदावनेभविष्यामिप्रेयांस्ते रासमंडले ॥१॥ [2]वृंदावनंपरित्यज्यपदमेकंनगच्छति ॥ બીજા પુરાણમાં પણ એવી કથા છે કે "શ્રીકૃષ્ણભગવાને પ્રયાગને તીર્થોનો રાજા કરીને પૃથ્વીપર મોકલતાં પૃથ્વી ઉપરનાં સઘળાં તીર્થો ભેટના પદાર્થો લઇને પ્રયાગરાજની પાસે આવ્યાં પણ તેઓમાં વ્રજ નહી આવ્યું એ જોઇ પ્રયાગરાજે કોપિત થઇ ફરી ભગવાનની પાસે જઇને એ વૃત્તાંતનું નિવેદન કરતાં ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે અમે તને તીર્થોનો રાજા કરયોછે પણ અમારા ઘરનો રાજા કરયો નથી." આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્રજમંડળ પરમધામ છે અને શ્રી

૧ પ્રભુએ પ્રિયાને કહ્યું છે કે "પૃથ્વીમાં ભરતખંડમાંના મારા મંથુરા મંડળમાં વૃંદાવનની અંદર રાસમંડળમાં હું તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરીશ." ૨ પ્રભુ વૃંદાવનને છોડીને એક પગલું પણ દુર જતા નથી

કૃષ્ણ ત્યાં સર્વદા નિત્ય ક્રીડા કરેછે. ત્યાં અદ્યાપિ સુધી પણ પોતાના કૃપાપાત્ર તેવા ભક્તજનોને શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ક્રીડાનો અનુભવ કરાવેછે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ વ્રજમાં નિવાસ નહી કરયો તેનું કારણ તો એજ છે કે "પોતે વ્રજલીલા સંબંધી વિયોગર સનો અનુભવ કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીપર પધાર્યા હતા માટે વ્રજમાં નિવાસ કરવામાં આવે તો તેવા વિયોગરસનો અનુભવ ન થાય." 'એ કારણથીજ શ્રીમહાપ્રભુજી વ્રજથી દુર બીરાજીને વિયોગરસનો અનુભવ કરતા હતા' એમ નિરોધલક્ષણ આદિ સ્વમાર્ગીય ગ્રંથોમાં સ્ફુટ લખ્યું છે.

એ પ્રમાણે દેવરિષિ નામના ગામમાં બીરાજી શ્રીમહાપ્રભુજી શાસ્ત્રોક્ત રીતિ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવા લાગતાં એ ખબર સર્વત્ર વિદિત થવાથી પંડિતલોકો શંકા સમાધાનને વાસ્તે અને સાધુલોકો દર્શનને વાસ્તે ત્યાં આવવા લાગ્યા. પ્રયાગમાં એક મધુસૂદનસરસ્વતી નામના સન્યાસી રેહતા હતા તેમને શ્રીમહાપ્રભુજીએ દેવરિષિ ગામમાં ભક્તિશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવ્યું અને તેજ ગામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને ઘેર સંવત ૧૫૬૮ ના ભાદરવા વદી દશમીને દિવસે મોટા પુત્ર શ્રીગોપીનાથજીનો જન્મ થયો. એ શ્રીગોપીનાથજી બળભદ્રનો અવતાર હતા અને તે પૃથ્વીપર થોડા દિવસજ બીરાજ્યા હતા.

દેવરિષી ગામમાં લોકોની ભીડ બહુ થવા લાગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું મન ખિન્ન થયું હતું તેટલામાં શ્રીમહાલક્ષ્મીજીને બીજો ગર્ભ રેહેવાની ખબર પડતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કર્યો કે "હવે મારે ઘેર 'आत्मावैपुत्रनामासीत्' એ શ્રુતિ પ્રમાણે બીજા પુત્રરૂપે સાક્ષાત્ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો છે, પંડરી

૧ પિતા પોતેજ પુત્રરૂપે થાયછે.

શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ પણ પોતે પ્રગટ થવાની આજ્ઞા કરીછે અને પુરાણ તથા તંત્ર આદિ ગ્રંથોમાં એમનો પ્રાદુર્ભાવ ચરણાદ્રિમાં થવાનું ભવિષ્ય લખ્યું છે માટે અહીંથી ઊઠીને થોડોક કાળ ચરણાદ્રિમાં નિવાસ કરવો યોગ્ય છે." આવો વિચાર કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના સર્વ સમાજ સહિત ચરણાદ્રિમાં પધાર્યા. એ પર્વતની ઊપર નાના પ્રકારનાં વૃક્ષોની પંક્તિઓ અને લતાઓ પ્રફુલ્લિતપણાથી તથા ફલિતપણાથી શોભી રહી હતી, સુંદર ઝરણાંઓ ઝરતાં હતાં, ઝરણાંઓ ઝરવાથી સરોવરો ભરપુર હતાં, નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ મીઠા શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં, અને નીચે શ્રીગંગાજી વેહેતાં હતાં કે જે શોભા જોઇને શ્રીમહાપ્રભુજી બહુ પ્રસન્ન થયા. એ પર્વતમાં ચરણપહાડીની ઊપર ભગવાનના ચરણનું ચિન્હ બીરાજેછે તેથી તે પર્વત 'ચરણાદ્રિ' એ નામથી વિખ્યાત છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ત્યાં જઈ ચરણચિન્હનાં દર્શન કર્યાં કે જે ચિન્હ ઔરંગજેબ પાદશાહનો ઉપદ્રવ થયો ત્યારથી યવન લોકોના સ્વાધીનમાં થઈ ગએલછે. એ સ્થળમાં ગામથી કાંઇક છેટે સુંદર સ્થળ શોધી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ત્યાં ઘર બાંધીને સુખપુર્વક નિવાસ કરયો અને તે ઘરમાં સંવત ૧૫૭૨ શાકે ૧૪૩૭ના પૌષવદી ૯ શુક્રવારને દિવસે શ્રીમહાપ્રભુજીના બીજા પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો જન્મ થયો. જેવો શ્રીનંદરાયજીને ઘેર શ્રીકૃષ્ણનો જન્મોત્સવ થયો હતો તેવોજ શ્રીમહાપ્રભુજીને ઘેર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો જન્મોત્સવ થયો અને શ્રીમહાપ્રભુજીએ મોટા હર્ષથી જાતકર્મ વિધાન તથા સર્વના યથાયોગ્ય દાનમાન આદિ સત્કાર કર્યા કે જેઓનું વર્ણન તથા તે સમયના અલૌકિક આનંદનું વર્ણન અષ્ટછાપના વૈષ્ણવોએ કરેલા ગીતછંદપ્રબંધ નામના ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે. સારંગ રાગમાં ગવાતા અને ગોસ્વામીશ્રી

દ્વારકેશજીએ કરેલા પદમાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનું જન્મલગ્નાદિક જે લખેલ છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

સંવત ૧૫૭૨ ના પોષવદી ૯ મૃગા નવીન મેઘ સરખી કાંતિવાળા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તે સમયે હસ્ત નક્ષત્ર હતું, શોભનયોગ હતો અને તૈતિલકરણ હતું.

॥ श्रीविठ्ठलनाथजीनि जन्मकुंडली. ॥

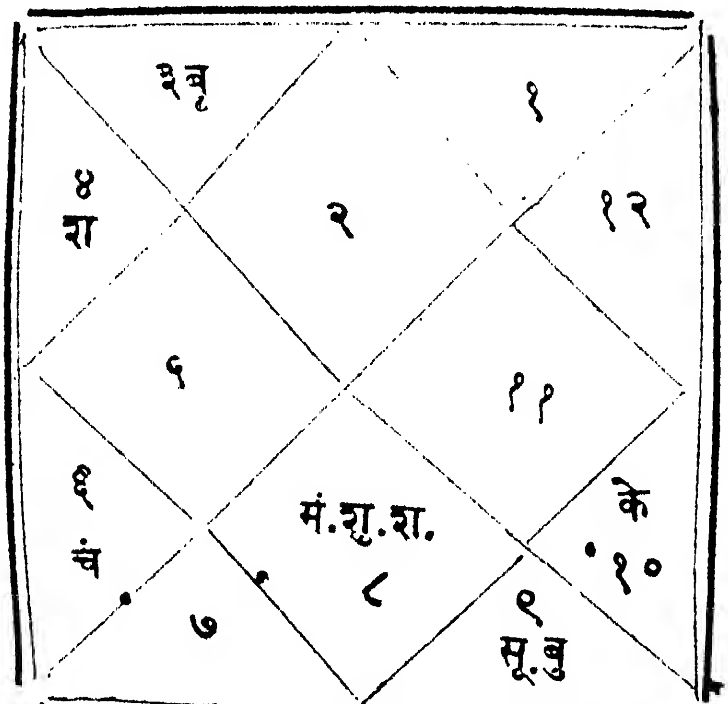

શ્રુતિઓ પણ જેનો પાર પામતી નથી એવા, પૂર્ણાવતાર અને શ્રીનંદરાયના કુમાર જે શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પોતે આ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીરૂપે પ્રગટ્યા હતા. એ વિષયમાં પ્રમાણરૂપે પુરાણોમાંથી તથા તંત્ર આદિ ગ્રંથોમાંથી જે વચનો મળી આવ્યાં છે તે નીચે લખીએ છીએ.

અગ્નિપુરાણના ભવિષ્યોત્તર ખંડમાં કહ્યું છે કે "[1]અ

---

૧ હું પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણોનો આચાર પાળનરા અગ્નિરૂપ થઇશ. વ લ્લભને અગ્નિરૂપ અને વિઠ્ઠલને પુરૂષોત્તમરૂપ સમજવા.

मिरूपोद्विचारोभविष्यामीहभूतले ॥ वल्लभोह्यग्निरूपःस्याद्विठ्ठलः पुरुषोत्तमः " ॥ અગ્નિસંહિતાના ચોદમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે " [1]धनुर्मासस्यकृष्णेतुनवम्यांमुनिसत्तम ॥ गोप्यावतारः कृष्णस्यानिजरूपेणभूतले ॥ भविष्यतिमहाप्राज्ञोदैवप्रोद्धरणायच ॥ वल्लभस्यगृहेनूनं गिरिराजधरोहारिः " ॥ સનત્કુમાર સંહિતામાં કહ્યું છે કે " [2]करुणारसभावज्ञोलीलाकरणतत्परः ॥ सदानंदमयोदेवोयशोदानंदनोहारिः ॥ विप्रवेषेणदैवानामुद्धारार्थेभविष्यति ॥ विठ्ठलेशोद्भुतंनामतापत्रयविनाशकम् " ॥ ગૌરી તંત્રમાં કાલમહાદેવે કહ્યું છે કે " [3]पौषकृष्णनवम्यांचाविठ्ठलेशोतिसज्ञकः ॥ द्विजालयेमहादेविकाश्याःसान्निहितेहरिः ॥ गुप्तवृंदावनंयत्रनानापाक्षिसमाकुलं ॥ गिरिराजकनिष्ठस्यचरणाद्रेश्वगव्हरे ॥ भविष्यतिकलेर्मध्येप्रथमंनंदनंदनः "॥ બ્રહ્મયામલમાં કહ્યું છે કે " [4]पौषकृष्णनवम्यांचअवतारोहरेर्द्विजाः ॥ भविष्यतिद्विजाचारे फलेराद्येमहाद्भुतः

બ્રહ્માંડપુરાણમાં પણ ભગવાનનો અને બ્રહ્માનો સંવાદછે. તે પ્રકરણમાં कृष्णो बुद्धोविठ्ठलेशःकल्किर्म्लेच्छानिकृंतनः એ શ્લોકમાં

---

૧ પૃથ્વીમાં પોષવદી ૯ ને દિવસે દૈવીજીવોનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ વલ્લભાચાર્યને ઘેર શ્રીકૃષ્ણનો ગુપ્ત અવતાર થશે. ગિરિરાજને ધરનારા શ્રીકૃષ્ણજ એ મહાપંડિત બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે. ૨ કરૂણારસના ભાવને જાણનારા, લીલાઓ કરવામાં તત્પર અને સર્વદા આનંદમય યશોદાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દૈવી જીવોના ઉદ્ધારને વાસ્તે બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે અને તેમનું " વિઠ્ઠલેશ " એ અદ્દભુત નામ થશે કે જેથી ત્રણે તાપોનો નાશ થશે. ૩ હે પાર્વતી ! કાશીની પાસે ગોવર્દ્ધનના નાહના ભાઇ ચરણાદ્રિનો ઘાટો પ્રદેશ કે જયાં અનેક પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત ગુપ્ત વૃંદાવન છે ત્યાં કળિયુગમાં શ્રીકૃષ્ણ પોષવદી ૯ ને દિવસે બ્રાહ્મણના ઘરમાં પ્રથમ અવતરશે અને તે 'વિઠ્ઠલેશ' કેહેવાશે. ૪ હે બ્રાહ્મણો ! કળિયુગના પ્રથમ ભાગમાં પોષવદ ૯ ને દિવસે વલ્લભાચાર્યને ઘેર મહાઅદ્દભુત શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થશે.

કળિયુગની અંદર કૃષ્ણ, બુદ્ધ, વિઠ્ઠલેશ અને કલ્કિ એ ચાર ભગવદ્અવતાર ગણાવ્યા છે. આ જે પ્રમાણે બતાવ્યા છે તે આધુનિક ઇતર જીવોને વાસ્તે છે. કારણ કે સ્વમાર્ગીય કૃપાપાત્રજનો તો શ્રીવિઠ્ઠલેશજીના પ્રભુપણાનો જાતે અનુભવ કરે છે.

ગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ નવમીને દિવસે પ્રગટ થઇને પોતાનું પૂર્ણપણું, વ્યાપકપણું અને આનંદાદિક ધર્મસંયુક્ત પ્રભુપણું બતાવી આપ્યું છે. કેમકે નવનો અંક પૂર્ણ છે. નવના અંક ઉપર અંકોને ગણીને શતપર્યંત જુવો તો સર્વત્ર નવની સંખ્યાજ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના પ્રાગટ્ય પછી થોડેક કાળે શ્રીમહાપ્રભુજી ચરણાદ્રિમાંથી ઉઠીને પાછા અરેલની પાસે દેવરિષિ ગામમાં આવી પોતાના જુના ઘરમાં બીરાજ્યા અને ત્યાં તેમણે પંદર વર્ષસુધી બીરાજીને (મહાલક્ષ્મીજીને) ગૃહસ્થાશ્રમના સુખનો અનુભવ કરાવ્યો તથા સર્વે શેવકોને ભગવલ્લીલાનો, શેવાનો, કથાવાર્ત્તાનો અને બીજાં પણ અનેક પ્રકારનાં ચમત્કારી ચરિત્રોનો અનુભવ કરાવ્યો. આ વૃત્તાંતનું સવિસ્તર વર્ણન ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્ત્તાના ભાષા ગ્રંથમાં તથા નિજવાર્ત્તા નામના ભાષા ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે.

ચોરાશી વૈષ્ણવોના વાર્ત્તા ગ્રંથ ઉપરથી કોઈને શંકા ઉત્પન્ન થયે કે "શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભૂતળપર બીરાજીને માત્ર ચોરાશીજ શેવકો કર્યા હતા" તો તેનું સમાધાન એમ છે કે "શ્રીમહાપ્રભુજીના શેવકો તો હજારો થયા હતા પણ તેઓમાં મુખ્ય ગણવા યોગ્ય ચોરાશી હતા તેથી ચોરાશીની વાર્ત્તા લખાઈ છે. ચોરાશીની સંખ્યામાં પણ નીચે પ્રમાણે કારણ છે. ભક્તોમાં રહેલી ભક્તિના ભેદ ચોરાશી છે. જેમકે શ્રવણ, કીર્તન,

સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મ નિવેદન એ રીતે ભક્તિના નવ પ્રકારોમાં પ્રત્યેકનો સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ ત્રણ ભેદ કરતાં અને તેઓના પણ (શ્રીભાગવતના તૃતિય સ્કંધમાં લખ્યા પ્રમાણે) કામના પરત્વે ત્રણ ત્રણ ભેદ કરતાં સગુણ ભક્તિના એકાશી ભેદ થાય છે. એથી ઉત્તમ નિર્ગુણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ બ્યાશીમી છે કે જે ભક્તિના અધિકારવાળી તો વ્રજસુંદરીઓજ હતી. ધીરા, અધીરા અને ધીરાધીરા એ ત્રણ ભેદથી નિર્ગુણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ત્રણ પ્રકારની છે એટલે સર્વ મળીને ભક્તિના ચોરાશી ભેદ છે એ સૂચવવાને વાસ્તે ચોરાશી ભક્ત પ્રસિદ્ધ કર્યા છે." આ વાર્તા અમે શ્રીદ્વારકેશજીએ કરેલા ભાવના ગ્રંથનો આશય લઈને લખી છે.

એક સમયે શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય બંગાળાથી શ્રીવૃંદાવન જતાં મધ્યાન્હ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે અરેલ ગામમાં આવ્યા. તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાની પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મીજીને કહ્યું કે "શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને પ્રસાદ લેવરાવો." શ્રીમહાલક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે "શ્રીઠાકોરજીનો રાજભોગ થઇને અનોસર થઇ ગયો છે અને મહાપ્રસાદ પણ ઉઠી ગયો છે." એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનિવેદિત સામગ્રીમાંથી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને ભોજન કરાવતાં તે જોઇને એક સેવકે શંકા કરી. તે ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યના હૃદયમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ બીરાજે છે:" વળી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે પુછ્યું કે "આપણું સર્વસ્વ તો વ્રજધામ છે તે છતાં આપે વ્રજથી દૂર સ્થિતિ કેમ કરી છે?" શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે "અમને વ્રજલીલાનો વિયોગ છે તેથી વ્રજલીલાના વિરહ સંબંધી તાપની ભાવામાને વાસ્તે અમે

મજથી દૂર સ્થિતિ રાખી છે. તાપ સંબંધી ક્લેશ ભોગવ્યા વિના ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય નહી." એ વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે પોતાના શેવકોને કહ્યું કે "આ શ્રીકૃષ્ણનાં શ્રીમુખનાં વચન સિદ્ધાંતરૂપ છે, એટલા માટેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રગટયા છે માટે તમો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શ્રીકૃષ્ણજ સમજો. એ વિષયમાં કોઇએ પોતાના મનમાં જરા પણ શંકા રાખવી નહી."

શ્રીમહાપ્રભુજીના પુત્ર જે શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી હતા તેમના પુત્રો સાત હતા. તેઓમાં મોટા પુત્ર શ્રીગિરિધરજી સંવત ૧૫૯૭ ના કાર્ત્તિક શુદી ૧૨ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે સાક્ષાત્ ઐશ્વર્ય આદિ ૭ ગુણોવાળા પ્રભુ હતા તેથી શ્રીગુસાંઇજીએ તેમને મુખ્ય ગાદિ તથા શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીની મુખ્ય શેવા આપ્યાં અને દાયભાગમાં શ્રીમથુરેશજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

બીજા પુત્ર શ્રીગોવિંદરાયજી સંવત ૧૬૦૦ ના માર્ગશીર્ષ વદી અષ્ટમીને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે ઐશ્વર્ય ગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીવિઠ્ઠલેશરાયજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

ત્રીજા પુત્ર શ્રીબાળકૃષ્ણજી સંવત ૧૬૦૬ ના આશ્વિન વદી ૧૩ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે વીર્યગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીદ્વારકાનાથજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

ચોથા પુત્ર શ્રીગોકુળનાથજી સંવત ૧૬૦૮ ના માર્ગશીર્ષ શુદી ૭ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે યશગુણનું સ્વરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીગોકુળનાથજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

પાંચમા પુત્ર શ્રીરઘુનાથજી સંવત્ ૧૬૧૧ ના કાર્ત્તિક શુદી ૧૨ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે શ્રીગુણનું સ્વરૂપ હતા. એમને

દાયભાગમાં શ્રીગોકુળચંદ્રમાજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

છઠા પુત્ર શ્રીયદુનાથજી સંવત ૧૬૧૩ નાં ચૈત્ર શુદ્ધી ૬ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે જ્ઞાનગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીબાળકૃષ્ણજીનું સ્વરૂપ દેવા માંડયું પણ તેમણે તે સ્વરૂપને નાહાનું જાણીને લીધું નહી. પછી એમના વંશમાં ઘણો કાળ વિત્યા પછી કાશીમાં રહેલા શ્રીગિરિધરજી મહારાજે શ્રીમુકુંદરાયજીનું સ્વરૂપ લીધું હતું.

એવી રીતે છ પુત્ર તો અરેલ ગામમાંજ પ્રગટયા હતા. તે પછી શ્રીમદ્‌ગોસ્વામી શ્રીવિઠલનાથજી અરેલ ગામમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમ લઈ શ્રીગોકુળમાં જઇને સુખપૂર્વક નિવાસ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં તેમણે શ્રીનાથજીની શેવાનો વિસ્તાર ભારે કરયો અને પોતાનો પ્રભાવ ચારે દિશાઓમાં પ્રકાશિત કરયો. રાજા બીરબલ અને રાજા ટોડરમલ્લ આદિ ઘણા રાજાઓ એમના શેવક થયાહતા. અકબરશાહ પાદશાહ દર્શનને વાસ્તે આવ્યા હતા તેમણે કેટલાએક પ્રશ્નો કરતાં શ્રીવિઠલનાથજીએ સર્વ પ્રશ્નોનાં સમાધાન કર્યાં હતાં એ વાત વાર્ત્તાના ભાષાગ્રંથમાં સ્ફુટ છે.

પછી સાતમા પુત્ર શ્રીઘનશ્યામજી બીજી ભાર્યામાં સંવત ૧૬૨૩ ના માર્ગશીર્ષ વદિ ૧૩ ને દિવસે પ્રગટયા હતા અને તે વૈરાગ્યગુણરૂપ હતા. એમને શ્રીગુસાંઈજીએ દાયભાગમાં શ્રીમદનમોહનજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

આ પ્રમાણે શ્રીગુસાંઈજીએ સાતે પુત્રોને જુદા કરી દાયભાગમાં નોખનોખાં ભગવત્સ્વરૂપ આપ્યાં હતાં તેથી શ્રીવલ્લભીય સંપ્રદાયમાં સાત ગાદી મુખ્ય છે. પૃથ્વીમાં ત્રણ કુળ વિખ્યાત કેહેવાય છે તેઓમાં રઘુકુળ અને યદુકુળ જતાં રહ્યાં છે અને હાલ વલ્લભકુળ સરસાઈ ભોગવે છે.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં ગૃહસ્થાશ્રંમ પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

॥ श्रीवल्लभोजयति ॥

अथ सन्यस्त प्रकरण प्रारंभः

એક દિવસે રાત્રિના સમયમાં શ્રીનાથજીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દઈને શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે "તમે શ્રીભાગવતની સુબોધિની ટીકાને સંપૂર્ણ કરવાના આગ્રહને લીધે અમારી આજ્ઞા બેવાર તો ન માની પણ હવે એ આગ્રહ છોડી દઇને લોકોને સન્યસ્ત ધર્મ દેખાડો અને તુરત અમારી પાસે આવો." આ ત્રીજીવારની ભગવદાજ્ઞા થતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'અંતઃકરણપ્રબોધ' નામનો ગ્રંથ બનાવીને તેમાં પોતાના મનને સમજાવ્યું કે "હું સેવક ધર્મનો સ્વીકાર કરીને પૃથ્વીપર આવ્યો છું તો ધર્મમાં સ્વામીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું યોગ્ય નથી. જો કે પ્રથમ શ્રી ભાગવતની વ્યાખ્યા કરવાના આગ્રહથી બેવારની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે તોપણ હવે આ ત્રીજીવારની આજ્ઞાનું સર્વથા ઉલ્લંઘન કરવું નહી." આ પ્રમાણે મનને સમજાવી, તે સમયમાં પ્રથમ સ્કંધની, દ્વિતીય સ્કંધની અને તૃતિય સ્કંધની સુબોધિની પુરી થઇને ચતુર્થ સ્કંધના થોડાક અધ્યાયોની થઈ હતી તેને ત્યાંથીજ છોડી દેતાં દશમ સ્કંધને પોતાનું નિરોધ સ્થળ જાંણી દશમ સ્કંધની સુબોધિની પુરી કરી અને થોડાક એકાદશ સ્કંધના અધ્યાયોની સુબોધિની કરી લઇને સમયનો અતિક્રમ થવાના ભયથી 'સન્યાસનિર્ણય' નામનો ગ્રંથ કર્યો અને તેમાં પોતાના માર્ગમાં પ્રાકૃત સન્યાસનો નિષેધ કરી ભક્તિ માર્ગીય સન્યાસનું વિધાન કર્યું. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના બીજા પુત્ર શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીમાં પોતાના સઘળા

માહાત્મ્યનું સ્થાપન કરી, કોઇ યુક્તિથી પોતાની પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મીજીની પાસેથી ઘરનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા લઈ, કોઇ ન જાણે એવી રીતે એકલાજ શ્રીવેણીજીના તટ ઉપર આવી, ત્રિદંડ વિધિ કરી, નારાયણેંદ્રતીર્થ નામના સન્યાસીથી પ્રૈશમંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને સન્યાસ લીધો. આ વૃત્તાંત સાંભળવાથી સર્વે શેવક લોકો શોકાકુલ થઇને પોતાની પાસે આવતાં પોતે તેઓનું સમાધાન કરયું કે અમે સ્વરૂપથી સર્વદા બીરાજમાન છીએ માટે તમોને અમારો વિયોગ બાધ નહી કરે, તમો જ્યારે એકાગ્ર થઇને અમારૂં સ્મરણ કરશો ત્યારે અમે તમોને દર્શન દેશું અને તમારા સઘળા મનોરથ પૂર્ણ થશે. આ સન્યાસની લીલા તો અમે કોઇ નિમિત્તથી લોકોને દેખાડવાને વાસ્તે અને આસુરી જીવોને વ્યામોહ કરવાને વાસ્તે કરી છે." આ પ્રમાણે સમાધાન કરી સર્વેને વિદાય કર્યા પછી શ્રીમહાપ્રભુજી " અહીં રહીશું તો લોકોના સમુદાયને લીધે ચિત્તની એકાગ્રતામાં વિક્ષેપ થશે અને કાશીમાં રેહેનારા સન્યાસીઓને સન્યસ્તમાર્ગ દેખાડવો પણ છે" એવો વિચાર કરી એકાએક કાશીમાં પધારીને અસીના સંગમની પાસે શ્રીગંગાજીને કિનારે હનુમાનઘાટ ઉપર બીરાજ્યા. ત્યાં ચાળીશ દિવસ સુધી એક આસનથી, અનશનવ્રતથી અને ધ્યાનમુદ્રાથી રહી ચાળીશમે દિવસે મધ્યાન્હ સમયમાં શ્રીગંગાજીના પ્રવાહ ઉપર મધ્યપ્રવાહપર્યંત જઇ પ્રવાહથી સૂર્યમંડળપર્યંત એક અખંડ દંડાકાર તેજનો પુંજ દેખાડીને પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્દ્ધાન થઈ ગયા. એ સમયમાં કાશીમાં રેહેનારા સર્વે લોકો ધન્ય ધન્ય કહીને પરસ્પર કેહેવા લાગ્યા કે 'સાચો સન્યાસ તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએજ કરયો."

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં સન્યસ્ત પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

ગ્રંથકર્ત્તાની યુક્તિ.

જેઓ શ્રીવલ્લભકુળના ભક્ત છે તેઓનાં ચરણમાં માથુ નમાવીને મેં આ શ્રીવલ્લભદિગ્વિજય નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. આ ગ્રંથને જેઓ વાંચશે કે સાંભળશે તેઓની સર્વ ભ્રાંતિઓ ટળી જશે, શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણમાં પ્રીતિ અત્યંત વધશે અને કુબુદ્ધિ મટીને સુબુદ્ધિ થશે. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો દિગ્વિજય ગ્રંથ કે જે સંસ્કૃત ભાષામાં છે અને ઉત્તમ વૈદિક વચનોથી ગુંથાયાને લીધે સઘળા લોકોથી સમજી શકાય એવો નથી તેને ઘણા શ્રમથી એક વિદ્વાનની પાસેથી સમજી લઇને સીતારામ નામના બાબુએ પોતાની બુદ્ધિના વેગથી અને સ્નેહી લોકોની અનુમતિથી આ ગ્રંથ ભાષામાં રચ્યો છે.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયનું ગુજરાતી ભાષાંત્તર સમાપ્ત.

સમાપ્ત.

श्रीघनश्यामजी.
श्रीजदुनाथजी.
श्रीरघुनाथजी.
श्रीगोकुलनाथजी.
श्रीबालकृष्णजी.
श्रीगोविंदजी.
श्रीगिरिधरजी.
श्रीगुसाईंजी
श्रीमहाप्रभुजी.

આ પુસ્તકને પ્રથમથી આશ્રય આપનાર સદગ્રહસ્થોનાં નામ.

૧૦ અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપ નેક નામદાર મહારાજાધીરાજ મહારાજા જામશ્રી ૭ વિભાજી રણમલજી સાહેબના કુમાર શ્રી ભીમસિંહજીનાં સૌભાગ્યવતાં પટરાણીજી બાઈ શ્રી કુલીબાવાઢેર.

૩ શેઠ પ્રાગજી લક્ષ્મીદાસ.
૨ ,, રામજી લક્ષ્મીદાસ.
૨ ,, ગીરધરદાસ જેઠા.
૨ ,, નાનાલાલ દુલભરામ.
૧ ,, રામદાસ ભાણજી.
૧ ,, લીલાધર માવજી.
૧ ,, ગોરધનદાસ ખટાઉમકનજી.
૧ ,, અબજી શીવજી.
૧ ,, કાંનજી દ્વારકાદાસ.
૧ ,, સુંદરદાસ જાદવજી.
૧ ,, હંસરાજ લાલજી બબલાવારી.
૧ ,, મેઘજી હંસરાજ.
૧ ,, ઠકર લક્ષ્મીદાસ હંસરાજ.
૧ ,, ત્રીકમદાસ માધવજી.
૧ ,, વસનજી હીરજી
૧ ,, રામજી કરસનદાસ દ્વારકાવાસી.
૧ ,, ગોકળદાસ દયાલ.

૧ ,, ખટાઉ ખીમજી.
૧ ,, રવજી પ્રેમજી.
૧ ,, જીવરાજ હરીદાશ.
૧ ,, ગોકળદાસ નેણશી.
૧ ,, કાલીદાસ મુલજી.
૧ ,, હરી હંસરાજ.
૧ શા. વલભજી પ્રાગજી.
૧ ,, છગનલાલ હરીભાઈ.
૧ ,, માધવજી વીધમાન છગનલાલ ભાવનગરી
૧ ,, ગીરધરદાસ તુળસિદાસ ભોઇવાડો.
૧ ખત્રી મુલજી માધવજી ગોંડલવાલા.
૧ ઉપાધ્યા હરીકૃષ્ણ જગજીવન.
૧ પાઠ સુંદરજી વી. દયારામ.
૧ જોસિ વેલજી. ઠે. માજનવાડી સામે.
૧ શેઠ નારણદાસ રાઘવજી. (દ્વારકા)
૧ ઠકર વાલજી ઊમરશી. (દ્વારકા)
૧ શા કાનજી ધરમશી. મુંબઇ
૧ ,, મકમદાસ અમરસી. ,,
૧ દવે લક્ષ્મીદાસ મુળજી. ગુગળી
૧ વાડગ્રા જયકૃષ્ણ વિ. જીણા.
૧ ભટ કાળા જગજીવન
૧ મોદી.મેઘજી સામજી દ્વારકા
૧ શેઠ જગજીવન હેમરામ
૧ ,, રૂપજી પરધાન
૧ ,, ત્રીકમદાસ નથુ

૧ ,, ગોરધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાલ
૧ ,, લાલજી ઉમરશી
૧ ,, નથુ ઉમરશી
૧ ,, કલ્યાણજી ઉમરશી
૧ ,, પ્રેમજી ઉમરશી
૧ ,, મુલજી ઊમરશી
૧ ,, કાનજી દ્વારકાદાસ
૧ ,, મુરારજી દયાળ રતનશી
૧ ,, વિસનજી ખીમજી
૧ ,, દયાલ ટોપણ
૧ જોસી ચાપસી હરજી
૧ શા. હાથીભાઈ ગાંગજી
૧ ઠકર મણીલાલ ધનજી
૧ શેઠ રાઘવજી ખીમજી
૧ ,, શામજી કાનજી
૧ જાની ભાઈશંકર જેઠારામ (પંડોળી)
૧ શા. નરસંગદાસ ખીમચંદ
૧ ,, વીઠલજી જાદવજી
૧ ,, મંછારામ પાનાચંદ મારફતીઆ.
૧ શેઠ દઆલ ધનજી

સૂચના.

સર્વ આર્યબંધુઓ તથા સજ્જનોને સૂચના કરવામાં આવેછે કે નીચે લખ્યા પુસ્તકો છપાઈ તઇયાર થયાંછે જે સાહેબોને લેવા ખાયસ હોય તેઓએ નીચે લખેલ ઠેકાણેથી રોકડી કીમતે મગાવી લેવાં. રૂ. આ. પૈ.

સ્કંદપુરાણોક્ત દ્વારકામહાત્મ્ય અને તેના શબ્દે શબ્દનું ગુજરાતીભાષાંતર.....૩–૦–૦

દ્વારકામહત્મ્ય મૂળ અધ્યાય ૪૫ ....૧–૦–૦

ભોજપ્રબંધ અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર ૨–૮–૦

વલ્લભદિગ્વીજય ભાષાંતર................ ૧–૮–૦

સનકાદિ વિરચીત ગોમત્યષ્ટક મુળ સાથે ભાષાંતર ૦–૦–૬

દ્વારકા તથા બેટના નકસા............ ૦–૧–૦

શ્રીકૃષ્ણ જન્મખંડનું ગુજરાતી ભાષાંતર બે ભાગ રાયલ આઠપેજી ફારમ ૧૦૦ પૃષ્ટ ૮૦૦ સારા કાગળો તથા પાકા પુઠાથી પ્રથમ ગ્રાહક થનાર પાસેથી રૂ.૪ અને પાછળથી રૂ. ૬. બે ભાગ જુદા લેનાર પાસેથી દર ભાગે રૂ. ૨

ઠે. મુંબઈમાં કાલકાદેવી રોડ ઠકર વાલજી
શામજીના માળામાં.

દ્વારકા—ગોમતી કીનારે પુસ્તકાલય.

અમદાવાદ—બુકસેલર મોતીચંદ મલુકચંદની
દુકાનેથી. રીચીરોડ ઉપર.

નગર—દવે વિશ્વનાથ ગોવીંદજીને ઘેરથી.

જુનાગઢ—શા૦ ભગવાનદાસ નથુની દુકાને.

દ્વારકા પુસ્તકપ્રસારક મંડળી.